

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Π.Μ.Σ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΤΙΚΗ» (JEAN MONNET)
2016-2017

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ

***«ΟΙ ΕΥΡΩΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΕ ΜΕΤΑΒΑΣΗ.
Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ»***

Επιβλέπων καθηγητής: Αργύρης Πασσάς
Α.Μ: 1216Μ042

*Στον μπαμπά μου,
Δημήτρη Βουλγαράκη*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....	4
2. Διεύρυνση.....	5
I. Η διεύρυνση ως εργαλείο πολιτικής της ΕΕ	
II. Διαδικασία προσχώρησης στην ΕΕ	
III. Συμπερασματικές παρατηρήσεις για την ΕΕ	
3. Οι Σχέσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας από το 1959 ως 1997.....	11
I. Η Συμφωνία της Άγκυρας του 1963	
II. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1970	
4. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου 1997.....	16
5. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι 1999.....	18
I. Ρόλος Ελλάδας	
II. Απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι	
III. Αποτίμηση του Ελσίνκι	
6. Η μετά Ελσίνκι εποχή.....	21
7. 2002: ένα έτος ορόσημο για τις Ευρωτουρκικές σχέσεις. Η ανάδειξη του ΑΚΡ και η «ίδρυση» της νέας Τουρκίας.....	22
8. Περίοδος ύφεσης στις ενταξιακές συνομιλίες.....	26
9. Το Κυπριακό ξανά στο επίκεντρο των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας.....	29
10. Επαναπροσέγγιση των δύο πλευρών και επανεκκίνηση του Πολιτικού Διαλόγου.....	33
I. Η «συμφωνία» Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας για το Προσφυγικό του 2016	
II. Αποτίμηση της «συμφωνίας» για το Προσφυγικό	
11. Το Πραξικόπημα της 15 ^{ης} Ιουλίου 2016 και οι επιπτώσεις του.....	40
12. Το Δημοψήφισμα για τις Συνταγματικές Μεταρρυθμίσεις.....	45
13. Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν: ο ισχυρός άντρας της Τουρκίας.....	52
14. Επίλογος.....	54
15. Βιβλιογραφία.....	60

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συζήτηση για την ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έθεσε πολλά ερωτήματα εκ των οποίων το ένα είναι *«ως πού τελικά φτάνει η Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο γεωγραφικά, όσο και σε επίπεδο πολιτικής, κοινωνίας και πολιτισμού»*. Οι απαντήσεις που έχουν δοθεί κατά καιρούς δεν έχουν δώσει ένα ξεκάθαρο συμπέρασμα, σήμερα ωστόσο, υπό τις παρούσες συνθήκες που επικρατούν στην Τουρκία, εύκολα θα μπορούσε να πει κανείς ότι το χάσμα μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας όλο και μεγαλώνει. Αντίστοιχα, από πλευράς Ευρωπαϊκής Ένωσης, τίθενται ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητά της να ανταπεξέλθει σε μια ακόμη διεύρυνση και να ενσωματώσει μια χώρα όπως η Τουρκία.

Οι δεσμοί Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας απαριθμούν σχεδόν 55 χρόνια ενώ η περιπέτεια της τουρκικής αίτησης ένταξης διαρκεί πάνω από είκοσι χρόνια και σήμερα αντιμετωπίζει μια αμφίβολη κατάληξη. Πράγματι, από τη δεκαετία του 1960 η Τουρκία επιδίωξε μια όσο το δυνατό στενότερη σχέση με την τότε ΕΟΚ. Παρά την αντίληψη της εποχής ότι η Τουρκία είναι μια συμμαχική χώρα, αξίζει να σημειωθεί ότι, στην ουσία, ουδέποτε υπήρξε πραγματικός ενθουσιασμός στην ιδέα ότι η Τουρκία θα γινόταν πλήρες μέλος της Κοινότητας. Η εξήγηση για την καθυστέρηση και την αβεβαιότητα γύρω από τις προοπτικές ευόδωσης των τουρκικών ενταξιακών διαπραγματεύσεων είναι πολλαπλή και αναλύεται διεξοδικά στη συνέχεια της παρούσας μελέτης.

Σήμερα, η εσωτερική κατάσταση που επικρατεί στην Τουρκία ως συνέπεια της απόπειρας πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 2016 δημιουργεί αμφιβολίες σε ότι αφορά, αφενός τον μελλοντικό εκδημοκρατισμό της χώρας και αφετέρου την προσαρμογή της στα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ταυτόχρονα, η θετική έκβαση του δημοψηφίσματος για τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις τον Απρίλιο του 2017, προκαλεί ανησυχίες για την διολίσθηση της Τουρκίας σε έναν πρωσοποκεντρικό αυταρχισμό του Ερντογάν, ενώ η υποβάθμιση του κράτους δικαίου εγείρει επιφυλάξεις -και αντιδράσεις- για την απομάκρυνση της Τουρκίας από τα δυτικά πρότυπα. Θα πρέπει πλέον να θεωρηθεί δεδομένο ότι η πλειοψηφία των κρατών-μελών δεν επιθυμεί την προσχώρηση της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρ' όλα αυτά, είναι σαφές ότι δεν μπορούν να αγνοήσουν τη γεωπολιτική θέση της Τουρκίας και τη σημασία της ως σημαντικού στρατηγικού εταίρου για την αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων του διεθνούς περιβάλλοντος. Η Τουρκία τυπικά παραμένει υποψήφια προς ένταξη χώρα. Οι δεσμοί ΕΕ-Τουρκίας συνεπώς, οφείλουν μεν να διατηρηθούν, σε διαφορετική όμως βάση από αυτή της πλήρους ένταξης.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση της πορείας της Τουρκίας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και οι προοπτικές ένταξής της στην ευρωπαϊκή «οικογένεια». Ειδική αναφορά θα γίνει στην πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ εν γένει καθώς και στη διαδικασία προσχώρησης ενός κράτους στην ΕΕ. Στην συνέχεια θα αναπτυχθούν οι παράγοντες που συνέβαλαν, είτε θετικά είτε αρνητικά, στη διαμόρφωση των ευρωτουρκικών σχέσεων, με ειδική αναφορά στο ρόλο της Ελλάδας, της Κύπρου καθώς και στην εσωτερική σκηνή της Τουρκίας. Επιπλέον, αναλύεται η προσέγγιση των δύο μερών το τελευταίο διάστημα, με την έμφαση να δίδεται στη «συμφωνία»

ΕΕ-Τουρκίας για το προσφυγικό της 18^{ης} Μαρτίου 2016 και την αποτίμηση αυτής, στην απόπειρα πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 2016 και τις επιπτώσεις της καθώς και στο δημοψήφισμα για την αλλαγή του πολιτεύματος της Τουρκίας από προεδρευόμενη σε προεδρική δημοκρατία. Ακολουθεί ξεχωριστό κεφάλαιο για τον «ισχυρό άντρα της Τουρκίας», Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, όπου αποτυπώνονται πτυχές της προσωπικότητάς του και της στρατηγικής του. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη σύνοψη των συμπερασμάτων.

2.ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ

Ι. Η διεύρυνση ως εργαλείο πολιτικής της ΕΕ.

Η πολιτική διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτέλεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα το πλέον επιτυχημένο εργαλείο προαγωγής μεταρρυθμίσεων οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού χαρακτήρα αλλά και εδραίωσης της ειρήνης, της δημοκρατίας και της σταθερότητας σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Επιπλέον, εκλαμβάνεται από πολλούς ως το ισχυρότερο μέσο άσκησης της εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ καθώς και ο αποτελεσματικότερος μηχανισμός πρόληψης των συγκρούσεων¹. Ιστορικά, η ΕΟΚ, από τα πρώτα κίολας χρόνια της δημιουργίας της, «μπήκε» σε διαδικασίες συνομιλίας με τρίτες χώρες σχετικά με το ενδεχόμενο προσχώρησης αυτών, πολύ πριν ακόμα αποφασίσει να διαμορφώσει και τυπικά μια ολοκληρωμένη εξωτερική πολιτική και συγκεκριμένες επιλογές για τη διεύρυνση. Έτσι, από τις απαρχές της ακόμα, η ΕΕ επεδίωκε μεν την εμβάθυνση της ολοκλήρωσής της, δεχόταν όμως και νέα μέλη. Οι δύο διαδικασίες, εμβάθυνση και διεύρυνση, τις περισσότερες φορές πραγματοποιούνταν ταυτόχρονα και αλληλεπιδρούσαν. Γίνεται έτσι φανερό ότι οι συζητήσεις σχετικά με τη διεύρυνση είναι τόσο παλιές όσο και η ίδια η ΕΕ.

Η διεύρυνση, ως θεμελιώδες στοιχείο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, προσέλκυσε το ενδιαφέρον πολλών κρατών, γεγονός που διαφαίνεται και από τα «κύματα διευρύνσεων» της ΕΚ/ΕΕ². Από τη σκοπιά των νέων κρατών, στα οφέλη της

¹ Arvanitopoulos C., Tzifakis N., «Enlargement Governance and the Union's Integration Capacity», σελ 9-17, στο «*Turkey's accession to the European Union. An unusual candidacy*», , Series Editors: Constantine Arvanitopoulos, Nikolaos Tzifakis, The Constantinos Karamanlis Institute for Democracy Series on European and International Affairs.

² Σημειώνεται ότι Ιδρυτικά μέλη της ΕΟΚ ήταν: Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Δυτική Γερμανία. Το 1973 προσχώρησαν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιρλανδία και η Δανία. Μια δεύτερη διεύρυνση έλαβε χώρα (μεσογειακή διεύρυνση) προς τις χώρες του Νότου, με την ένταξη της Ελλάδας το 1981 και της Πορτογαλίας το 1986. Το 1995 πραγματοποιήθηκε η ένταξη της Αυστρίας, της Φιλανδίας και της Σουηδίας, ενώ το 2004 πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη διεύρυνση στην ιστορία της ΕΕ, με την προσχώρηση δέκα κρατών: Εσθονία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Ουγγαρία, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία, Τσεχική Δημοκρατία. Το 2007 έγιναν μέλη της ΕΕ η Ρουμανία και η Βουλγαρία, ενώ το 2013 η Κροατία.

προσχώρησης περιλαμβάνονται η δυνατότητα πρόσβασης στην ενιαία αγορά για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις, η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και η κατάργηση των θεωρήσεων, η πρόσβαση σε κεφάλαια και επενδύσεις από ξένες εταιρίες, η πρόσβαση στην Κοινή Αγροτική Πολιτική καθώς και τα διαρθρωτικά ταμεία για τις φτωχότερες περιφέρειες. Για την ίδια την ΕΕ, συνιστά ένα έμμεσο εργαλείο διαχείρισης των «προβλημάτων» της με τους γείτονες στο πεδίο των εξωτερικών της σχέσεων. Κατ' αυτό τον τρόπο, θεωρείται ότι συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην εμπέδωση του αισθήματος ασφάλειας στην ευρύτερη περιοχή, στις επιτυχείς διαδικασίες εκδημοκρατισμού και προάσπισης δικαιωμάτων και ελευθεριών και στην επιτάχυνση οικονομικού μετασχηματισμού των αδύναμων οικονομιών. Η βελτίωση των διακρατικών σχέσεων και οι συνθήκες σταθερότητας και ανάπτυξης που θα δημιουργηθούν, οδηγούν στην σταθεροποίηση της εγγύτερης ευρωπαϊκής γειτονίας. Η ικανότητά της να λειτουργεί ως πόλος έλξης για πολλά χρόνια επιβεβαιώνει κατά κάποιο τρόπο τον χαρακτηρισμό της ως «ήπια δύναμη (soft power)». Ταυτόχρονα, η εμπλοκή της και η επιρροή που δύναται να ασκήσει σε τρίτες χώρες, ενισχύει το κύρος της στη διεθνή σκηνή³. Λειτουργεί συνεπώς ως μια στρατηγική επένδυση για την επίτευξη ευημερίας, ειρήνης και ασφάλειας στην Ευρώπη, η οποία δίχως άλλο, εξυπηρετεί και το δικό της συμφέρον. Βασισμένη στην αρχή της διαφοροποίησης και στην αρχή των επιδόσεων κάθε χώρας («principle of own merits»)⁴ αποσκοπεί στον εκσυγχρονισμό κάθε κράτους εταίρου. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό βαρύνουσας σημασίας της διεύρυνσης, είναι η δέσμευση της Ένωσης στην προάσπιση των θεμελιωδών αρχών («fundamentals first») σε κάθε κράτος που εισέρχεται στη διαδικασία ένταξης. Αυτές οι θεμελιώδεις αρχές είναι το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ορθή λειτουργία των δημοκρατικών και διοικητικών θεσμών, η προστασία μειονοτήτων καθώς και η ενδυνάμωση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών⁵. Ταυτόχρονα όμως, υπάρχει και η άποψη ότι η διεύρυνση, ως εργαλείο πολιτικής, δίνει στην ΕΕ τη δυνατότητα να διαμορφώνει την πολιτική ατζέντα τρίτων χωρών, με τέτοιο τρόπο ώστε να «παρακάμπτει» κατά κάποιο τρόπο την αρχή μη επέμβασης στα εσωτερικά άλλων κρατών ή και να ασκεί έλεγχο και επιρροή στις λιγότερο σταθερές περιοχές της Ευρώπης⁶.

³ Βλ. Θεματολογικό δελτίο για την ΕΕ 2017, Η διεύρυνση της ΕΕ, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_6.5.1.pdf

⁴ Σύμφωνα με την αρχή των ιδίων προσόντων (principle of own merits), προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης έναντι μιας συγκεκριμένης χώρας είναι άκρως εξειδικευμένη κατά περίπτωση και βασίζεται στην αρχή των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών κάθε χώρας. Δηλαδή, κάθε αιτούσα χώρα αξιολογείται ξεχωριστά, ανάλογα με τις δυνατότητές της.

⁵ Βλ. ειδικότερα 2016 Communication on EU Enlargement Policy, European Commission, 9.11.2016, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions", σελ. 2, 9 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20161109_strategy_paper_en.pdf

⁶ Βλ. Arvanitopoulos C., Tzifakis N., « Turkey's accession to the European Union. An unusual candidacy», σελ 10.

II. Διαδικασία Προσχώρησης στην ΕΕ.

Η διαδικασία ένταξης ενός νέου κράτους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μοιάζει εκ πρώτης όψεως απλή δεδομένης της πρόβλεψης του άρθρου 49 ΣΛΕΕ, το οποίο προβλέπει ότι κάθε ευρωπαϊκό κράτος που σέβεται τις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και τα δικαιώματα του ανθρώπου μπορεί να γίνει μέλος της Ένωσης. Η πρόβλεψη αυτή, συμπληρώνεται από τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης του 1993 τα οποία συνοψίζονται ως εξής: το υποψήφιο κράτος πρέπει να διαθέτει ισχυρούς και σταθερούς θεσμούς που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα δικαιώματα του ανθρώπου και τον σεβασμό και προστασία των μειονοτήτων (πολιτικά κριτήρια), οφείλει επιπλέον να διαθέτει λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στα πλαίσια της Ένωσης (οικονομικό κριτήριο) ενώ τέλος, πρέπει να διαθέτει ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας να εφαρμόζονται αποτελεσματικά οι κανόνες, τα πρότυπα και οι πολιτικές που συνθέτουν το σύνολο της νομοθεσίας της ΕΕ (το «κεκτημένο»), και προσήλωση στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης. Για την έναρξη των διαπραγματεύσεων προσχώρησης, το εν λόγω κράτος πρέπει απαραίτητως να πληροί το πρώτο (πολιτικό) κριτήριο. Λαμβάνοντας υπόψη τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης που διέπουν την επιλεξιμότητα για ένταξη, αντιλαμβανόμαστε ότι η συμμετοχή στην ΕΕ αποτελεί την επίσημη αναγνώριση της δημοκρατικής σταθερότητας στη χώρα. Η τελική προσχώρηση στην ΕΕ ωστόσο, δεν είναι μια διαδικασία απλή, αλλά μια διαδικασία εξελικτική, σύνθετη και χρονοβόρα, χωρίς δεσμευτικό τελικό αποτέλεσμα για το ενδιαφερόμενο κράτος και η οποία απαιτεί την εκπλήρωση συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Η διαδικασία εκπλήρωσης των όρων που πρέπει να ικανοποιηθούν για την ένταξη, είναι γνωστή ως αρχής της αιρεσιμότητας (conditionality). Η αιρεσιμότητα, εξ αρχής εξυπηρετούσε τον σκοπό της εξασφάλισης της ενότητας στον χώρο της ΕΕ παρά τις οικονομικές ανισότητες και την πολιτιστική ετερογένεια μεταξύ των κρατών-μελών. Οι υποψήφιες χώρες καλούνται να αποδείξουν ότι θα είναι σε θέση να επιτελούν το ρόλο τους ως κράτη-μέλη και να αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους.

Η διαδικασία προσχώρησης στην ΕΕ, ξεκινά με τη υποβολή αίτησης υποψηφιότητας του ενδιαφερόμενου κράτους προς το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο οποίο εκπροσωπούνται οι κυβερνήσεις όλων κρατών-μελών. Στη συνέχεια, το Συμβούλιο ζητά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αξιολογήσει την ικανότητα της αιτούσας χώρας να εκπληρώσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις προκειμένου να καταστεί πλήρες μέλος. Σε περίπτωση που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκδώσει θετική γνώμη όσον αφορά τις δυνατότητες του υποψήφιου κράτους και το Συμβούλιο εγκρίνει με ομοφωνία εντολή για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων, η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων κηρύσσεται και επίσημα. Για κάθε υποψήφιο κράτος χράσσεται ένα ξεχωριστό πλαίσιο, εντός του οποίου καθορίζονται οι γενικές κατευθυντήριες γραμμές των ενταξιακών συνομιλιών.

Ταυτόχρονα, προσδιορίζεται και μια προενταξιακή στρατηγική, με σκοπό την παροχή βοήθειας και την προετοιμασία της μελλοντικής ένταξης. Στοιχεία της στρατηγικής αυτής είναι οι συμφωνίες στις οποίες ορίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της υποψήφιας χώρας (πχ όσον αφορά την Τουρκία, μια τέτοια συμφωνία είναι Συμφωνία της Άγκυρας του 1963, βλ. παρακάτω, ενώ για τα Δυτικά Βαλκάνια είναι οι Συμφωνίες Σταθεροποίησης και Σύνδεσης).

Στο σημείο αυτό, πρέπει να γίνουν ορισμένες επισημάνσεις. Αρχικά, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι ο όρος «διαπραγματεύσεις» μπορεί να είναι παραπλανητικός. Οι διαπραγματεύσεις προσχώρησης, αφορούν στις προϋποθέσεις και τον χρόνο υιοθέτησης και εφαρμογής των κανόνων της ΕΕ, ενός συνόλου κανόνων και νόμων που ανέρχεται σε περίπου 100.000 σελίδες. Οι κανόνες αυτοί, συναποτελούν το «κοινοτικό κεκτημένο» και δεν είναι οι ίδιοι διαπραγματεύσιμοι. Οι υποψήφιες χώρες συνεπώς, γνωρίζουν, από την αρχική εκδήλωση του ενδιαφέροντός τους για ένταξη, ότι οφείλουν να προσαρμοστούν σε νέους κανόνες και πολιτικές⁷. Οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις πραγματοποιούνται σε ατομική βάση με κάθε υποψήφια χώρα και ο ρυθμός τους εξαρτάται από την πρόοδο που σημειώνει κάθε κράτος στην εκπλήρωση των σχετικών απαιτήσεων. Επομένως, είναι προς όφελος των ίδιων των υποψήφιων κρατών να εφαρμόσουν ταχύτατα και αποτελεσματικά τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις. Πρέπει να τονιστεί ωστόσο, ότι τις περισσότερες φορές, οι μεταρρυθμίσεις αυτές συνεπάγονται δυσχερείς μεταβολές των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών δομών μιας χώρας. Οι διαπραγματεύσεις προσχώρησης διεξάγονται μεταξύ των κρατών-μελών και των υποψήφιων χωρών στα πλαίσια Διακυβερνητικών Διασκέψεων. Οι Διασκέψεις αυτές πραγματοποιούνται σε επίπεδο υπουργών, αναπληρωτών υπουργών ή μονίμων αντιπροσώπων των κρατών-μελών και των πρεσβευτών ή των επικεφαλής διαπραγματευτών για τις υποψήφιες χώρες. Προκειμένου να διευκολυνθούν οι διαπραγματεύσεις, το σύνολο του δικαίου της ΕΕ χωρίζεται σε 35 «κεφάλαια», κάθε ένα από τα οποία αντιστοιχεί σε έναν τομέα πολιτικής.⁸

Οι επίσημες διαπραγματεύσεις ένταξης δεν μπορούν να ξεκινήσουν προτού όλες οι κυβερνήσεις συμφωνήσουν, ομόφωνα, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, σε ένα πλαίσιο για τις συνομιλίες. Με την έναρξη των διαπραγματεύσεων, η διαδικασία που ακολουθείται είναι η εξής: η Επιτροπή προβαίνει στην «αναλυτική εξέταση» (screening), δηλαδή στην διεξοδική εξέταση κάθε κεφαλαίου με στόχο να αξιολογήσει τον βαθμό ετοιμότητας της υποψήφιας χώρας. Στη συνέχεια, ενημερώνει τα κράτη-μέλη (στο Συμβούλιο της ΕΕ) για τα αποτελέσματα του screening κάθε κεφαλαίου. Βάσει των αποτελεσμάτων αυτών, μπορεί είτε να προτείνει την απευθείας έναρξη των διαπραγματεύσεων, είτε να απαιτήσει την εκ των προτέρων ικανοποίηση ορισμένων κριτηρίων (benchmarks,

⁷ Βλ. «Understanding Enlargement, The European Union's enlargement policy», 2011, σελ 11, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/publication/20110725_understanding_enlargement_en.pdf

⁸ Βλ. «Understanding Enlargement, The European Union's enlargement policy», 2011, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/publication/20110725_understanding_enlargement_en.pdf

«κριτήρια αναφοράς»)⁹. Βασικός σκοπός της διαδικασίας του screening είναι να προσδιορίσει τις υφιστάμενες διαφορές στη νομοθεσία της υποψήφιας χώρας και του κοινοτικού κεκτημένου. Στο τέλος του πρώτου αυτού σταδίου, το υποψήφιο κράτος αναμένεται να δηλώσει αν θα είναι ικανό να ευθυγραμμιστεί πλήρως με το κοινοτικό κεκτημένο ή αν επιθυμεί να ζητήσει μια συγκεκριμένη περίοδο ως μεταβατικό στάδιο¹⁰. Εν συνεχεία, η υποψήφια χώρα υποβάλλει τη διαπραγματευτική της θέση και αντίστοιχα το Συμβούλιο υιοθετεί μια κοινή θέση (common position) που επιτρέπει την έναρξη των συνομιλιών. Καθ' όλη την πορεία των διαπραγματεύσεων, η Επιτροπή ενημερώνει το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για τις εξελίξεις μέσω τακτικών εκθέσεων και ταυτόχρονα παρακολουθεί τον βαθμό ικανοποίησης των benchmarks και την πρόοδο στη σταδιακή ενσωμάτωση και εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου.

Για το «κλείσιμο» κάθε κεφαλαίου, τη διαπίστωση δηλαδή ότι το υποψήφιο κράτος έχει ευθυγραμμιστεί πλήρως με τις κοινοτικές απαιτήσεις για το εν λόγω κεφάλαιο, απαιτείται η ικανοποίηση όλων ανεξαιρέτως των κρατών-μελών της ΕΕ. Οι διαπραγματεύσεις διαξάγονται με βάση την αρχή ότι «τίποτα δεν θεωρείται συμφωνημένο έως ότου επιτευχθεί συμφωνία ως προς το σύνολο». Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμα και τα κεφάλαια που «κλείνουν» πορσωρινά, δύναται να ξαναανοίξουν, σε περίπτωση που διαπιστωθεί ότι η υποψήφια χώρα τροποποίησε την πολιτική της στο συγκεκριμένο τομέα που καλύπτει το κεφάλαιο. Όταν κλείσουν και τα 35 κεφάλαια, η ενταξιακή διαδικασία έχει ολοκληρωθεί.

Το επόμενο βήμα είναι η σύνταξη μιας συνθήκης προσχώρησης (accession treaty) στην οποία ενσωματώνονται όροι, κανόνες, ρυθμίσεις και προθεσμίες. Η εν λόγω συνθήκη πρέπει να λάβει την έγκριση του Συμβουλίου, της Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και να υπογραφεί από την υποψήφια χώρα καθώς και από τους αντιπροσώπους όλων των κρατών-μελών. Τέλος, πρέπει να επικυρωθεί από το κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ σύμφωνα με τους εκάστοτε συνταγματικούς κανόνες που ισχύουν σε κάθε κράτος-μέλος (πχ δημοψήφισμα, έγκριση από εθνικό κοινοβούλιο). Με την ολοκλήρωση των ανωτέρω σταδίων και την επικύρωση της συνθήκης προσχώρησης από όλα τα κράτη-μέλη, η υποψήφια χώρα καθίσταται πλέον «προσχωρούσα χώρα». Πλήρες μέλος της ΕΕ θα γίνει την ημερομηνία που αναγράφεται στην συνθήκη προσχώρησης, όμως μέχρι τότε διακαιούται ορισμένα προνόμια, πχ παρατηρήσεις επί προτάσεων νόμων ενώ αποκτά το καθεστώς «ενεργού παρατηρητή» στα όργανα της ΕΕ, διαθέτοντας το δικαίωμα λόγου, όχι όμως και το δικαίωμα ψήφου¹¹.

⁹ Για την ανάλυση της διαδικασίας ένταξης βλ. European Commission-Neighbourhood-Enlargement-Steps towards joining https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en

¹⁰ Η μεταβατική περίοδος πρέπει να είναι περιορισμένη σε διάρκεια και περιεχόμενο, να μην εμποδίζει την ελεύθερη αγορά ανταγωνισμού και να μην επηρεάζει την λειτουργία της ενιαίας αγοράς.

¹¹ Βλ. European Commission-Neighbourhood-Enlargement-Steps towards joining https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en καθώς και https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/publication/20110725_understanding_enlargement_en.pdf σελ 15.

Ένα ακόμη σημαντικό οικονομικό εργαλείο της διεύρυνσης είναι ο Μηχανισμός Προενταξιακής Βοήθειας (Instrument for Pre-accession Assistance, IPA), ένα νέο μέσο για τη χρηματοδοτική και τεχνική βοήθεια σε υποψήφια προς ένταξη κράτη¹². Η συμβολή του IPA επικεντρώνεται κυρίως σε τομείς άμεσα συνδεδεμένους με την ευρωπαϊκή στρατηγική διεύρυνσης, ήτοι, ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών, μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης, περιφερειακή συνεργασία, βιώσιμη ανάπτυξη, μείωση της φτώχειας. Σημειώνεται ότι, για την περίοδο 2014-2020, προβλέπεται η διάθεση συνολικά του ποσού των 11.7 δις ευρώ για τις χώρες-διακαιούχους¹³.

III. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις για τη Διεύρυνση

Η πολιτική διεύρυνσης της ΕΕ γίνεται καλύτερα αντιληπτή ως μια διαδικασία συνεχιζόμενη και εξελικτική. Με το πέρασμα των χρόνων, γίνεται σαφές ότι η ΕΕ επέκτεινε τη διεύρυνση σε όλο και πιο «δύσκολα» κράτη, με αποτέλεσμα να καθίσταται όλο και πιο προσεκτική απέναντι στις υποψήφια προς ένταξη χώρες. Οι ενταξιακές διαδικασίες έγιναν περισσότερο πολύπλοκες, οι διαπραγματεύσεις προσχώρησης εξαρτώνται πλέον από πληθώρα όρων και απαιτήσεων και ο έλεγχος τήρησης του κοινοτικού κεκτημένου ασκείται σε κάθε στάδιο. Επιπλέον, η ΕΕ εμπλέκεται πολύ πιο ενεργά στην παροχή συνδρομής στα υποψήφια κράτη ώστε να πραγματοποιήσουν τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Οι αιτήσεις προσχώρησης που υποβλήθηκαν τα τελευταία χρόνια στο Συμβούλιο, μπορεί να ειπωθεί ότι αποδεικνύουν την επιτυχία της διεύρυνσης της ΕΕ. Η αλήθεια είναι ότι από το 1961, ημερομηνία κατά την οποία το Ηνωμένο Βασίλειο υπέβαλε αίτηση ένταξης, δεν υπήρξε σχεδόν καμία περίοδος, μέχρι και σήμερα, που η ΕΕ να μην ήταν αναμεμειγμένη σε ενταξιακές διαπραγματεύσεις¹⁴. Παρά ταύτα, η διαπίστωση αυτή δεν καταλήγει απαραίτητα στο συμπέρασμα ότι οι πολιτικές που ακολούθησε η Ένωση δεν ήταν εσφαλμένες ή τουλάχιστον δεν είχαν επιπτώσεις και για την ίδια. Ειδικότερα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι «η διεύρυνση υπήρξε θύμα της ίδιας της επιτυχίας».¹⁵ Πράγματι, η ελκυστικότητα της ΕΕ τα πρώτα χρόνια, καθώς και η «δύναμη» της διεύρυνσης να «μεταμορφώνει» κατά κάποιο τρόπο τα τρίτα κράτη μέσω των μεταρρυθμίσεων που εφάρμοζαν, είχε ως αποτέλεσμα η ΕΕ να δεχτεί μεγάλο αριθμό αιτήσεων ένταξης. «Σύρθηκε» έτσι σε ενταξιακές διαδικασίες με υποψήφια κράτη πολύ νωρίτερα απ' όσο μπορούσε και επιθυμούσε. Αποτέλεσμα

¹² Βλ. ειδικότερα European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en

¹³ Οι χώρες δικαιούχοι είναι οι εξής: Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ΠΓΔΜ, Κόσοβο, Μαυροβούνιο, Σερβία, Τουρκία.

¹⁴ Nugent N., (2012), «Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ιστορία, Θεσμοί, Πολιτικές», Επιμέλεια-επίμετρο Μαρία Μενδρινού, Γ' πλήρως Αναθεωρημένη Έκδοση, εκδ. Σαββάλας, βλ. σελ 77-98.

¹⁵ Arvanitopoulos C., Tzifakis N., « Turkey's accession to the European Union. An unusual candidacy », σελ 17.

των ανωτέρω ήταν η μείωση της ικανότητας της Ένωσης να ενσωματώνει νέα μέλη ("Union's absorption capacity") και η ανάδειξη του κενού μεταξύ προσδοκιών και ικανοτήτων της ευρωπαϊκής πολιτικής διεύρυνσης (expectations-capabilities gap). Η εν λόγω συζήτηση απέκτησε νέα δυναμική μετά τη τεράστια διεύρυνση του 2004, με αποτέλεσμα να τεθεί ένα ακόμη κριτήριο για τις διαδικασίες ένταξης νέων κρατών, αυτό της δυνατότητας της ΕΕ να «αντέχει» νέα μέλη. Το καινούριο κριτήριο αποτελεί πλέον το όριο της πολιτικής της διεύρυνσης. Παρόλα αυτά, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες που συνδέονται με τη συγκεκριμένη πολιτική, η διεύρυνση αναμφίβολα μετέβαλε τον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης από την ίδρυσή της ως σήμερα και συνέβαλε στην συνύπαρξη λαών και πολιτισμών.

3.Οι Σχέσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας από το 1959 ως το 1997.

Ι. Η Συμφωνία της Άγκυρας του 1963

Η απαρχή των σχέσεων μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας χρονολογείται από το 1959, όταν στις 31 Ιουλίου η Τουρκία, υπό την κεντροδεξιά κυβέρνηση του Μεντερές (Δημοκρατικό Κόμμα), υπέβαλε αίτηση ένταξης στην νεοϊδρυθείσα τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Οι λόγοι για την υποβολή του αιτήματος ήταν περισσότερο πολιτικοί παρά οικονομικοί. Η αίτηση αντανάκλωνε, από μια άποψη, τον ευρωπαϊκό και εν γένει δυτικό προσανατολισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μετά τον Β'ΠΠ. Οι τουρκικές προσπάθειες οικοδόμησης σχέσεων με τη Δύση αντανάκλωνται στη συμμετοχή της χώρας σε θεμελιώδεις οργανισμούς. Το 1948 η Τουρκία έγινε μέλος του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (1948), ενώ υπήρξε και ιδρυτικό μέλος του ΟΗΕ από το 1945 και του Συμβουλίου της Ευρώπης από το 1949. Ένα χρόνο αργότερα (1950) προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), ενώ το 1952 στο ΝΑΤΟ. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο «πατέρας» της Τουρκικής Δημοκρατίας, ίδρυσε το 1923 ένα κράτος με πρωταρχικό στόχο τον εκσυγχρονισμό του στα πρότυπα της Δύσης και την απομάκρυνσή του από οτιδήποτε θεοκρατικό, «ανατολίτικο» και παρωχημένο¹⁶. Σύμφωνα με μια άποψη συνεπώς, ο στόχος της ένταξης στην ΕΟΚ ήρθε ως λογική και φυσική συνέχεια του δυτικού προσανατολισμού της χώρας από την ίδρυσή της¹⁷. Ο οικονομικός στόχος της

¹⁶ Την εποχή εκείνη, η πνευματική ελίτ της χώρας τάχθηκε υπέρ των μεταρρυθμίσεων (το δικαστικό σύστημα διαχωρίστηκε πλήρως από τη θρησκεία το 1937, η αρχή του κοσμικού κράτους ανακηρύχθηκε θεμελιώδης αρχή του κοσμικού κράτους, καθιερώθηκε το λατινικό αλφάβητο και το γρηγοριανό ημερολόγιο, το ευρωπαϊκό καπέλο αντικατέστησε το παραδοσιακό φέσι και το 1934 οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου.) Αντιθέτως, ο συντηρητικός και θρησκευόμενος κόσμος εξέφρασε έντονη δυσαρέσκεια. Βλ. «Ερντογάν εναντίον Ατατούρκ», 16.4.2017, DW, <http://www.dw.com/el/e%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BD-%CE%B5%CE%BD%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BF%CE%BD-%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%BA/a-38405065>

¹⁷ Τριανταφύλλου Δ.-Φωτίου Ε. (2010), «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική την εποχή του ΑΚΡ. Προς μια Pax Ottomana?», εκδ. Παπαζήση, σελ 71.

ευκολότερης πρόσβασης στην αγορά της ΕΟΚ, που ήδη ισοδυναμούσε με το 35% των τούρκικων εξαγωγών, ενίσχυσε το κίνητρο. Από την πλευρά της Κοινότητας, υπήρχαν αμφιβολίες, κυρίως από την Γαλλία, για το κατά πόσον η Τουρκία αποτελούσε «ευρωπαϊκό έθνος». Κάμφθηκαν ωστόσο γρήγορα λόγω του στρατηγικού ρόλου της Τουρκίας στον Ψυχρό Πόλεμο και της γενικότερης επιθυμίας να δοθεί έμφαση στο ότι η ΕΟΚ ήταν ένας θεσμός επεκτεινόμενος και ανοιχτός σε νέα μέλη και πολιτισμούς¹⁸. Εξίσου σημαντικό κίνητρο για το τουρκικό αίτημα αποτέλεσε και η προ δύο εβδομάδων ελληνική αίτηση για ένταξη στην ΕΟΚ. Η Τουρκία, φοβούμενη την πιθανότητα ελληνικής ένταξης και ενδεχόμενη απομόνωση της ίδιας από τις εξελίξεις στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, θεώρησε το αίτημα ως την ιδανική ευκαιρία ένταξής της στο στρατηγικό πλέγμα της Δύσης.

Επειδή ωστόσο οι οικονομίες και των δύο χωρών παρουσίαζαν σημαντικές αδυναμίες, αποφασίστηκε, εκ μέρους της ΕΟΚ, η διαμόρφωση των διμερών της σχέσεων με την Ελλάδα και την Τουρκία αντιστοίχως, να βασιστεί σε Συμφωνίες Σύνδεσης (Association Agreements)¹⁹. Ως αποτέλεσμα, η Ελλάδα έγινε συνδεδεμένο μέλος της Κοινότητας τον Ιούλιο του 1961, ενώ η Τουρκία υπέγραψε μια Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ στις 12 Σεπτεμβρίου 1963²⁰. Η Συμφωνία της Άγκυρας, όπως είναι γνωστή, (The Ankara Agreement)²¹, τέθηκε σε εφαρμογή την 1^η Δεκεμβρίου 1964. Αν και τα βασικά κίνητρα για τη υπογραφή της Συμφωνίας ήταν πολιτικά, το περιεχόμενό της ήταν οικονομικού κυρίως χαρακτήρα. Προέβλεπε ειδικότερα ότι Τουρκία θα οικοδομούσε μια Τελωνειακή Ένωση με την Κοινότητα, που θα ακολουθούσαν από ενδεχόμενη πλήρη ένταξη σε τρία στάδια. Στο πρώτο προκαταρκτικό στάδιο (1964-1973), συμφωνήθηκε η ΕΟΚ να προσφέρει προνομιακές εμπορικές συνθήκες στην Τουρκία και άμεση οικονομική βοήθεια. Θα ακολουθούσε ένα μεταβατικό στάδιο στο οποίο αμφότερες οι πλευρές δεσμεύονταν να καταργήσουν τους δασμούς και άλλα εμπόδια στις εμπορικές συναλλαγές, ούτως ώστε να επιτευχθεί η Τελωνειακή Ένωση. Τέλος, όταν η εφαρμογή της Συμφωνίας θα είχε προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό ώστε η Τουρκία να υλοποιεί τις υποχρεώσεις ενός κράτους μέλους, σύμφωνα με το άρθρο 28, τα μέρη θα εξετάζαν τη δυνατότητα ένταξης της Τουρκίας στην Κοινότητα. Με τον τρόπο αυτό, τα υπάρχοντα κράτη δεν δεσμεύτηκαν να αποδεχτούν την Τουρκία ως μέλος, συμφώνησαν ωστόσο να εξετάσουν το ενδεχόμενο προσχώρησης στο μέλλον.

Εν ολίγοις, αυτό που προέβλεπε η Συμφωνία της Άγκυρας ήταν η σταδιακή οικονομική ολοκλήρωση της Τουρκίας στα πρότυπα της ΕΟΚ και στην περίπτωση εκπλήρωσης του στόχου αυτού, η τελική ένταξη της χώρας. Γίνεται ωστόσο εμφανές, ότι, η προοπτική της ένταξης δεν προβλέφθηκε ρητώς, αλλά απαιτούσε την εκπλήρωση προϋποθέσεων. Η τελική έκβαση παρέμεινε στα «χέρια» της ΕΟΚ, εφόσον η τελευταία διατήρησε το δικαίωμα να αποφασίσει το πότε οι

¹⁸ Hale W., (2016) «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», εκδ. Πεδίο, σελ 222.

¹⁹ Yilmaz H., (2009), «Europeanisation and Its Discontents: Turkey, 1959-2007», στο «Turkey's accession to the European Union. An unusual candidacy», Series Editors: Constantine Arvanitopoulos, Nikolaos Tzifakis, The Constantinos Karamanlis Institute for Democracy Series on European and International Affairs, σελ 54-55.

²⁰ Είχε προηγηθεί το πρώτο σε σειρά από τα πέντε πραξικοπήματα στην Τουρκία, στις 27.5.1960.

²¹ Για τη Συμφωνία της Άγκυρας βλ.

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/december/tradoc_115266.pdf

προϋποθέσεις για την ένταξη έχουν εκπληρωθεί. Δεν πρέπει ωστόσο να παροράται το γεγονός ότι με τη Συμφωνία της Άγκυρας, η ιδέα της προσχώρησης συμπεριλήφθηκε για πρώτη φορά στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Το ερώτημα που ετίθετο πλέον, δεν είναι το εάν θα υπάρξει τελικά ένταξη, αλλά πότε αυτή θα επιτευχθεί.

II. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1970

Τον Νοέμβριο του 1970 υπεγράφη ένα Πρόσθετο Πρωτόκολλο, συμπληρωματικό της Συμφωνίας της Άγκυρας του 1963, το οποίο έθετε το χρονοδιάγραμμα για την εφαρμογή της Συμφωνίας και επεδίωκε την προσέγγιση της οικονομικής πολιτικής των δύο μερών. Έτσι, ενώ με τη Συμφωνία της Άγκυρας προβλεπόταν η δέσμευση για την εγκαθίδρυση της Τελωνειακής Ένωσης, το Πρωτόκολλο του 1970, θέσπιζε τα προγράμματα, τα χρονοδιαγράμματα και τους κανόνες. Συγκεκριμένα, προβλεπόταν η σταδιακή κατάργηση των τελωνειακών δασμών, των φόρων ισοδύναμου αποτελέσματος καθώς και κάθε άλλου μέτρου με ισοδύναμο αποτέλεσμα μεταξύ Κοινότητας-Τουρκίας, αλλά και η υποχρέωση της Τουρκίας να ευθυγραμμίσει το δασμολόγιό της με το Κοινό Εξωτερικό Δασμολόγιο και να προσαρμόσει για μια περίοδο 22 ετών την αγροτική της πολιτική στην Κοινή Αγροτική Πολιτική της Κοινότητας. Η υπογραφή του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου σήμαινε και τυπικά την είσοδο στη μεταβατική φάση, στη φάση δηλαδή δημιουργίας της Τελωνειακής Ένωσης με την ΕΟΚ ως το 1995. Η Κοινότητα θεώρησε την επιθυμία της Τουρκίας να προχωρήσει στο δεύτερο στάδιο ως αρκετά πρώιμη, πείστηκε όμως από τα πολιτικά επιχειρήματα υπέρ της οικοδόμησης της σχέσης. Η Άγκυρα από την πλευρά της, παραμένοντας πιστή στον στόχο της ένταξης, πίστευε, χωρίς κανέναν ρεαλισμό ότι η προσχώρησης της Τουρκίας θα μπορούσε να προηγηθεί της Βρετανίας, της Ιρλανδίας, της Δανίας και της Νορβηγίας²².

Εντούτοις, οι σχέσεις ΕΚ-Τουρκίας δεν ακολούθησαν μια γραμμική πορεία, κυρίως λόγω των πολιτικών και οικονομικών προβλημάτων που ανέκυψαν στην τουρκική πλευρά καθώς και της ιδεολογικής ριζοσπαστικοποίησης και πολιτικής πόλωσης στο εσωτερικό²³. Τον Μάρτιο του 1971 έλαβε χώρα ένα δεύτερο πραξικόπημα, αποτέλεσμα του οποίου ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης Ντεμιρέλ και η ανάληψη της εξουσίας από ομάδα τεχνοκρατών με επικεφαλής τον Νιχάτ Ερίμ. Το αξιοσημείωτο στην περίπτωση του δεύτερου πραξικοπήματος είναι ότι δεν υπήρξε καμιά στρατιωτική εμπλοκή καθώς η κυβέρνηση παραιτήθηκε έπειτα από

²² Την εποχή εκείνη, στην εσωτερική σκηνή της Τουρκίας, πολιτικές δυνάμεις όπως οι ισλαμιστές του Νεχμετίν Ερμπακάν ήταν σθεναρά κατά της ένταξης τόσο από ιδεολογικής όσο και από προστατευτικής άποψης. Παράλληλα, ο σκεπτικισμός για την κατάργηση των δασμών επεκτάθηκε και στο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα του Μπουλέντ Ετσεβίτ, William Hale, «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*», σελ 223.

²³ Τόσο τα κόμματα της άκρας δεξιάς όσο και της άκρας αριστεράς, ήταν σθεναρά αντίθετα προς την προοπτική της ένταξης. Για τα μεν πρώτα, η ΕΟΚ ήταν ένα «χριστιανικό κλάμπ» μέσα στο οποίο ο μουσουλμανικός πληθυσμός δεν είχε καμία θέση, για το δε δεύτερο η ΕΟΚ ήταν appendage???? Του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού. Yilmaz H., «*Turkey's accession to the European Union. An unusual candidacy*», σελ 55.

τελεσίγραφο των ενόπλων δυνάμεων. Μέσα σε λιγότερο από μια δεκαετία, τον Σεπτέμβριο του 1980, πραγματοποιήθηκε ένα τρίτο στην ιστορία της Τουρκίας πραξικόπημα, όταν οι ένοπλες δυνάμεις υπό στρατηγό Κενάν Εβρέν προχώρησαν σε άμεση παρέμβαση στην πολιτική σκηνή με την αιτιολογία ότι τα κρατικά όργανα είχαν πέσει σε αδράνεια. Από πλευράς Ευρώπης, η πρώτη αντίδραση για το πραξικόπημα ήρθε από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Η τουρκική αντιπροσωπεία αποσύρθηκε από την κοινοβουλευτική συνέλευση του Συμβουλίου αμέσως μετά το πραξικόπημα και δεν επανήλθε παρά μόνο μερικούς μήνες μετά την αποκατάσταση της πολιτικής εξουσίας. Άμεση συνέπεια του πραξικοπήματος ήταν η παύση του διαλόγου μεταξύ ΕΚ-Τουρκίας. Οι διμερείς διπλωματικές τους σχέσεις διεκόπησαν για μια περίοδο έξι ετών, ως και τον Σεπτέμβριο του 1986, οπότε και πραγματοποιήθηκε σύσκεψη του Συμβουλίου Σύνδεσης ΕΟΚ-Τουρκίας.

Το στρατιωτικό καθεστώς που επεβλήθη στην Τουρκία τερματίστηκε επισήμως με τη διενέργεια το 1983 γενικών εκλογών, νικητής των οποίων ήταν ο Τουργκούτ Οζάλ. Η απόφαση της ΕΟΚ να εξομαλύνει τις σχέσεις της με την Τουρκία ήταν δίχως άλλο αποτέλεσμα της προσπάθειας φιλελευθεροποίησης της χώρας στον οικονομικό κυρίως τομέα. Η κυβέρνηση Οζάλ, έχοντας ως προτεραιότητα να καταστήσει τη χώρα μέλος της ΕΟΚ, υπέβαλε στις 14 Απριλίου 1987, επίσημη αίτηση για πλήρη ένταξη. Στη γνωμάτευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφερόταν ότι «η Τουρκία είναι μια χώρα που μπορεί να αποτελέσει μέλος της ΕΚ, όμως ο χρονικός ορίζοντας δεν είναι το προσεχές μέλλον»²⁴. Η έμφαση δόθηκε στα οικονομικά και πολιτικά εμπόδια καθώς και στην προβληματική σχέση με την Ελλάδα. Ειδικότερα, σε ότι αφορά την οικονομική σφαίρα, η Επιτροπή εστίαζε στο αναπτυξιακό κενό μεταξύ ΕΚ-Τουρκίας, ενώ στο πολιτικό πλαίσιο υπογράμμιζε τις διενέξεις με την Ελλάδα, το ανεπίλυτο ακόμα Κυπριακό, το ανεπαρκές καθεστώς ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ελλιπή προστασία των μειονοτήτων. Την περίοδο εκείνη εξάλλου, η ΕΚ έχοντας ως προτεραιότητα τη μετάβαση σε ενιαία αγορά άφησε τη διεύρυνση σε δεύτερη μοίρα. Σε αυτή τη βάση, προτάθηκε η αναστολή έναρξης των διαπραγματεύσεων πριν το 1993, χωρίς να προσδιοριστεί μετέπειτα ημερομηνία. Στο μεταξύ, οι δύο πλευρές θα έπρεπε να εστιάσουν στην ολοκλήρωση της Τελωνειακής Ένωσης. Παρόλο που η αίτηση δεν επέφερε απτά αποτελέσματα, επανέφερε την Τουρκία στην ατζέντα της ΕΚ και επανατοποθέτησε την Ευρώπη στο κέντρο των πολιτικών αποφάσεων και του δημόσιου λόγου της Τουρκίας. Οι μεταρρυθμίσεις του Οζάλ τη δεκαετία του 1980 (επικεντρωμένες κυρίως στο οικονομικό, παρά στο πολιτικό επίπεδο), κατέστησαν στις αρχές του 1990 τη χώρα ικανή να αναλάβει τις απαιτούμενες για την οικοδόμηση της Τελωνειακής Ένωσης υποχρεώσεις. Με λίγα λόγια, αντί της πλήρους ένταξης προσφέρθηκε η εμπορική ένωση μεταξύ των δύο πλευρών. Η λύση αυτή θεωρήθηκε από την τουρκική πλευρά ως το επόμενο βήμα για την ένταξη ενώ για τους ευρωπαίους ήταν, όπως χαρακτηρίστηκε, ένα βραβείο παρηγοριάς.

Μετά την άρνηση στο τουρκικό αίτημα για πλήρη ένταξη, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσπάθησε να «χρυσώσει το χάπι» τον Ιούνιο του 1990, εκδίδοντας το «πακέτο Matutes», σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να γίνει μια νέα προσπάθεια για

²⁴Σονμέζογλου Φ., (2001), «Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής: Μύθοι και Πραγματικότητα. 22 Τούρκοι ακαδημαϊκοί αναλύουν την εξωτερική πολιτική», σελ 310.

την επίτευξη της Τελωνειακής Ένωσης. Κατά τις συναντήσεις των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων των κρατών μελών τα επόμενα δύο έτη συμφωνήθηκε ότι ο ρόλος της Τουρκίας στην ευρωπαϊκή πολιτική κατάσταση είναι μεγάλης σημασίας και απαιτείτο συνεπώς επανεκκίνηση της διαδικασίας για την εφαρμογή της Τελωνειακής Ένωσης. Στις 6 Μαρτίου 1995 υπεγράφη τελικώς η Συμφωνία για την Τελωνειακή Ένωση²⁵.

Ένα σημαντικό γεγονός, άμεσα συνδεδεμένο με την υιοθέτηση της Τελωνειακής Ένωσης είναι η ελληνική στάση. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειωθούν τα εξής: το 1990 η Κυπριακή Δημοκρατία υπέβαλε επίσημη αίτηση για πλήρη ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Η τουρκική ηγεσία, αντιδρώντας στην κυπριακή πρωτοβουλία, προσπάθησε να πείσει τη διεθνή κοινότητα και τους ευρωπαϊκούς κύκλους ότι, η αίτηση της Κύπρου αντιτίθεται στις αρχές του διεθνούς δικαίου. Το επιχείρημα της Τουρκίας στηριζόταν σε δύο άρθρα του Συντάγματος της Κύπρου. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο (άρθρο 8), η Κύπρος δεν μπορούσε να είναι μέλος ενός διεθνούς οργανισμού εκτός εάν στον οργανισμό αυτό ήταν μέλη η Ελλάδα και η Τουρκία. Το δεύτερο άρθρο που επικαλέστηκε η τουρκική διπλωματία ήταν το 185, το οποίο προέβλεπε ότι ούτε η Ελλάδα αλλά ούτε και η Τουρκία μπορούσαν να έχουν, από οικονομικής άποψης, ευνοϊκότερη θέση στο νησί. Τα επιχειρήματα της Τουρκίας δεν στάθηκαν ικανά να πείσουν τους ευρωπαίους αξιωματούχους έτσι ώστε να ταχθούν εμφανώς κατά της κυπριακής ένταξης. Σύμφωνα με τους ευρωπαίους, το ζήτημα της Κύπρου ήταν ένα πρόβλημα πολιτικό και συνεπώς ο νόμος μπορούσε να προσαρμοστεί σε κάθε πολιτική λύση.²⁶ Το 1993 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε θετική γνωμοδότηση, αναγνωρίζοντας ότι δεν υπήρχε κάποιο θεσμικό πρόβλημα για την προσχώρηση, επεσήμανε ωστόσο την ανάγκη επίλυσης του Κυπριακού. Στο Συμβούλιο Σύνδεσης ΕΕ-Τουρκίας (8.11.1993) συμπεριελήφθη πρόβλεψη για την ολοκλήρωση της Τελωνειακής Ένωσης ως το τέλος του 1995. Στην εν λόγω απόφαση, δεν υπήρξε καμιά αρνητική αντίδραση από πλευράς Ελλάδας, ένα χρόνο αργότερα όμως, τον Δεκέμβρη του 1994, η ελληνική πλευρά δεν δέχθηκε να υπάρξει κοινή θέση των δώδεκα κρατών μελών ως προς το θέμα της Τελωνειακής Ένωσης. Η κίνηση αυτή, δεν ήταν αποσπασματική. Απώτερος σκοπός της ελληνικής πολιτικής ήταν η σύνδεση των διαπραγματεύσεων για την Τελωνειακή Ένωση με την αίτηση της Κύπρου για ένταξη. Τα ελληνικά επιχειρήματα ήταν τα εξής δύο: από τη μια δεν θα έπρεπε η Κύπρος να τιμωρείται με την επίκληση του πολιτικού προβλήματος που είχε προκαλέσει η τουρκική εισβολή και από την άλλη, η ίδια η προσχώρηση της Κύπρου θα συνέβαλε σταδιακά στην επίλυση του Κυπριακού. Την ίδια περίοδο, η Γερμανία πίεζε για την ολοκλήρωση της Τελωνειακής Ένωσης, χωρίς παράλληλα να κρίνει θετικά την ένταξη της Κύπρου. Η απάντηση της Ελλάδας ήρθε τον Δεκέμβρη του 1994 με την άρνησή της να συναινέσει, όπως προαναφέρθηκε, σε κοινή θέση για την σύγκλιση του Συμβουλίου

²⁵ Hale W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ 292-293. Για την Συμφωνία για την Τελωνειακή Ένωση βλ. επίσης European Commission, Trade Policy, Countries and regions, Turkey, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-09/Custom_Union_des_ENG_0.pdf

²⁶ Βλ. ειδικότερα Basturk M. (2013), «The Issue of Cyprus in the EU Accession of Turkey», Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol. 2011, Article 4., <http://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1050&context=urceu>

Σύνδεσης ΕΕ-Τουρκίας²⁷. Τον Μάρτιο του 1995, η έναρξη των διαπραγματεύσεων για την ένταξη της Κύπρου έγινε τελικώς αποδεκτή από το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ. Παράλληλα, η Ελλάδα έδωσε τη συγκατάθεσή της για την τελωνειακή σύνδεση της ΕΕ με την Τουρκία²⁸.

Στην οικονομική σφαίρα, η εφαρμογή της Τελωνειακής Ένωσης αποτέλεσε ορόσημο στην ανάπτυξη των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας. Συγκριτικά, η Τουρκία έκανε περισσότερες οικονομικές παραχωρήσεις, όμως εκείνη την εποχή, η Τανσού Τσιλέρ δεν θα μπορούσε να αρνηθεί διότι κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με μήνυμα στις Βρυξέλλες ότι η Τουρκία είχε εγκαταλείψει τις φιλοδοξίες της για ένταξη. Η βασική ένσταση της Τουρκίας ωστόσο, συνέχιζε να είναι πολιτική, δηλαδή ότι χωρίς την πλήρη ένταξη υποβιβαζόταν σε ένα καθεστώς δεύτερης κατηγορίας ή ακόμα και αποκλειόταν από το ευρωπαϊκό σύνολο²⁹. Με την Τελωνειακή Ένωση οι δύο πλευρές αναμφίβολα σημείωσαν μια σημαντική επιτυχία. Οι κυριότερες διευθετήσεις ωστόσο αφορούσαν στο οικονομικό κομμάτι της ατζέντας. Τα πολιτικά εμπόδια παρέμεναν. Για τις κυβερνήσεις της ΕΕ, το ερώτημα, πότε θα ξεκινήσουν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, ήταν πλέον δύσκολο να αποφευχθεί. Η Τελωνειακή Ένωση, ορόμενη από την Τουρκία ως το πρόκριμα για την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας, έκανε σαφές στους ευρωπαίους ηγέτες ότι η απόφαση για την έναρξη των διαπραγματεύσεων δεν μπορούσε να αναβάλλεται επ' αόριστον.

4.Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Λουξεμβούργο 1997

Τον Μάρτιο του 1997 οι ηγέτες των ευρωπαϊκών χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων εξέδωσαν κοινή ανακοίνωση όπου τονιζόταν ότι η «ΕΕ είναι ένα πολιτιστικό πρόταγμα μέσα στο οποίο η Τουρκία δεν έχει θέση»³⁰. Η δήλωση αυτή, σε συνδυασμό με τον υπαινιγμό ότι η Τουρκία δεν είναι πολιτισμένη χώρα, είχε τις χειρότερες δυνατές συνέπειες καθώς υπονοούσε ότι η Τουρκία δεν θα μπορούσε να γίνει μέλος της ΕΕ. Ο αντίκτυπος της δήλωσης ενισχύθηκε λίγους μήνες μετά, όταν

²⁷ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», (2015), εκδ. Πατάκη, σελ. 460-463.

²⁸ Ένα δεύτερο εμπόδιο για τη θέση σε ισχύ της συμφωνίας για την Τελωνειακή Ένωση, ήταν ότι αυτή απαιτούσε την επικύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Τα διαδοχικά ψηφίσματά του ωστόσο για τις ανεπάρκειες του τουρκικού καθεστώτος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και της προβληματικής διαχείρισης του κουρδικού, φανέρωναν τον αρνητικό αντίκτυπο που θα είχαν στην τελική απόφασή του. Ήδη από το 1994 το Ευρωκοινοβούλιο είχε ασκήσει έντονη κριτική για την άρση της βουλευτικής ασυλίας των βουλευτών του φιλοκουρδικού Κόμματος της Δημοκρατίας. Μάλιστα, με απόφασή του το 1995, καταδίκασε και το Συμβούλιο Σύνδεσης ΕΕ-Τουρκίας που δέχθηκε τη συμφωνία της Τελωνειακής Ένωσης, με το σκεπτικό ότι η προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη γείτονα και η πολιτική της για το κουρδικό είναι ελλιπείς. Παρόλα αυτά, οι ευρωβουλευτές πιέστηκαν έντονα για την αλλαγή της στάσης τους, τόσο από τις κυβερνήσεις του, όσο και από την ίδια την τουρκική κυβέρνηση της Τανσού Τσιλέρ, η οποία δήλωνε ότι η εφαρμογή της συμφωνίας θα λειτουργούσε ως εμπόδιο στην περαιτέρω άνοδο του ισλαμικού ριζοσπαστισμού στην Τουρκία. Στις 13.12.1995, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επικύρωσε τη συμφωνία με πλειοψηφία 343 προς 149.

²⁹ Hale W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ. 294-295

³⁰ Hale W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ. 296

ξεκίνησε το πρόγραμμα «Ατζέντα 2000» του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ζακ Σαντέρ, το οποίο πρότεινε την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων το 1998 για τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, με την Τουρκία να λάμπει δια της απουσίας της. Σημείο καμπή για την επιδείνωση των ευρωτουρκικών σχέσεων αποτέλεσε τον Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου (12,13 Δεκεμβρίου 1997). Στη Σύνοδο Κορυφής του Λουξεμβούργου επρόκειτο να συζητηθεί η έναρξη της επικείμενης διεύρυνσης της ΕΕ. Στη βάση αυτή, η Ελλάδα έχοντας ρίξει όλο το διπλωματικό της βάρος στην ένταξη της Κύπρου, είχε αφήσει να εννοηθεί ότι δεν θα συναινούσε στην ένταξη άλλων κρατών εάν σε αυτά δεν περιλαμβανόταν και η Κύπρος. Σύμφωνα μάλιστα με τα λεγόμενα ενός Αμερικανού διπλωμάτη, ο Ευρωπαίος Επίτροπος Chris Patten, αρμόδιος για τις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ, είχε εκμυστηρευτεί στον ίδιο: «η Κύπρος μάλλον δεν θα έπρεπε να είχε ενταχθεί, αλλά η Ελλάδα επέμεινε στην κυπριακή ένταξη, ως αντάλλαγμα για την ένταξη άλλων Βορειοευρωπαίων υποψηφίων»³¹.

Η προοπτική ένταξης της Κύπρου είχε προκαλέσει την έντονη αντίδραση της Τουρκίας και είχε αποτελέσει αιτία σύγκρουσης μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας ήδη από το 1995, όταν η τελευταία απαίτησε οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Κύπρου να ξεκινήσουν μόνο μετά την επίλυση του Κυπριακού και αφού πρώτα οι δύο κοινότητες συμφωνήσουν στην ένταξη με ξεχωριστά δημοψηφίσματα. Σε επόμενη απειλή της η Τουρκία ανέφερε ότι, σε περίπτωση προόδου των διαπραγματεύσεων του ελεύθερου τμήματος του νησιού, η ίδια θα ενσωμάτωνε το βόρειο τμήμα (Κατεχόμενα), ενώ παράλληλα απαιτούσε η ένταξη της Κύπρου να γίνει ταυτόχρονα με τη τουρκική. Η στάση αυτή ενόχλησε τα κράτη μέλη. Έτσι, ενώ η Τουρκία ανέμενε από τη Σύνοδο Κορυφής να προσδιορίσει την ημερομηνία έναρξης των διαπραγματεύσεων για την ίδια, με έκπληξη διαπίστωσε ότι δεν περιελήφθη στις υπό ένταξη χώρες. Σε αυτές περιλαμβάνονταν αντιθέτως η Κύπρος για την οποία υπήρχε η παρατήρηση ότι «οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις θα επηρεάσουν θετικά την προσπάθεια πολιτικής επίλυσης του Κυπριακού»³². Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου δέχτηκε ότι η Τουρκία παρέμενε μεν επιλέξιμη χώρα, θα έπρεπε ωστόσο να διαμορφωθεί μια ειδική στρατηγική προκειμένου να προετοιμασθεί για την έναρξη κάποια στιγμή των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Μεταξύ άλλων, αναφερόταν ότι, η ενίσχυση των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας ήταν άμεσα εξαρτημένη από την πορεία των σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας, ενώ πρώτη φορά εμφανίστηκε σε κείμενο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η προοπτική της δικαστικής επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης³³. Η απόφαση του Λουξεμβούργου θορύβησε την τουρκική ηγεσία και προκάλεσε την παύση των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας για μια περίοδο δύο ετών. Την επομένη της δημοσίευσής των συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η Άγκυρα ανακοίνωσε ότι διακόπτει τον πολιτικό διάλογο με την ΕΕ. Την ίδια μέρα, τέθηκε εκ νέου το θέμα της προσαρτήσεως των Κατεχομένων³⁴. Η τουρκική κυβέρνηση υποστήριξε ότι η απόφαση βασιζόταν σε μεροληπτικές και υπερβολικές

³¹ Hale W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ. 300

³² Συμπεράσματα Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λουξεμβούργου, σημείο 28. Βλ. <http://www2.consilium.europa.eu/media/21107/91413.pdf>

³³ Συμπεράσματα Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λουξεμβούργου, σημεία 31, 35.

³⁴ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», σελ. 510-511

εκτιμήσεις, σημείωσε ωστόσο ότι θα διατηρούσε τους δεσμούς με την ΕΕ, και ότι η εξέλιξη των σχέσεων τους εξαρτάται πλέον από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της ευρωπαϊκής πλευράς. Στην ουσία αυτό σήμαινε ότι η Τουρκία θα πάγωνε τις σχέσεις της με τις Βρυξέλλες έως ότου να μπει στη λίστα των υποψήφιων προς ένταξη χωρών.

5.Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ελσίνκι 1999

Το 1999 αποτέλεσε έτος ορόσημο για τις ευρωτουρκικές σχέσεις και το μέλλον της τουρκικής υποψηφιότητας. Έπειτα από μια διετή παύση, οι διμερείς σχέσεις αναθερμάνθηκαν και η Τουρκία έλαβε το καθεστώς υποψήφιας προς ένταξη χώρας στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι (12-13 Δεκεμβρίου 1999)³⁵.

ι. Ρόλος Ελλάδας

Καθοριστικής σημασίας ήταν η ελληνική στάση, δεδομένου ότι η Ελλάδα είχε αποφασίσει να άρει το βέτο για την αποδοχή της τουρκικής υποψηφιότητας. Η ελληνική προσέγγιση στο Ελσίνκι πρέπει να εξεταστεί ως «μια νέα φάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής» η οποία, αφενός αποτελούσε την αντίδραση της Ελλάδας στην παγκοσμιοποίηση και στην επανεκτίμηση των εθνικών της συμφερόντων, αφετέρου επηρεάστηκε από την προσπάθεια της χώρας για ένταξη στην ΟΝΕ³⁶. Κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι η Ελλάδα θα έβγαине μακροπρόθεσμα κερδισμένη από την αποδοχή της τουρκικής υποψηφιότητας. Η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας συνιστούσε ευκαιρία για τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και την επίλυση του Κυπριακού. Τις ελληνικές κυβερνητικές θέσεις συμμερίστηκαν και οι ΗΠΑ. Τον Νοέμβριο του 1999, ο Μπιλ Κλίντον κατά την επίσκεψή του και στις δύο χώρες, πρότεινε στην Τουρκία να προβεί σε κάποια κίνηση υψηλού συμβολισμού (πχ άνοιγμα της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, άρση του ψηφίσματος περί casus belli του 1995) έτσι ώστε να διευκολύνει την ελληνική κυβέρνηση να συναινέσει για την παροχή στην Τουρκία του καθεστώτος υποψήφιας

³⁵ Υπουργοί Εξωτερικών ήταν ο Γ.Παπανδρέου μετά τον απρόοπτο θάνατο του Γ.Κρανιδιώτη και ο Ισμαήλ Τζεμ. Πρωθυπουργός της Τουρκίας ήταν ο παλαίμαχος πολιτικός και εισβολέας της Κύπρου, Μπουλέντ Ετσεβίτ, ενώ της Ελλάδας ο Κ.Σημίτης.

³⁶ Η Ελλάδα θέλοντας να πετύχει την εκπλήρωση των κριτηρίων σύγκλισης που επέβαλλε η Συνθήκη του Μάαστριχ όφειλε να διατηρήσει σταθερότητα στην περιοχή και να μην υπάρξουν αρνητικές συνέπειες για την ελληνική οικονομία. Είναι βέβαιο ότι μια οξεία αντιπαράθεση με την Τουρκία θα δημιουργούσε ασταθές οικονομικό περιβάλλον, θα μείωνε τις ξένες επενδύσεις και ταυτόχρονα θα αύξανε τις δαπάνες των ενόπλων δυνάμεων με αποτέλεσμα την αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Επιπλέον, σε περίπτωση που το θέμα της τουρκικής υποψηφιότητας παρέμενε ανοιχτό με ελληνική ευθύνη, δεν ήταν απίθανο να διασυνδεθεί το επόμενο διάστημα με την ελληνική υποψηφιότητα για ένταξη στην ευρωζώνη. Άλλωστε, οι δηλώσεις ευρωπαίων ηγετών και αξιωματούχων για το βέβαιο της ένταξης στην ΟΝΕ λίγες μέρες πριν τη Σύνοδο Κορυφής στο Ελσίνκι, δεν θεωρήθηκαν καθόλου τυχαίες. Μαριάς Ε. (2005), «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελληνοτουρκική Προσέγγιση», εκδ. Σάκκουλα, σελ. 53

χώρας. Τελικώς, τίποτα από τα δύο δεν έγινε.³⁷ Η ελληνική πλευρά επεδίωκε την εμπλοκή της ΕΕ στις ελληνοτουρκικές διαφορές. Οι όροι της ελληνικής αντιπροσωπείας συνοψίζονται ως εξής: ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ ακόμη και χωρίς να έχει επιτευχθεί προηγούμενη επίλυση του Κυπριακού και να συμπεριληφθεί στα Συμπεράσματα της Συνόδου ότι οι υποψήφιες χώρες οφείλουν να αποδεχτούν τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης για την επίλυση κάθε εκκρεμούς συνοριακής διαφοράς.

ii. Απόφαση του Ελσίνκι

Στις 10-11 Δεκεμβρίου 1999 έλαβε χώρα στο Ελσίνκι η Σύνοδος Κορυφής. Η ελληνική πλευρά διαβλέποντας υπαρκτό κίνδυνο να μη γίνουν δεκτοί οι όροι της, απείλησε ότι δεν θα συναινούσε στο σύνολο της επικείμενης διεύρυνσης του 2004, στην ένταξη δηλαδή των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης και της Μάλτας. Αν και η τουρκική αντιπροσωπεία δεν παρευρισκόταν στις επίσημες συζητήσεις, οι ελληνικές θέσεις αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγματεύσεως τόσο μεταξύ των κρατών-μελών, όσο και μεταξύ της ευρωπαϊκής προεδρίας και της Άγκυρας. Τελικώς, οι ελληνικές απειλές επέφεραν ως ένα βαθμό τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στα συμπεράσματα περιελήφθησαν τα κάτωθι:

- όσον αφορά την Κύπρο, προβλέφθηκε ότι «εάν μέχρι την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων προσχώρησης δεν έχει επιτευχθεί λύση, η απόφαση του Συμβουλίου όσον αφορά την προσχώρηση θα ληφθεί χωρίς το ανωτέρω να αποτελεί προϋπόθεση»(σημείο 9β).

- όσον αφορά τη συνοριακή διαφορά, προβλέφθηκε, μεταξύ άλλων, ότι «το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο παροτρύνει τα υποψήφια κράτη να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για την επίλυση κάθε εκκρεμούς συνοριακής διαφοράς και άλλων συναφών θεμάτων. Άλλως, θα πρέπει να φέρουν τη διαφορά ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Το αργότερο στα τέλη του 2004, το Ε.Σ θα επανεξετάσει την κατάσταση ως προς κάθε εκκρεμή διαφορά»(σημείο 4)³⁸.

iii. Αποτίμηση του Ελσίνκι

Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για τη διεύρυνση είναι ιστορικής σημασίας διότι δρομολόγησε τις διαδικασίες προσχώρησης στην ΕΕ δεκατριών νέων κρατών και αφού προβλέφθηκε για πρώτη φορά το ενδεχόμενο ένταξης μιας μουσουλμανικής χώρας. Αναμφισβήτητα, η μεγαλύτερη επιτυχία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπήρξε η αλλαγή πλαισίου εξέλιξης της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης από διμερές ζήτημα σε ευρωπαϊκό. Εν ολίγοις, επετεύχθη η «κοινοτικοποίηση» των ελληνικών εθνικών θεμάτων και κυρίως η αποσύνδεση της

³⁷ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», σελ. 547-548, Μαριάς Ε., «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελληνοτουρκική Προσέγγιση», σελ. 102

³⁸ Συμπεράσματα Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, βλ. http://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/hel1_el.pdf

επίλυσης του Κυπριακού από την ένταξη της χώρας. Κατ'αντιδιαστολή προς την Κύπρο, τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για το Αιγαίο (σημείο 4) κρίθηκαν ελλειμματικά.³⁹ Ειδικότερα, η χρήση του όρου «*κάθε εκκρεμής συνοριακή διαφορά και άλλα θέματα*» καθιστά εμφανές ότι η διατύπωση αυτή δεν αναφερόταν σε ένα μόνο θέμα. Αντιθέτως, τα θέματα μπορούσαν να είναι πολλά και αυτό αυτομάτως αποτελούσε υποχώρηση από την σταθερή ελληνική θέση σύμφωνα με την οποία η μοναδική διαφορά μεταξύ των δύο χωρών που υπήρχε στο Αιγαίο ήταν η οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας. Δεύτερον, στο αγγλικό κείμενο χρησιμοποιήθηκε ο όρος «border dispute», αντί του «boundary dispute». Σε αντίθεση με τον όρο «border», στον οποίο υπάγεται κάθε τύπος συνόρου (χερσαίο, θαλάσσιο, εναέριο), ο όρος «boundary» είναι συνήθως συνδεδεμένος στο διεθνές δίκαιο με τις θαλάσσιες οριοθετήσεις. Σε περίπτωση λοιπόν που είχε χρησιμοποιηθεί ο όρος «boundary», θα ήταν δυσκολότερο για την Τουρκία να ισχυριστεί ότι είχαν περιληφθεί και οι «γκρίζες ζώνες» στα θέματα προς διευθέτηση. Επιπλέον, προβλέφθηκε ότι προκειμένου οι δύο πλευρές να φτάσουν στη δικαστική επίλυση, θα έπρεπε πρωτίστως να είχαν προηγηθεί μεταξύ τους προσπάθειες για διευθέτηση του ζητήματος. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι γινόταν δεκτή η πάγια τουρκική θέση για διάλογο. Έτσι, λόγω της προαναφερόμενης διατύπωσης, ο διάλογος θα διεξαγόταν εφ' όλης της ύλης και όχι μόνο όσον αφορούσε το θέμα της υφαλοκρηπίδας. Τέλος, προβλέφθηκε ένα χρονικό σημείο πέραν του οποίου οι δυο πλευρές δεν θα μπορούσαν να συνεχίσουν τις διαπραγματεύσεις. Το σημείο αυτό ήταν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του 2004, το οποίο, αφού θα επανεξέταζε την πρόοδο που είχε επιτευχθεί στην επίλυση των συνοριακών και άλλων συναφών διαφορών από το 1999 ως και το 2004, στη συνέχεια θα προωθούσε την επίλυσή τους μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου. Όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δεν μπορεί να υποκαταστήσει τα εμπλεκόμενα κράτη ως προς την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Όποια και αν ήταν η απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, τα εμπλεκόμενα κράτη (δηλαδή Ελλάδα-Τουρκία) έπρεπε να αποδεχτούν την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου και να υπογράψουν συνυποσχετικό όπου θα προσδιόριζαν την ακριβή διαφορά μεταξύ τους. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο δεν ήταν απαραίτητα μονόδρομος που ξεκίνησε στο Ελσίνκι. Η ελληνική πλευρά ευελπιστούσε ότι η επιθυμία της Τουρκίας για ένταξη θα την υποχρέωνε να δεσμευθεί για την υπογραφή ενός συνυποσχετικού με την Ελλάδα. Κάτι τέτοιο ωστόσο, δεν έγινε.

Εν κατακλείδι, τα αποτελέσματα της Συνόδου Κορυφής του Ελσίνκι θεωρήθηκαν βαρύνουσας σημασίας ως προς το σκέλος της Κύπρου. Σίγουρα όμως δεν μπορεί να ειπωθεί το ίδιο και για τις προβλεπόμενες ρυθμίσεις για το Αιγαίο. Σε κάθε περίπτωση πάντως, πρέπει να επισημανθεί ότι το κείμενο των Συμπερασμάτων δεν ήταν ούτε διεθνής Συνθήκη, ούτε απόφαση Δικαστηρίου. Επρόκειτο για ένα κείμενο πολιτικό, που στερείτο δεσμευτικής ισχύος και αντανakλούσε απλώς τη δυναμική μέσα και έξω από τους κόλπους της ΕΕ τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Σε επόμενο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, η τροποποίηση του κειμένου και η λήψη νέων αποφάσεων και προτεραιοτήτων ήταν δυνατή. Όσον αφορά τις αντιδράσεις στη γείτονα, η

³⁹ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», σελ. 550-551

τουρκική ηγεσία δεν παρέλειψε να εκφράσει τη δυσαρέσκειά της, παρά το γεγονός ότι η Τουρκία ήταν πλέον υποψήφια προς ένταξη χώρα. Η δυνατότητα ένταξης της Κύπρου χωρίς προηγούμενη επίλυση του Κυπριακού, θορύβησε την Άγκυρα σε τέτοιο βαθμό, που η ΕΕ αναγκάστηκε να στείλει αντιπροσωπεία υψηλόβαθμων αξιωματούχων με στόχο να υπερβεί τις αντιρρήσεις⁴⁰. Ο πρωθυπουργός Ετσεβίτ αποδέχτηκε τις αποφάσεις του Ε.Σ και μετέβη στο Ελσίνκι προκειμένου να παρακολουθήσει της τελική φάση της Συνόδου.

6.Η μετά Ελσίνκι εποχή.

Όπως προαναφέρθηκε, προϋπόθεση για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων ήταν η εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων. Στη βάση των αποφάσεων του Ελσίνκι (σκέψη 12) , τον Νοέμβριο του 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε το «Έγγραφο της Συνεργασίας για την Ένταξη» προσδιορίζοντας τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που θα έπρεπε να εφαρμόσει η Τουρκία, πριν ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις. Η εταιρική σχέση προσχώρησης περιελάμβανε τις βραχυπρόθεσμες (ως δύο έτη) και μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες (ως τέσσερα έτη). Εφόσον η Τουρκία μπορούσε να ικανοποιήσει τις οικονομικές απαιτήσεις της Κοπεγχάγης με σχετική ευκολία, οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις έγιναν το πιο προβληματικό κομμάτι των ευρωτουρκικών σχέσεων, καθιστώντας την εσωτερική πολιτική της Τουρκίας (κυρίως τις συνταγματικές και νομικές της δομές) βασικό παράγοντα στις εξωτερικές της σχέσεις. Στις βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες αναφέρονταν η ενίσχυση των συνταγματικών εγγυήσεων για την ελευθερία της έκφρασης και του συνεταιρίζεσθαι, η κατάργηση της απαγόρευσης της κουρδικής γλώσσας στη ραδιοτηλεόραση και η εξασφάλιση πολιτιστικής ποικιλομορφίας, ενώ στους μεσοπρόθεσμους στόχους περιελήφθησαν η πλήρης κατάργηση της θανατικής ποινής, η υπογραφή και επικύρωση του Πρωτοκόλλου 6 της ΕΣΔΑ και η εισαγωγή συνταγματικών αλλαγών για τον περιορισμό του πολιτικού ρόλου του στρατού. Για την κυβέρνηση συνασπισμού του Ετσεβίτ, αυτοί δεν ήταν εύκολοι στόχοι δεδομένων των αντιδράσεων του κυβερνητικού εταίρου του, Ντεβλέτ Μπαχτσελί (Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης) σε ότι θεωρούσε ως παραχώρηση προς τους Κούρδους.

Η απάντηση της κυβέρνησης ήρθε το 2001 με την έκδοση του «Εθνικού Προγράμματος για την Εφαρμογή του Κοινοτικού Κεκτημένου». Τριάντα τέσσερις τροποποιήσεις του Συντάγματος του 1982 έλαβαν χώρα, σημαντικότερες εκ των οποίων θεωρήθηκαν η αναθεώρηση του αντιτρομοκρατικού νόμου, η άδεια εκπομπών σε γλώσσες εκτός της τουρκικής ενώ παράλληλα θεσπίστηκαν μέτρα για την ισότητα των φύλων μέσα στο γάμο με την υιοθέτηση νέου Αστικού Κώδικα. Η θανατική ποινή καταργήθηκε, εκτός από «περιπτώσεις πολέμου, άμεσου κινδύνου για πόλεμο ή εγκλημάτων τρομοκρατίας». Η ρύθμιση αυτή ευθυγράμμιζε μεν το

⁴⁰ Στην αντιπροσωπεία συμμετείχαν ο Ύπατος Εκπρόσωπος της ΕΕ για θέματα ΚΕΠΠΑ, Χαβιέ Σολάνα και ο Επίτροπος για τη Διεύρυνση, Γκύντερ Φερχόϊγκεν.

Σύνταγμα με το Πρωτόκολλο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η πρόσθεση όμως της φράσης «εγκλημάτων τρομοκρατίας» αντανάκλouse τη βούληση του εταίρου Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης να περιορίσει τη δράση του κουρδικού πληθυσμού. Οι αλλαγές αυτές καλοσωρίστηκαν από τους ηγέτες της ΕΕ οι οποίοι, στη Σύνοδο Κορυφής του Λάακεν το 2001 ανέφεραν ότι η έναρξη των διαπραγματεύσεων είναι πλέον κοντά. Παρόλα αυτά, κατά την κρίση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Τουρκία δεν πληρούσε ακόμη τα κριτήρια της Κοπεγχάγης⁴¹. Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό της χώρας οι αντιδράσεις ήταν έντονες κυρίως από εθνικιστές, όσον αφορούσε στην κατάργηση της θανατικής ποινής και στην αναγνώριση δικαιωμάτων στους Κούρδους. Θεωρούσαν ότι οι μεταρρυθμίσεις έβαζαν σε κίνδυνο το τουρκικό έθνος, καθώς οποιαδήποτε διαφορετικότητα ήταν απειλή για τον ενιαίο χαρακτήρα του κράτους. Δημιουργήθηκε έτσι ένα σχίσμα μέσα στην κοινωνία μεταξύ εθνικιστών και υποστηρικτών των μεταρρυθμίσεων. Παρά ωστόσο τις εσωτερικές αντιδράσεις για τις αλλαγές που υιοθετήθηκαν, αναφίβωλα αποτέλεσαν ένα σημαντικό βήμα για την θετική πορεία των ευρωτουρκικών σχέσεων.

7. 2002: ένα έτος ορόσημο για τις Ευρωτουρκικές σχέσεις. Η αναδειξη του AKP και η «ίδρυση» της νέας Τουρκίας.

Αναμφισβήτητα, η 3η Νοεμβρίου 2002 σηματοδοτεί την απαρχή μιας νέας εποχής τόσο για την ίδια την Τουρκία, όσο και για τις σχέσεις της με την ΕΕ. Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (στο εξής AKP) αναδεικνύεται πρώτο κόμμα με ποσοστό 32%. Στη θριαμβευτική νίκη του νέου πολιτικού σχηματισμού (μετρούσε μόνο 14 μήνες πολιτικού βίου⁴²) συνέβαλε πλειάδα παραγόντων. Την περίοδο 1991-2002 η Τουρκία γνώρισε έξι κυβερνήσεις και πέντε πρωθυπουργούς, ενώ σηματοδεύτηκε από τρεις οικονομικές κρίσεις: το 1994, η χρηματοπιστωτική κρίση με τη χρεοκοπία πέντε ιδιωτικών τραπεζών και τη συρρίκνωση κατά έξι μονάδες του ΑΕΠ, το 1999 με τη συρρίκνωση του ΑΕΠ κατά 5.7% λόγω του σεισμού και το 2001, μια απολύτως ενδογενής χρηματοπιστωτική κρίση με τραπεζικές χρεοκοπίες και φυγή κεφαλαίων. Η πολιτική και οικονομική αστάθεια, οι κατηγορίες για διαφθορά

⁴¹ Halle W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ 300-304.

⁴² Το AKP δημιουργήθηκε μετά τη διάσπαση του ισλαμιστικού κόμματος του Ερμπακάν (κόμμα Ευημερίας). Η συντηρητική κυβέρνηση συνασπισμού Ερμπακάν-Τσιλέρ οδηγήθηκε σε παραίτηση το 1997 έπειτα από άρνηση του Ερμπακάν να υπογράψει μέτρα για μια «νέα εκκοσμίκευση». Το πραξικόπημα οργανώθηκε από τη στρατιωτική ιεραρχία και χαρακτηρίστηκε ως «μεταμοντέρνο» ενώ το κόμμα του Ερμπακάν απαγορεύτηκε. Την ίδια περίοδο, ο Ερντογάν, όντας δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, φυλακίστηκε για υποκίνηση μίσους, παύθηκε από τα πολιτικά του καθήκοντα και εξέτισε τετράμηνη ποινή φυλάκισης. Οι κοσμικοί κύκλοι πανηγύρισαν τη διττή νίκη τους, επαναλαμβάνοντας ότι ο πολιτικός βίος του Ερντογαν έσβησε για πάντα. Όμως το πραξικόπημα, όχι μόνο συνέβαλε στην απώλεια της δημοκρατικής αξιοπιστίας του κοσμικού στρατοπέδου, αλλά οδήγησε κάποια χρόνια αργότερα στη δημιουργία του AKP. Στις εκλογές του 2002 μόνο δύο κόμματα εισήλθαν στο Κοινοβούλιο. το AKP και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP).

των κυβερνώντων και η συνεχής σύγκρουση με το PKK, οδήγησαν σε απαξίωση της πολιτικής τάξης και δημιούργησαν πολιτικό κενό.

Το κενό αυτό κάλυψε, όπως απεδείχθη, το νεοσυσταθέν ΑΚΡ. Από πού προέρχεται όμως το ΑΚΡ? Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό και να κατανοήσουμε συγχρόνως τη μετέπειτα πορεία του, πρέπει να εξετάσουμε εις βάθος τη φύση του και τις ιδεολογικοπολιτικές καταβολές του. Ο Ταγίπ Ερντογάν, όπως και άλλα στελέχη του ΑΚΡ, ήταν κατά τα νεανικά τους χρόνια μέλη των οργανώσεων του «Millî Görüş» («Εθνικό Όραμα»), το οποίο αποτελεί τη ραχοκοκαλιά του Πολιτικού Ισλάμ. Εν γένει, ως «ισλαμιστικό» χαρακτηρίζεται κάθε κίνημα που θέτει το Ισλάμ στο επίκεντρο της πολιτικής πρακτικής του. Ιστορικά όμως ο ισλαμισμός εμφανίζεται ως κίνημα αντίστασης στον δυτικότροπο εκσυγχρονισμό. Το Millî Görüş επιδιώκει να φέρει στο προσκήνιο του πολιτικοοικονομικού συστήματος τους θρησκευόμενους πληθυσμούς τους οποίους οι Κεμαλικοί είχαν περιθωριοποιήσει⁴³. Η απήχηση ήρθε κυρίως από τα συντηρητικά κοινωνικά στρώματα (θρησκευόμενοι μικροεπιχειρηματίες της επαρχίας, οι χαμηλοεισοδηματίες, σουνίτες και νέες ελίτ που προέρχονται από θρησκευόμενες οικογένειες της επαρχίας). Το Millî Görüş αποσκοπούσε στη «νέα απελευθέρωση» του μουσουλμανικού έθνους, όχι με αγώνα ενάντια στην εξουσία αυτή καθεαυτή, αλλά ενάντια στο δυτικότροπο κράτος. Σημειώνεται μάλιστα, ότι την περίοδο 1970-2000 τέσσερα κόμματα προερχόμενα από το Millî Görüş διαλύθηκαν είτε από τη στρατιωτική εξουσία είτε από το Συνταγματικό Δικαστήριο. Η θυματοποίηση και το αίσθημα του «παρία στην ίδια σου τη χώρα» ενισχύθηκε στους ισλαμιστικούς κύκλους και αυτό μέχρι σήμερα.

Όπως προαναφέρθηκε, το ΑΚΡ προέκυψε έπειτα από την απαγόρευση του Κόμματος Ευημερίας του Ερμπακάν το 1998 με το αιτιολογικό ότι δεν ήταν συμμορφούμενο προς τις αρχές της κοσμικότητας. Το διαδέχθηκε το Κόμμα της Αρετής, οι δραστηριότητες του οποίου ελέγχονταν επίσης από το Ακυρωτικό Δικαστήριο. Τον Μάιο του 2000 εμφανίστηκαν οι πρώτοι εσωτερικοί τριγμοί. Το ρεύμα που παρουσιαζόταν ως το «ανανεωτικό» υποστήριξε-ανεπιτυχώς- για την προεδρία του κόμματος τον Αμπντουλάχ Γκιουλ αντί του Ερμπακάν. Σύντομα, αυτό το ανανεωτικό ρεύμα, συσπειρώθηκε γύρω από μια ομάδα σαραντάρηδων, ηγετική φυσιογνωμία των οποίων ήταν ο Ερντογάν. Η διαφοροποίησή του επιταχύνθηκε με την κλιμάκωση της αντιπαράθεσης στην Τουρκία για την ένταξη στην ΕΕ, καθώς είχε ήδη δοθεί το πράσινο φως στο Ελσίνκι. Τον Αύγουστο του 2001 οι ανανεωτικοί δημιούργησαν το δικό τους κόμμα, το ΑΚΡ. Το νέο κόμμα προέβαλε ένα μετριοπαθές και φιλοευρωπαϊκό προφίλ. Επεδίωκε να επεκταθεί προς την εκλογική βάση των παραδοσιακών δεξιών κομμάτων και να αποφύγει την αντιπαράθεση μεταξύ ισλαμισμού και κοσμικότητας. Τοποθετείται στην πολιτική σκακιέρα ως φιλελεύθερο κίνημα σε οικονομικό επίπεδο και διεκδικεί τουρκομουσουλμανικές αξίες σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο⁴⁴.

⁴³ Κατά τον Κεμαλισμό, το Ισλάμ δεν έχει θέση στη δημόσια σφαίρα καθώς παραδοσιακά συνδέεται με το οθωμανικό παρελθόν, το οποίο θεωρείται στις αρχές του 20ου αιώνα συνώνυμο της παρακμής.

⁴⁴ Για διεξοδική ιστορική αναδρομή του ΑΚΡ και του Πολιτικού Ισλάμ βλ. Ινσέλ Αχμέτ, (2017), «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», εκδ. Διάμετρος,

Η αρχική πολιτική του ΑΚΡ και του Ερντογάν είχε σαφέστατα φιλοευρωπαϊκό προσανατολισμό. Σε ομιλία του λίγες μέρες μετά την ανάληψη της εξουσίας ολοκλήρωσε λέγοντας «*Λέμε ναι στην ένταξη στην ΕΕ*». Κατά τον ίδιο, το «ναι» προκύπτει ως ανάγκη να «*επωφεληθεί η Τουρκία από μεγαλύτερη ευημερία και ειρήνη, εκπαίδευση, υγεία, δικαιοσύνη και υψηλή δημοκρατία*»⁴⁵. Η αδυναμία του Ερμπακάν να αντισταθεί στις στρατιωτικές πιέσεις και η αδιαφορία της Δύσης για το μεταμοντέρνο πραξικόπημα, έπεισαν τα νεαρά στελέχη του κόμματος και μέρος του συντηρητικού κόσμου για τα πλεονεκτήματα της ευρωπαϊκής «ομπρέλας». Ταυτόχρονα, η οικονομική κρίση του 2001 κατέδειξε την ανάγκη ριζικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων οι οποίες εντάσσονται στη διαδικασία προσχώρησης στην ΕΕ. Ο Ερντογάν, σε αντιστοιχία με το «Ναι στην ΕΕ» ανακοίνωσε τον σεβασμό προς τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, πρότεινε την άμεση συμμόρφωση προς τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, την οικοδόμηση ενός κράτους βασισμένου στα δικαιώματα και την κατάργηση όλων των διακρίσεων. Η έμφαση δόθηκε στη διαδικασία εκδημοκρατισμού, στην οικονομική σταθερότητα, στη βιώσιμη και ανταγωνιστική ανάπτυξη, στόχοι που αντικατοπτρίζουν την έντονη τουρκική βούληση για ένταξη. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης (Δεκέμβριος 2002) ωστόσο, και ενώ η Τουρκία προσδοκούσε μια ημερομηνία έναρξης των διαπραγματεύσεων, αυτό που εν τέλει απεφασίσθη ήταν ότι «*εάν η Σύνοδος Κορυφής του Δεκεμβρίου 2004 κρίνει ότι η Τουρκία πληροί τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις θα ξεκινήσουν χωρίς καθυστερήσεις*»⁴⁶. Αν και οι τουρκικές προσδοκίες διαψεύστηκαν, η κυβέρνηση συνέχισε τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις, σημαντικότερη εκ των οποίων θεωρείται η κατάργηση της θανατικής ποινής⁴⁷. Καλλιεργήθηκε έτσι η εντύπωση ότι το ΑΚΡ μπορούσε να ακολουθήσει τον βηματισμό των σύγχρονων κρατών και οικονομιών.

Αυτή η θετική εικόνα που «έχτισε» η τουρκική ηγεσία ενισχύθηκε περαιτέρω λόγω της στάσης της στο Σχέδιο Ανάν.⁴⁸ Ο Ερντογάν, επιδιώκοντας να φανεί ότι η Τουρκία υποστήριζε απόλυτα την εξεύρεση λύσης του Κυπριακού, χειρίστηκε προσωπικώς τις διαπραγματεύσεις, απομάκρυνε τον αδιάλλακτο τουρκοκύπριο ηγέτη Ραούφ Ντενκτάς, υποστήριξε τον πολιτικό του αντίπαλο Μεχμέτ Αλ Ταλάτ και κάλεσε τους τουρκοκύπριους να υπερψηφίσουν το σχέδιο. Όπως και έγινε. Το

Μετάφραση Ρίτα Κολαΐτη, σελ. 57-112 καθώς και Hale W., «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*», σελ. 409-416.

⁴⁵ Σημειώνεται ότι τα παραδοσιακά κόμματα του Millî Görüş τάσσονταν ενάντια στην ένταξη στην ΕΕ, την οποία χαρακτήριζαν χριστιανική κοινότητα.

⁴⁶ Βλ. σημείο 19 <http://www.consilium.europa.eu/media/20906/73842.pdf>

⁴⁷ Το 2003 ψηφίσθηκαν δύο πακέτα εναρμόνισης, με τις κυριότερες μεταρρυθμίσεις να αφορούν την κουρδική μειονότητα (αδειοδότηση ιδιωτικών καναλιών να εκπέμπουν στην κουρδική γλώσσα). Υιοθετήθηκε νέος Αστικός Κώδικας δίνοντας ίσα δικαιώματα και στους δύο συζύγους και νέος Ποινικός Κώδικας, σύμφωνα με τον οποίο η εμπορία ανθρώπων κατέστη ποινικό αδίκημα, ενώ οι ποινές για τα «εγκλήματα τιμής» αυξήθηκαν. Επιπλέον, υπεγράφησαν διεθνείς Συμβάσεις για την κατάργηση των διακρίσεων. Για αναλυτικότερη εξέταση των μεταρρυθμίσεων βλ. Τριανταφύλλου Δ.-Φωτίου Ε. (2010), «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική την εποχή του ΑΚΡ. Προς μια Pax Ottomana?*», σελ. 107-139 και Hale W., «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*», σελ. 303-307.

⁴⁸ Για ειδικότερη εξέταση του Σχεδίου βλ. Συρίγος Α., «*Ελληνοτουρκικές σχέσεις*», σελ. 619-642.

64.9% των ψηφοφόρων τάχθηκαν υπέρ της αποδοχής του Σχεδίου.⁴⁹ Η τουρκική στάση είχε συμβολική σημασία. Ο Ερντογάν απέσπασε εγκωμιαστικά σχόλια από τη διεθνή και ευρωπαϊκή κοινότητα και ταυτόχρονα η Τουρκία θεώρησε ότι θα εξασφαλίσει σύντομα την πολυπόθητη ημερομηνία έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Η κρίσιμη απόφαση ελήφθη στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών (Δεκέμβριος 2004). Υιοθετήθηκε ένα «Διαπραγματευτικό Πλαίσιο για την Τουρκία» οι όροι του οποίου συνοψίζονται ως εξής: «*οι διαπραγματεύσεις είναι μια διαδικασία ανοιχτή (open-ended), το αποτέλεσμα της οποίας δεν διασφαλίζεται εκ των προτέρων. Αν το υποψήφιο κράτος δεν αναλάβει όλες τις υποχρεώσεις ενός κράτους-μέλους θα προσδεθεί στις ευρωπαϊκές δομές με τον ισχυρότερο τρόπο*»⁵⁰, ενώ προβλέφθηκε ακόμη η διακοπή των διαπραγματεύσεων σε περίπτωση που το υποψήφιο κράτος παραβιάσει τις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι όροι αυτοί απέπνεαν τη δυσπιστία ορισμένων κρατών-μελών για την τουρκική ένταξη, παρά ταύτα, η Τουρκία πέτυχε τον βασικό της στόχο. Εξασφάλισε ως ημερομηνία έναρξης των συνομιλιών προσχώρησης την 3η Οκτωβρίου 2005.

Στα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου προβλέφθηκε επιπροσθέτως ότι η Τουρκία θα υπέγραφε ένα Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο στη Συμφωνία της Άγκυρας, το οποίο θα επέκτεινε την Τελωνειακή Ένωση του 1995 στα δέκα νέα κράτη που έγιναν μέλη της ΕΕ το 2004, περιλαμβανομένης της Κύπρου. Στο θέμα αυτό ο Ερντογάν απεδείχθη απόλυτος και ανελαστικός. Η τουρκική ηγεσία ήταν διστακτική ως προς μια τέτοια εξέλιξη διότι αυτό θα αποτελούσε επίσημη αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας και θα δημιουργούσε εσωτερικά προβλήματα. Η κυβέρνηση απέφυγε επί μήνες να υπογράψει το Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο προσπαθώντας να αποσπάσει ανταλλάγματα (πχ έναρξη απευθείας εμπορίου μεταξύ ΕΕ και Κατεχομένων). Το εν λόγω αίτημα υποστηρίχθηκε από τις ΗΠΑ και τη Βρετανία (που ανέκαθεν αποτελούσαν τους μεγαλύτερους υποστηρικτές της προσχώρησης), δεν έτυχε ωστόσο εφαρμογής. Εν τέλει, στις 29 Ιουλίου 2005, η Τουρκία υπέγραψε το Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο. Η υπογραφή συνοδεύτηκε ωστόσο από μια μονομερή δήλωση, σύμφωνα με την οποία η υπογραφή, η επικύρωση και η εφαρμογή του Πρωτοκόλλου δεν συνιστούσε αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁵¹ Η δήλωση θεωρήθηκε, από πλευράς ΕΕ, νομικά άκυρη και τονίστηκε ότι ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου αναγνωρίζεται μόνο η Κυπριακή Δημοκρατία, δεν προκάλεσε ωστόσο την αναβολή των ενταξιακών

⁴⁹ Αντιθέτως, το 75.8% των Ελληνοκυπρίων το απέρριψε. Η Ευρ.Επιτροπή, προσπαθώντας να αμβλύνει τις συνέπειες, ανακοίνωσε μέσω του Επιτρόπου Φερχόϊγκεν ότι θα εξετάσει τον τερματισμό της οικονομικής απομόνωσης του βορείου τμήματος του νησιού (Κατεχόμενα). Η εφαρμογή της πρότασης εμποδίστηκε από την ελληνοκυπριακή πλευρά που πλέον ήταν πλήρες μέλος της ΕΕ. Βλ. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-04-857_en.htm?locale=en Brussels, 7.7.2004

⁵⁰ Για τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών (Δεκέμβριος 2004) βλ. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-INIT/el/pdf> σημείο 23

⁵¹ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», σελ. 653

διαπραγματεύσεων⁵². Η ημερομηνία έναρξης των διαπραγματεύσεων παρέμεινε η 3η Οκτωβρίου 2005.

8. Περίοδος Ύφεσης στις ενταξιακές συνομιλίες.

Η επίσημη έναρξη των διαπραγματεύσεων χαιρετίστηκε ως μεγάλο επίτευγμα και από τις δύο πλευρές. Το επόμενο διάστημα ωστόσο, η πρόοδος της ενταξιακής διαδικασίας παρουσίασε σημαντική επιβράδυνση, σχεδόν στα όρια της διακοπής. Οι κυριότερες αιτίες ήταν οι εξής⁵³: το 2005 διεσχίσθη στη Γαλλία και στην Ολλανδία δημοψήφισμα για τη Συνταγματική Συνθήκη. Η αρνητική έκβαση των δημοψηφισμάτων πυροδότησε μια σειρά αμφισβητήσεων των πολιτικών επιλογών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των οποίων και η σχέση ΕΕ-Τουρκίας. Το ίδιο έτος, στη Γερμανία, ανήλθε στην εξουσία το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα, το οποίο όπως ακριβώς και η ηγέτιδά του Άγκελα Μέρκελ, αντιτάχθηκε στην τουρκική ένταξη, προτείνοντας μια «προνομιακή σχέση», έναν ευγενικό τρόπο δηλαδή να αποκλείσει την πλήρη ένταξη.

Ο σημαντικότερος ωστόσο παράγοντας για την ύφεση στις σχέσεις των δύο πλευρών ήταν μια εξέλιξη που αφορούσε την Κύπρο. Ειδικότερα, η Τουρκία εξακολουθούσε να απαγορεύει την πρόσβαση κυπριακών πλοίων και αεροσκαφών στα λιμάνια και στον εναέριο χώρο της παρά τις προειδοποιήσεις του Επιτρόπου για τη Διεύρυνση, Όλι Ρεν προς την Άγκυρα ότι μη συμμόρφωση προς τις υποχρεώσεις της που απορρέουν από το Πρόσθετο Πρωτόκολλο θα βάλει φρένο στις συνομιλίες⁵⁴. Η απαγόρευση αυτή συνιστούσε παραβίαση του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και διάκριση μεταξύ των κρατών-μελών. Αποτέλεσμα της τουρκικής στάσης ήταν το «πάγωμα» οκτώ διαπραγματευτικών κεφαλαίων⁵⁵, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του 2006. Το Συμβούλιο, υπενθυμίζοντας αφενός ότι η πρόοδος των ενταξιακών διαπραγματεύσεων εξαρτάται από την πρόοδο της Τουρκίας, και αφετέρου ότι η τελευταία δεν έχει εκπληρώσει την υποχρέωσή της για πλήρη και

⁵² Η ΕΕ προέβη στις 21.9.2005 σε σχετική δήλωση ως απάντηση στα στάση της Τουρκίας, βλ.

<http://europa.eu/rapid/press-release PRES-05-243 el.htm>

⁵³ Για ανάλυση των παραγόντων που συνέβαλαν στην στασιμότητα των συνομιλιών βλ. Moreli V., (2013), «*European Union Enlargement: A status report on Turkey's Accession Negotiations*», Congressional Research Service, σελ. 3-10, καθώς και Hale W., «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*», σελ. 310-318, Συρίγος Α., «*Ελληνοτουρκικές σχέσεις*», σελ. 653-657

⁵⁴ Οι υποστηρικτές της ένταξης στην Άγκυρα άρχισαν να πιστεύουν ότι το ενδιαφέρον της ΕΕ για την Τουρκία μειωνόταν ενώ αναλυτές υποστηρίζουν ότι η διαδικασία μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό εξασθενούσε όλο και περισσότερο. Moreli V., «*European Union Enlargement: A status report on Turkey's Accession Negotiations*». σελ. 4

⁵⁵ Τα κεφάλαια είναι: Κεφ. 1 Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, Κεφ. 3 Δικαιώματα εγκατάστασης και ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, Κεφ. 9 Οικονομικές υπηρεσίες, Κεφ. 11 Γεωργία και αγροτική ανάπτυξη, Κεφ. 13 Αλιεία, Κεφ. 14 Πολιτική μεταφορών, Κεφ. 29 Τελωνιακή Ένωση, Κεφ.30 Εξωτερικές Σχέσεις.

χωρίς διακρίσεις εφαρμογή του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, συμφώνησε ότι «τα κράτη-μέλη δεν θα αποφασίσουν το άνοιγμα κεφαλαίων που καλύπτουν περιοχές πολιτικής που σχετίζονται με τους περιορισμούς της Τουρκίας σε ότι αφορά την Κυπριακή Δημοκρατία, μέχρις ότου η Επιτροπή εξακριβώσει ότι η Τουρκία έχει εκπληρώσει τις δεσμεύσεις της που σχετίζονται με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο και ταυτόχρονα δεν θα αποφασίσουν το κλείσιμο κεφαλαίων».⁵⁶

Μετά την απόφαση αυτή της ΕΕ, ήρθε η σειρά της Γαλλίας το 2007 να «μπλοκάρει» μονομερώς ακόμα πέντε διαπραγματευτικά κεφάλαια με το αιτιολογικό ότι ανοίγουν την προοπτική πλήρους ένταξης. Ο πρόεδρος Σαρκοζί διαμηνύοντας ότι η Τουρκία δεν άνηκε γεωγραφικά στην Ευρώπη, τάχθηκε υπέρ μιας «προνομιακής σχέσης». Μάλιστα, το 2008 προώθησε ένα νομοσχέδιο, σύμφωνα με το οποίο ήταν απαραίτητη η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την ένταξη στην ΕΕ οποιασδήποτε χώρας με πληθυσμό 5% μεγαλύτερο από εκείνον της Γαλλίας. Η γαλλική Γερουσία τροποποίησε το νομοσχέδιο πορκειμένου να συμπεριλάβει οποιαδήποτε διεύρυνση, έδωσε ωστόσο στον Πρόεδρο τη δυνατότητα να αποφασίσει ο ίδιος για το αν θα γίνει τελικά δημοψήφισμα ή η απόφαση θα ληφθεί από την νομοθετική εξουσία. Ο Σαρκοζί μετά την εκλογή του το 2007 απέφευγε να επισκεπτεί την Τουρκία. Η πρώτη επίσκεψη του Γάλλου Προέδρου στην Τουρκία πραγματοποιήθηκε το 2011, χρονιά κατά την οποία η Γαλλία είχε αναλάβει την προεδρία της ομάδας των αναπτυσσόμενων και των αναπτυσσόμενων χωρών G-20, οπότε και ήταν υποχρεωμένος να μεταβεί στην Τουρκία. Όσον αφορά το γαλλικό βέτο στο άνοιγμα των πέντε κεφαλαίων, η απάντηση της Άγκυρας ήταν άμεση, με τον Ερντογάν να επαναλαμβάνει ότι η Τουρκία δεν θα δεχθεί τίποτα λιγότερο από την πλήρη ένταξη και ένα μέρος του πληθυσμού να υποστηρίζει ότι αυτή η μονομερής ενέργεια της Γαλλίας παραβίασε την ομόφωνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για έναρξη των διαπραγματευτικών συνομιλιών⁵⁷. Παρόλα αυτά, το 2007, ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για κάποια κεφάλαια από τα συνολικά 35 του κοινοτικού κεκτημένου. Συγκεκριμένα, τα κεφάλαια αυτά είναι: «Πολιτική επιχειρήσεων και βιομηχανική πολιτική», «Στατιστικές», «Δημοσιονομικός έλεγχος», «Προστασία των καταναλωτών και της υγείας» και τέλος, «Διευρωπαϊκά δίκτυα». Το 2008, αποφασίσθηκε η έναρξη των διαπραγματεύσεων για ακόμη πέντε κεφάλαια: «Εταιρικό δίκαιο», «Διανοητική ιδιοκτησία», «Ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων», «Κοινωνία της πληροφορίας και μέσα ενημέρωσης», «Φορολογία».

⁵⁶ Βλ. 2771η σύνοδος του Συμβουλίου Γενικές Υποθέσεις και Εξωτερικές Σχέσεις, Εξωτερικές Σχέσεις, Βρυξέλλες, 11-12 Δεκεμβρίου 2006, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-06-352_en.htm?locale=en

⁵⁷ Βλ. Idiz S., (2010), «Turkey's "French Problem"», <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/notefrancoturque3idiz1.pdf>., Dan Bilefsky, "Sarkozy blocks key part of EU entry talks on Turkey", June 25, 2007, *The New York Times* <http://www.nytimes.com/2007/06/25/world/europe/25iht-union.5.6325879.html>, και Hale W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ.312-313

Το 2009 η Κύπρος «πάγωσε» ακόμα έξι κεφάλαια⁵⁸ λόγω της μη αναγνώρισης της από την Τουρκία και της παρεμποδίσεως για ένταξη σε διεθνείς οργανισμούς. Σε αυτά προστέθηκε και η έλλειψη σεβασμού, από πλευράς Τουρκίας, των δικαιωμάτων της Κύπρου στην εκμετάλλευση των φυσικών της πόρων εντός της ΑΟΖ της.⁵⁹ Στο ήδη αποθαρρυντικό πλαίσιο για την προοπτική της τουρκικής ένταξης, προστέθηκε η οικονομική κρίση του 2008 καθώς και η «κόπωση διεύρυνσης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά την τεράστια διεύρυνση του 2004, με αποτέλεσμα οι ευρωπαίοι ηγέτες να στρέψουν την προσοχή τους στο εσωτερικό. Η προοπτική ένταξης νέων κρατών, και ειδικά μιας μουσουλμανικής και τεράστιας πληθυσμιακά χώρας όπως η Τουρκία, κατέλαβε χαμηλή θέση στις προτεραιότητες της ΕΕ.

Καθίσταται έτσι φανερό ότι σταδιακά δημιουργείται ένα κλίμα απομάκρυνσης από την ΕΕ. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλαν και εσωτερικές αναταραχές στην Τουρκία, με τις κυριότερες να αφορούν τη διεξαγωγή πρόωρων εκλογών το 2007, την αποκάλυψη της οργάνωσης Εργκένεγκον και την απόπειρα απαγόρευσης του ΑΚΡ⁶⁰. Σημειώνεται μάλιστα, ότι λόγω αυτής της εσωτερικής αναταραχής, η κυβέρνηση κατάφερε να σημειώσει μικρή, σχεδόν ελάχιστη πρόοδο στην εκπλήρωση των ευρωπαϊκών προϋποθέσεων για τις απαιτούμενες πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Το αποτέλεσμα ήταν η διακοπή εξέτασης νέων κεφαλαίων μετά τον Ιούνιο του 2010. Έτσι, από τα 35 συνολικά κεφάλαια του κοινοτικού κεκτημένου, τα 16 είχαν «παγώσει» ενώ από τα 13 που είχαν ανοίξει, ένα μόνο είχε κλείσει. Ως μια ένδειξη καλής θελήσεως και ανανεωμένης δέσμευσης για ένταξη, η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε το 2009 τον διορισμό ειδικού διαπραγματευτή για τη διαδικασία προσχώρησης, τον Egemen Bagis, ενώ το 2011 δημιουργήθηκε το Υπουργείο Ευρωπαϊκών Υποθέσεων.⁶¹

⁵⁸ Κεφάλαια: Κεφ. 2 Ελευθερία διακίνησης εργαζομένων, Κεφ. 15 Ενέργεια, Κεφ. 23 Δικαστική εξουσία και θεμελιώδεις ελευθερίες, Κεφ. 24 Δικαιοσύνη, ελευθερία και ασφάλεια, Κεφ. 26 Παιδεία και πολιτισμός, Κεφ. 31 Εξωτερική πολιτική και πολιτική άμυνας και ασφάλειας.

⁵⁹ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», σελ. 654

⁶⁰ Το 2007 θα πραγματοποιείτο εκλογή του ΠτΔ από το Κοινοβούλιο. Το ΑΚΡ είχε επαρκή πλειοψηφία για να εκλέξει τον υποψήφιό του, Αμπντουλάχ Γκιούλ, στον τρίτο γύρο. Το ενδεχόμενο εκλογής ενός Ισλαμιστή Προέδρου, η γυναίκα του οποίου φορά ισλαμική μαντίλα προκαλούσε ταραχή στο κοσμικό στρατόπεδο και θεωρήθηκε κόκκινη γραμμή. Πριν τον 2ο γύρο, η αντιπολίτευση προσέφυγε στο Συνταγματικό Δικαστήριο ζητώντας την ακύρωση του πρώτου γύρου, ελλείψει απαρτίας. Ταυτόχρονα, η στρατιωτική ηγεσία δημοσίευσε στο internet ανακοινωθέν τύπου υπενθυμίζοντας το καθήκον της να υπερασπίζεται τις αρχές της κοσμικότητας. Ο πρώτος γύρος ακυρώθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο. Ο Ερντογάν, απάντησε αποσύροντας την υποψηφιότητα Γκιουλ και ανακοίνωσε πρόωρες εκλογές. Το αποτέλεσμα σόκαρε το κομμικιστικό στρατόπεδο καθώς το ΑΚΡ κέρδισε 46.5% ενώ το ΑΡΚ μόνο 21%. Επιπλέον, το 2008, με αφορμή την προσπάθεια συνταγματικής τροποποίησης του Ερντογάν για ελεύθερη χρήση της μαντίλας στα πανεπιστήμια, υπήρξε προσπάθεια (από τη δικαστική εξουσία) για διάλυση του ΑΚΡ. Η κυβέρνηση κατηγόρησε την οργάνωση Εργκένεγκον ως υποκινητή αυτής της επιχείρησης, μιας οργάνωσης που σύμφωνα με την ίδια είχε διεισδύσει στον κρατικό μηχανισμό και στόχευε στην προετοιμασία πραξικοπήματος. Τελικώς, παρά μια ψήφο, το ΑΚΡ δεν τέθηκε εκτός νόμου. Ειδικότερα βλ. Ινσέλ Α. «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», σελ. 142-156

⁶¹ Βλ. Moreli., «European Union Enlargement: A status report on Turkey's Accession Negotiations». σελ. 5-8

Τον Ιούνιο του 2011 διεξήχθησαν βουλευτικές εκλογές με το ΑΚΡ να συγκεντρώνει το 50% των ψήφων. Στην ομιλία του ο Ερντογάν δήλωσε «είναι η νίκη της Τουρκίας, της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Ευρώπης». Τα γεωγραφικά σημεία της δήλωσης αυτής αποτυπώνουν τον λεγόμενο «νεοοθωμανισμό», ονομασία η οποία αποδίδεται από το 2007 στη νέα διπλωματία του Υπουργού Εξωτερικών, Νταβούτογλου⁶². Την ίδια περίοδο, διαφαίνεται ότι ο στόχος της ένταξης δεν κατέχει πλέον εξέχουσα θέση στην πολιτική ατζέντα του ΑΚΡ, ενώ ο Ερντογάν επέκρινε την ΕΕ για την πολιτική της όσον αφορά τη διατήρηση θεωρήσεων για τους Τούρκους υπηκόους, ενώ τις καταργεί για τη Βραζιλία και την Παραγουάη, χώρες που δεν έχουν, σύμφωνα με τον ίδιο, τίποτα κοινό με την ΕΕ. Επιπλέον, υπενθυμίζοντας ότι η Τουρκία περιμένει στην πόρτα της Ευρωπαϊκής Ένωσης πενήντα και πλέον χρόνια, υποστήριξε ότι η ΕΕ μάλλον «θέλει να καταστεί το επίκεντρο μιας χριστιανικής ένωσης» και απαίτησε σαφή απάντηση για την αίτηση προσχώρησης, ακόμα και είναι μια απάντηση αρνητική. Συνεπώς, εύλογα προκύπτει ως συμπέρασμα ότι οι σχέσεις των δύο πλευρών είχαν εισέλθει σε μια περίοδο «ευρωπαϊκού χειμώνα».⁶³

9. Το Κυπριακό ξανά στο επίκεντρο των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε περαιτέρω το δεύτερο εξάμηνο του 2012, κατά την κυπριακή προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης διότι η Τουρκία αρνήθηκε να συνομιλεί με την προεδρεύουσα χώρα. Σε ομιλία του στους Τουρκοκύπριους, ο Ερντογάν δήλωσε ότι κατά τη διάρκεια της κυπριακής προεδρίας «η Άγκυρα θα διακόψει τις σχέσεις της με την ΕΕ διότι δεν μπορεί να συνομιλεί με μια προεδρία που δεν αναγνωρίζει».⁶⁴ Όπως και έγινε. Την 1^η Ιουλίου 2012, ημέρα έναρξης της Κυπριακής Προεδρίας του Συμβουλίου της ΕΕ, οι επίσημες ενταξιακές συνομιλίες διεκόπησαν και δεν σημείωσαν πρόοδο για τους επόμενους έξι μήνες. Ταυτόχρονα, ο Egemen Bagis υποστήριξε ότι οι δεσμοί ΕΕ-Τουρκίας απαριθμούν πενήντα-δύο χρόνια και επομένως η εξάμηνη διακοπή (εννοώντας την εξάμηνη εκ περιτροπής προεδρία) δεν είναι μεγάλο διάστημα. Την ίδια περίοδο η Κύπρος ανακοίνωσε την έναρξη ερευνών για φυσικό αέριο στην Ανατολική Μεσόγειο. Η αντίδραση της Άγκυρας υπήρξε έντονη, σχεδόν επιθετική, θεωρώντας την κυπριακή απόφαση ως παράνομη και υποδεικνύοντας ότι μια τέτοια ενέργεια θα επηρέαζε αρνητικά τις συνομιλίες για το Κυπριακό. Η τουρκική στάση ήγειρε ανησυχίες στους κόλπους της ΕΕ και διατυπώθηκαν επιφυλάξεις σχετικά με την εφαρμογή του δόγματος «μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες» της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Παρά ταύτα, μη θέλοντας να διακόψουν εντελώς τις σχέσεις με τη γείτονα, τον Μάιο του 2012, οι δύο πλευρές υιοθέτησαν τη «Θετική Ατζέντα»

⁶² Ινσέλ Α. «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», σελ. 179

⁶³ Η φράση αποτελεί δάνειο από τον Hale W., «Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000», σελ. 319 και χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή προς την «Αραβική Άνοιξη».

⁶⁴ Βλ. Moreli, «European Union Enlargement: A status report on Turkey's Accession Negotiations», σελ.8

(Positive Agenda). Στους σκοπούς της περιλαμβάνονται η ανανέωση των δεσμών μεταξύ ΕΕ-Τουρκίας, η διατήρηση της ενταξιακής διαδικασίας, η ενίσχυση της διμερούς συνεργασίας και η προώθηση εσωτερικών μεταρρυθμίσεων στην Τουρκία σε τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος, ήτοι, ευθυγράμμιση με το κοινοτικό κεκτημένο, προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θεωρήσεις, μετανάστευση, ενέργεια, καταπολέμηση τρομοκρατίας.⁶⁵ Στα πλαίσια της «Θετικής Ατζέντας», δημιουργήθηκαν ομάδες εργασίας, αποτελούμενες από εκπροσώπους και των δύο πλευρών, συμβάλλοντας έτσι στη διεξαγωγή ανεπίσημων συνομιλιών μεταξύ ΕΕ-Τουρκίας καθόλη τη διάρκεια της εξαμήνιας Κυπριακής προεδρίας. Σύμφωνα με το σκεπτικό του Ερντογάν, η απόφασή του να αγνοήσει στην ουσία την προεδρεύουσα Κύπρο, ουδεμία συνέπεια είχε τελικώς στην πορεία των ευρωτουρκικών σχέσεων, δεδομένης της θέσπισης και προώθησης της «Θετικής Ατζέντας».

Στις αρχές του 2013, οι ενταξιακές συνομιλίες είχαν φτάσει σε τέλμα και παράλληλα υπήρχε η αίσθηση ότι καμιά από τις δύο πλευρές δεν ήταν πρόθυμη να προβεί σε ουσιαστικά βήματα για την επανέναρξη του πολιτικού διαλόγου. Την ίδια περίοδο, στο εσωτερικό της Τουρκίας, ο Ερντογάν ως πρωθυπουργός, και το κόμμα του ήλεγχαν πλήρως τον κρατικό μηχανισμό, την αστυνομία, τον στρατό, τις μυστικές υπηρεσίες, ενώ είχαν παράλληλα την απόλυτη υποστήριξη ενός ευρέως φάσματος τηλεοπτικών σταθμών και εφημερίδων. Η αντιπολίτευση θεωρείτο αδύναμη μπροστά στον οδοστρωτήρα του ΑΚΡ. Έχοντας ήδη αποφασίσει, από το 2012, να καταστεί ο πρώτος πρόεδρος της Τουρκίας που θα εκλεγεί με καθολική ψηφοφορία, την άνοιξη του 2013 έδωσε εντολή στους ιθύνοντες του ΑΚΡ να ξεκινήσουν εκστρατεία ενημέρωσης για τα πλεονεκτήματα του προεδρικού συστήματος. Τον Σεπτέμβριο του 2013, με αφορμή την συνάντηση των G20, ανέφερε: «*σχεδόν το 80% των χωρών του G20 διοικούνται από προεδρικό καθεστώς. Είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε τις νέες πραγματικότητες στον κόσμο*».⁶⁶

Στόχος του Ερντογάν ήταν να διατηρήσει στο ακέραιο την ηγεμονία του και την αίγλη που ο ίδιος απολάμβανε ως ο ισχυρός άντρας της Τουρκίας. Παρά ταύτα, η κατάσταση άλλαξε ριζικά το καλοκαίρι του 2013, με αφορμή τις διαδηλώσεις στην πλατεία Ταξίμ και το σκηνικό έντονης βίας που ακολούθησε. Ειδικότερα, στις 28 Μαΐου, συνεργεία του Δήμου της Κωνσταντινούπολης ξεκίνησαν να ξεριζώνουν δέντρα στο πάρκο Γκεζί στην πλατεία Ταξίμ. Η πρώτη αντίδραση ήρθε από ομάδα οικολόγων ακτιβιστών που αντιτίθετο καιρό στην πεζοδρόμηση του σημείου αυτού. Οι αστυνομικές αρχές απάντησαν με βία στην αντίσταση των οικολόγων με αποτέλεσμα να προκαλέσουν την κινητοποίηση χιλιάδων πολιτών, όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά σχεδόν σε ολόκληρη την Τουρκία.⁶⁷ Για σχεδόν δύο εβδομάδες επικράτησε σκηνικό πολέμου μεταξύ διαδηλωτών και κρατικών μέσων

⁶⁵ Βλ. Sahin Y., (2012), «Deciphering the Positive Agenda in Turkey-EU relations», Economic Development Foundation, καθώς και Moreli, «European Union Enlargement: A status report on Turkey's Accession Negotiations», σελ. 10-12, όπως επίσης και http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-359_en.htm

⁶⁶ Ινσέλ Α., «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», σελ. 184

⁶⁷ Σημειώνεται ότι από τους 81 νομούς της Τουρκίας, στους 80 πραγματοποιήθηκαν «διαδηλώσεις Γκεζί».

καταστολής, το οποίο τερματίστηκε με τη βίαιη απομάκρυνση των πολιτών από τις αστυνομικές δυνάμεις κατόπιν εντολής του πρωθυπουργού. Έπειτα από τον θάνατο επτά διαδηλωτών από ριπές των ειδικών δυνάμεων, με απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου ακυρώθηκε η άδεια του έργου και η καταστροφή του πάρκου Γκεζί. Σε επίπεδο συμβολισμών, η διαμαρτυρία εκφράζει ένα είδος «φτάνει πια!» των νέων και της μεσαίας τάξης ενάντια στην διαρκώς αυξανόμενη συντηρητική πολιτική του Ερντογάν σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο. Η κυβέρνηση προκάλεσε ερωτηματικά ως προς το εάν ενορχηστρώνει, μέσω των επιλογών της, κάποιο σχέδιο εξισλαμισμού του κράτους. Στις σημαντικότερες τέτοιες επιλογές συγκαταλέγονται οι φραγμοί στην πώληση του αλκοόλ, η ενθάρρυνση της πολυτεχνίας, το σχέδιο περιορισμού των αμβλώσεων και η πολιτική βούληση για επαναλειτουργία των θρησκευτικών σχολείων Ιμάμ Χατίπ.⁶⁸ Όσον αφορά την στάση που κράτησε η Ευρωπαϊκή Ένωση, αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε απόλυτη στήριξη των Τούρκων διαδηλωτών από Ευρωπαίους ηγέτες, ενώ μάλιστα το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησε Ψήφισμα με το οποίο εξέφραζε την δυσανεξία του για τη υπερβολική και δυσανάλογη χρήση βίας από τις τουρκικές αστυνομικές αρχές και καλούσε την κυβέρνηση Ερντογάν να προχωρήσει σε έρευνα και αντιμετώπιση των φαινομένων αστυνομικής βίας. Ταυτόχρονα, κάλεσε τις αρμόδιες αρχές της Τουρκίας να διασφαλίσουν τον απαιτούμενο σεβασμό του δικαιώματος του συνέρχεσθαι και της ελευθερίας της έκφρασης, ενώ δεν παρέλειψε να τονίσει ότι περιστατικά έντονης καταστολής και βίας, υποβαθμίζουν τον περιφερειακό ρόλο της Τουρκίας και κλονίζουν την αξιοπιστία της ως δημοκρατική δύναμη στην ευρύτερη περιοχή⁶⁹. Επιπλέον, οι περισσότεροι αρμόδιοι των ευρωπαϊκών κοινοβουλευτικών ομάδων, ακόμα και οι πρόεδροι των μεγαλύτερων υποστηρικτών της τουρκικής προσχώρησης, όπως είναι οι Πράσινοι και οι σοσιαλιστές, εξέφρασαν την απογοήτευσή τους για τις δημοκρατικές οπισθοχωρήσεις στην Τουρκία, την κατάλυση του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών ελευθεριών από το ΑΚΡ. Η υποστήριξη της ΕΕ προς τους διαδηλωτές της πλατείας Ταξίμ θεωρήθηκε από τους ιθύνοντες του ΑΚΡ ως αποδεικτικά στοιχεία μιας ευρύτερης συνωμοσίας με σκοπό την ανατροπή της κυβέρνησης Ερντογάν, με τους εκπροσώπους τύπου του ΑΚΡ μάλιστα να κάνουν λόγο για επέμβαση «ξένου δακτύλου» στα εσωτερικά της Τουρκίας. Το ίδιο έτος, υποθέσεις διαφθοράς και ξεπλύματος μάρτυρα χρήματος, στις οποίες εμπλέκονταν μέλη της κυβέρνησης Ερντογάν, υπουργοί, επιχειρηματίες προσκείμενοι στο ΑΚΡ καθώς και ο διευθυντής κρατικής τράπεζας, ήρθαν στην επιφάνεια, μειώνοντας τη δημοτικότητα του Ερντογάν. Ως απάντηση, ο ίδιος κατηγορήσε την αδελφότητα του Γκιουλέν και έκανε λόγο για προσπάθεια ανατροπής της κυβέρνησης, προέβη ωστόσο σε ανασχηματισμό.

Με το τέλος της Κυπριακής Προεδρίας και την ελλειμματική δημοκρατία που φάνηκε ότι επικρατούσε στην Τουρκία μετά τα γεγονότα στην πλατεία Ταξίμ, στους ευρωπαϊκούς κύκλους αναβίωσε η άποψη ότι η ένταξη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς πρέπει να παραμείνει σημείο αναφοράς για τις απαραίτητες

⁶⁸ Για ανάλυση των γεγονότων στην πλατεία Ταξίμ, βλ. ειδικότερα, Ινσέλ Α., «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», σελ. 182-192.

⁶⁹ Βλ. European Parliament resolution on the situation in Turkey, June 13, 2013 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0277+0+DOC+XML+V0//EN>

μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία.⁷⁰ Η αλλαγή πολιτικής ηγεσίας στη Γαλλία, μιας χώρας που ανέκαθεν έβλεπε αρνητικά την ένταξη της Τουρκίας, τον Μάιο του 2012 και η εκλογή του Φρανσουά Ολάντ, έδωσε μια νέα δυναμική στις σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Τουρκία⁷¹. Ως εκ τούτου, μετά από τρία χρόνια, τον Νοέμβριο του 2013, άνοιξαν οι διαπραγματεύσεις για το κεφάλαιο 22 («Περιφερειακή πολιτική και συντονισμός των διαρθρωτικών μέσων»), το οποίο όμως δεν άνηκε σε αυτά που είχαν «παγώσει» το 2006, το 2007 και το 2009.

Το 2014, παρά τα σκάνδαλα διαφθοράς της κυβέρνησης ΑΚΡ και των επεισοδίων στην πλατεία Ταξίμ, ο Ερντογάν πετυχαίνει μια ακόμη συντριπτική νίκη. Εκλέγεται από τον πρώτο κιάλας γύρο με ποσοστό 51.7%⁷², ο πρώτος πρόεδρος στην ιστορία της Τουρκίας που εκλέγεται με καθολική ψηφοφορία για μια πενταετία⁷³. Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ των ψηφοφόρων κατέδειξαν ότι μεγάλο μέρος του εκλογικού σώματος, θεωρεί ότι είναι αληθινά τα σκάνδαλα Ερντογάν, φοβούνται ωστόσο ότι ενδεχόμενη πτώση του ΑΚΡ θα επιφέρει πολιτικοοικονομική αστάθεια. Όσον αφορά επιπλέον τους βαθιά θρησκευόμενους ψηφοφόρους, οι ίδιοι υποστήριζαν ότι δεν θα εγκαταλείψουν για κάτι όχι τόσο σοβαρό τον αρχηγό τους, ο οποίος είναι, σύμφωνα με τους ίδιους, «πολύ θρησκευόμενος, πιστός, καλός ρήτορας και στέκει περήφανα απέναντι στους μεγάλους του κόσμου». Με την νίκη του Ερντογάν στις προεδρικές εκλογές, η πλειοψηφία των τούρκων πολιτών έκανε λόγο για μια νέα εποχή για την Τουρκία. Για του ψηφοφόρους του Ερντογάν, άνοιξε ένα καινούριο κεφάλαιο για τη χώρα, με μακρόπνοους στόχους, γεωστρατηγικούς, οικονομικούς και πολιτικούς. Χρονικά ορόσημο του Ερντογάν για τους στόχους αυτούς, είναι το 2023, τα εκατό χρόνια από την ίδρυση της σύγχρονης Τουρκίας και το 2071, χίλια χρόνια από τη νίκη των Τούρκων στο Ματζικέρτ της Ανατολίας⁷⁴. Καθίσταται έτσι εμφανές ότι μετά και την προσωπική αυτή νίκη του Ερντογάν θα ξεκινήσει μια νέα περίοδος ηγεμονίας του ΑΚΡ με τον ίδιον τον Ερντογάν να κρατά τα ηνία του παιχνιδιού.

⁷⁰ Συρίγος Α., «Ελληνοτουρκικές σχέσεις», σελ. 654

⁷¹ . Moreli V., «European Union Enlargement: A status report on Turkey's Accession Negotiations». σελ. 12.

⁷² Το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί σε περίπου 20 εκατομμύρια ψήφους. Βλ.

<http://www.dw.com/el/%CE%B7-%CE%BD%CE%AD%CE%B1-%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B1-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82/a-17845574>

καθώς και <http://www.onalert.gr/stories/erdogan-proedros-me-52-i-proti-dilosi-tou>

⁷³ Τα κόμματα της αντιπολίτευσης, το ΑΡΚ (κεντροαριστερά) και το ΜΗΡ (ακροδεξιά) συμφωνούν σε έναν μη πολιτικό υποψήφιο, τον Εκμελεντίν Ιχσάνογλου, καθηγητή της ιστορίας των επιστημών (38.4%). Στις προεδρικές εκλογές συμμετέχει και ένας τρίτος υποψήφιος, προερχόμενος από το φιλοκουρδικό κόμμα, ο Σελαχατίν Ντεμιρτάς, ως η εναλλακτική μορφή της αριστεράς (9.7%). Βλ. ⁷³ Ινσέλ Α., «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», σελ. 197-201.

⁷⁴ Βλ. «Η «νέα ημέρα» μετά τις προεδρικές εκλογές», 11.8.2014, DW, <http://www.dw.com/el/%CE%B7-%CE%BD%CE%AD%CE%B1-%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B1-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82/a-17845574>

10. Επαναπροσέγγιση των δύο πλευρών και επανεκκίνηση του πολιτικού διαλόγου.

Το 2015 συνιστά το έτος αναθέρμανσης των σχέσεων Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας και επανεκκίνησης του πολιτικού διαλόγου μεταξύ των δύο μερών. Έντεκα χρόνια μετά την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, ο πρωθυπουργός Αχμέτ Νταβούτογλου πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στις Βρυξέλλες προκειμένου να συμμετάσχει στην Σύνοδο Κορυφής ΕΕ-Τουρκίας, στις 29 Νοεμβρίου 2015⁷⁵. Η επιλογή της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής για την πραγματοποίηση της Συνόδου πρέπει να συνδεθεί με τις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή και κυρίως την κατάσταση στην Συρία και τις τρομοκρατικές επιθέσεις σε κράτη-μέλη. Η ανθρωπιστική κρίση που εκδηλώθηκε λόγω των τεράστιων προσφυγικών ρευμάτων προς την Ευρώπη, αφενός έθεσε νέους όρους στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων για την Τουρκία, αφετέρου υπενθύμισε στους ευρωπαϊκούς κύκλους τη στρατηγική θέση της Τουρκίας και του ρόλου που αυτή μπορεί να διαδραματίσει στη διαχείριση της προσφυγικής/μεταναστευτικής κρίσης. Ο πρωθυπουργός Νταβούτογλου μετέβη στις Βρυξέλλες, όχι «ως ικέτης, αλλά ως αποδέκτης αιτημάτων» ενώ ταυτόχρονα, η διεθνής και ευρωπαϊκή θέση της Τουρκίας φάνηκε να αναβαθμίζεται σε σημαντικό βαθμό.⁷⁶ Στις 29 Νοεμβρίου, έλαβε χώρα η συνεδρίαση των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων με την Τουρκία. Κατά την σύνοδο, απεφασίσθη η επανενεργοποίηση της διαδικασίας ένταξης της Τουρκίας και η περαιτέρω ανάπτυξη των ευρωτουρκικών σχέσεων. Στο επίκεντρο της συζήτησης βρέθηκε η διαχείριση της προσφυγικής κρίσης και η καταπολέμηση φαινομένων τρομοκρατίας. Από αποτέλεσμα της Συνόδου ήταν η υιοθέτηση ενός κοινού σχεδίου δράσης και η συμφωνία διαξαγωγής τακτικών συνόδων κορυφής, δύο φορές ανά έτος⁷⁷.

Όσον αφορά την προοπτική ένταξης της Τουρκίας, προβλέφθηκε η διεξαγωγή Διακυβερνητικής Διάσκεψης στις 14 Δεκεμβρίου 2015 για το άνοιγμα του κεφαλαίου 17. Όπως και έγινε. Σε Διακυβερνητική Διάσκεψη στις Βρυξέλλες (14.12.2015), έπειτα από στασιμότητα δύο ετών στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις, άνοιξε ένα ακόμη κεφάλαιο, το κεφάλαιο 17 («Οικονομική και νομισματική

⁷⁵ Σημειώνεται ότι είχε προηγηθεί τον Μάιο του ίδιου έτους το Συμβούλιο Σύνδεσης ΕΕ-Τουρκίας (στις 18.5.2015), το οποίο και αποτέλεσε ευκαιρία για επανεξέταση των ευρωτουρκικών σχέσεων. Η έμφαση δόθηκε στις τρέχουσες εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή, στην εντατικοποίηση του διαλόγου και της συνεργασίας στους τομείς της καταπολέμησης της τρομοκρατίας και της παράνομης μετανάστευσης, ενώ από πλευράς ΕΕ, τονίστηκε η ανάγκη αντιμετώπισης της εμπορίας ανθρώπων και του κυκλώματος δίκλησης. Για το Συμβούλιο Σύνδεσης, βλ. ειδικότερα <http://www2.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2015/05/18/eu-turkey-association-council/>

⁷⁶ Βλ. «Τι θέλει η Τουρκία από την ΕΕ», 2.12.2015, <http://www.capital.gr/epikairotita/3085394/dw-ti-thelei-i-tourkia-apo-tin-ee>

⁷⁷ Βλ. ειδικότερα <http://www.consilium.europa.eu/el/meetings/international-summit/2015/11/29/>

πολιτική»)⁷⁸. Στο μεταξύ, στις κοινοβουλευτικές εκλογές τον Νοέμβριο του 2015, το ΑΚΡ ανεδείχθη μεν νικητής των εκλογών, δεν εξασφάλισε όμως το αναγκαίο ποσοστό που θα επέτρεπε στον Ερντογάν να προχωρήσει σε συνταγματική αναθεώρηση, με απώτερο στόχο την αλλαγή του πολιτεύματος από προεδρευόμενη σε προεδρική δημοκρατία και θα καθιστούσε τον ίδιο πολιτικά πανίσχυρο. Η συμφωνία που επετεύχθη μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας το 2015, δεν μπορεί να ερμηνευθεί σαν τελική δρομολόγηση της τουρκικής προσχώρησης στην ΕΕ. Περισσότερο μπορεί να ερμηνευθεί ως μια σχέση αμοιβαίου οφέλους, ένα «γεωπολιτικό δούναι και λαβείν», με την Ευρώπη από τη μια να αποσκοπεί στην αποτελεσματικότερη φύλαξη των εξωτερικών συνόρων της, και την Τουρκία από την άλλη να προσβλέπει στο οικονομικό όφελος που θα αποσπάσει από την ΕΕ, καθώς και να καταστεί η ίδια σημαντικός δρων στη Μέση και Εγγύς Ανατολή.

I. «Συμφωνία» Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας για το Προσφυγικό.

Στις 7 Μαρτίου 2016, οι αρχηγοί κρατών ή κυβερνήσεων της ΕΕ συμμετείχαν σε σύνοδο με την Τουρκία, με τη συμμετοχή του Πρωθυπουργού Νταβούτογλου, προκειμένου να ενδυναμώσουν τη συνεργασία τους για την αντιμετώπιση της προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης. Συμφωνήθηκε ότι απαιτούνται τολμηρές ενέργειες για να κλείσουν οι οδοί λαθραίας διακίνησης ανθρώπων, να εξαρθρωθεί το επιχειρηματικό μοντέλο των διακινητών και να προστατευθούν τα εξωτερικά ευρωπαϊκά σύνορα. Για τους παραπάνω λόγους τόνισαν τη σημασία της δράσης του NATO στο Αιγαίο και συμφώνησαν ότι οι συμμετέχοντες θα επανέλθουν στο μεταναστευτικό ζήτημα στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Μαρτίου, ώστε να παγιωθεί περαιτέρω μια κοινή και συνολική στρατηγική για τη μετανάστευση. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (17 και 18 Μαρτίου 2016)⁷⁹, οι ηγέτες της ΕΕ και η Τουρκία συμφώνησαν να εμβαθύνουν τις μεταξύ τους σχέσεις και να επιταχύνουν την περάτωση του χάρτη πορείας για την απελευθέρωση θεωρήσεων, προκειμένου να αρθούν οι απαιτήσεις θεώρησης για τους Τούρκους πολίτες ως το τέλος του Ιουνίου του 2016, εφόσον πληρούνται όλοι οι όροι. Επιπλέον, επιβεβαίωσαν ότι θα προσπαθήσουν να δώσουν νέα πνοή στη διαδικασία της προσχώρησης και συνεπώς να «ανοίξει» το κεφάλαιο 33⁸⁰. Κεντρική θέση στη Σύνοδο είχε η διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, η εξάρθρωση των δικτύων διακίνησης και η συνεργασία των δύο πλευρών στον τομέα αυτό. Για την επίτευξη των σκοπών αυτών, οι συμμετέχοντες (ηγέτες της ΕΕ και ο Πρωθυπουργός Νταβούτογλου) κατέληξαν σε

⁷⁸ Βλ. ιστοσελίδα Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, «Εξωτερικές Σχέσεις-Διεύρυνση ΕΕ: μια επιτυχημένη πολιτική, Τουρκία», <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-sheseis-dievrisi.html>

⁷⁹ Για τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (17 και 18 Μαρτίου 2016), βλ. <http://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/european-council-conclusions/>

⁸⁰ Στις 30 Ιουνίου 2016, κατά τη δωδέκατη σύνοδο της διάσκεψης προσχώρησης που πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες σε υπουργικό επίπεδο, εγκαινιάστηκαν οι διαπραγματεύσεις για το Κεφάλαιο 33 (Χρηματοοικονομικές και Δημοσιονομικές Διατάξεις). Η ΕΕ γνωστοποίησε ότι το κεφάλαιο αυτό μπορεί να κλείσει προσωρινά μόνο εάν εκπληρωθούν από την Τουρκία οι κύριες υποχρεώσεις της σε σχέση με τα κριτήρια αξιολόγησης για το κλείσιμο κεφαλαίου, μεταξύ των οποίων είναι και η υποχρέωσή της για πλήρη και άνευ διακρίσεων εφαρμογή του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου προς όλα τα κράτη-μέλη.

συμφωνία στις 18 Μαρτίου, η οποία είναι γνωστή ως *Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για το Προσφυγικό της 18^{ης} Μαρτίου 2016*. Πρόκειται για μια συμφωνία εννέα σημείων, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας καλύπτει θέματα προσφύγων και παράτυπης μετανάστευσης και έχει ως εξής⁸¹:

1) Όλοι οι νέοι παράτυποι μετανάστες που φθάνουν στα ελληνικά νησιά μέσω Τουρκίας από τις 20 Μαρτίου 2016 και έπειτα θα επιστρέφονται σε αυτήν. Αυτό θα συμβαίνει σε πλήρη συμφωνία με το ενωσιακό και διεθνές δίκαιο, άρα με αποκλεισμό κάθε είδους ομαδικών απελάσεων. Όλοι οι μετανάστες θα προστατεύονται σύμφωνα με τα σχετικά διεθνή πρότυπα και τηρουμένης της αρχής της μη επαναπροώθησης. Θα πρόκειται για προσωρινό και έκτακτο μέτρο που είναι απαραίτητο προκειμένου να σταματήσει ο ανθρωπίνος πόνος και να αποκατασταθεί η δημόσια τάξη. Οι μετανάστες που φθάνουν στα ελληνικά νησιά θα καταγράφονται δεόντως και τυχόν αιτήσεις ασύλου θα διεκπεραιώνονται ατομικά από τις ελληνικές αρχές δυνάμει της οδηγίας για τις διαδικασίες ασύλου, σε συνεργασία με την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες. Οι μετανάστες που δεν αιτούνται άσυλο ή η αίτηση των οποίων κρίνεται αβάσιμη ή απαράδεκτη βάσει της ως άνω οδηγίας θα επιστρέφονται στην Τουρκία. Η Τουρκία και η Ελλάδα, με τη συνδρομή των θεσμικών οργάνων και οργανισμών της ΕΕ, θα λάβουν τα αναγκαία μέτρα και θα συνάπτουν εφόσον απαιτείται διμερείς διακανονισμούς, περιλαμβανομένης και της παρουσίας τούρκων αξιωματούχων στα ελληνικά νησιά και ελλήνων αξιωματούχων στην Τουρκία από τις 20 Μαρτίου 2016, για να εξασφαλίζεται η επικοινωνία και ως εκ τούτου να διευκολύνεται η απρόσκοπτη εφαρμογή των εν λόγω διακανονισμών. Η ΕΕ θα καλύψει τις δαπάνες των επιχειρήσεων επιστροφής παράτυπων μεταναστών.

2) Για κάθε επιστροφή Σύρου στην Τουρκία από τα ελληνικά νησιά, ένας άλλος Σύρος θα επανεγκαθίσταται από την Τουρκία στην ΕΕ, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων τρωτότητας του ΟΗΕ. Θα συσταθεί μηχανισμός, με τη συνδρομή της Επιτροπής, των οργανισμών της ΕΕ και άλλων κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένης και της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, ο οποίος θα διασφαλίζει ότι η αρχή αυτή θα εφαρμόζεται από την ίδια ημέρα από την οποία αρχίζουν οι επιστροφές. Θα δοθεί προτεραιότητα στους μετανάστες που δεν έχουν προηγουμένως εισέλθει ή επιχειρήσει να εισέλθουν παρατύπως στην ΕΕ. Από την πλευρά της ΕΕ, η επανεγκατάσταση στο πλαίσιο του μηχανισμού αυτού θα υλοποιηθεί, κατ' αρχήν, με τήρηση των δεσμεύσεων που έχουν λάβει τα κράτη μέλη στο πλαίσιο των συμπερασμάτων των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνελθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου στις 20 Ιουλίου 2015, σύμφωνα με τις οποίες παραμένουν 18.000 θέσεις επανεγκατάστασης. Οι τυχόν περαιτέρω ανάγκες επανεγκατάστασης θα υλοποιούνται μέσω παρόμοιου εθελοντικού διακανονισμού έως του ανώτατου ορίου 54.000 πρόσθετων ατόμων. Τα μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου επικροτούν την πρόθεση της Επιτροπής να προτείνει τροποποίηση στην απόφαση περί μετεγκατάστασης της 22ας Σεπτεμβρίου 2015, ώστε τυχόν δεσμεύσεις

⁸¹ Για τη Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για το προσφυγικό της 18^{ης} Μαρτίου 2016, βλ. <http://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>

μετεγκατάστασης που έχουν αναληφθεί στο πλαίσιο του εν λόγω διακανονισμού να συμψηφίζονται με μη διατεθείσες θέσεις δυνάμει της απόφασης. Εφόσον οι διακανονισμοί αυτοί δεν επιτύχουν τον στόχο του τερματισμού της παράτυπης μετανάστευσης και ο αριθμός των επιστροφών πλησιάσει τους αριθμούς που προβλέπονται ανωτέρω, ο μηχανισμός αυτός θα επανεξεταστεί. Εφόσον ο αριθμός των επιστροφών υπερβεί τους αριθμούς που προβλέπονται ανωτέρω, ο μηχανισμός αυτός θα καταργηθεί.

3) Η Τουρκία θα λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα με σκοπό να αποτρέψει το άνοιγμα νέων θαλάσσιων ή χερσαίων οδών παράνομης μετανάστευσης από την Τουρκία προς την ΕΕ και θα συνεργασθεί εν προκειμένω με τις γειτονικές χώρες καθώς και με την ΕΕ.

4) Όταν τείνουν να σταματήσουν οι παράτυπες διελεύσεις μεταξύ Τουρκίας και ΕΕ ή, τουλάχιστον μειωθούν σε σημαντικό βαθμό και κατά διατηρήσιμο τρόπο, θα ενεργοποιηθεί το εθελοντικό πρόγραμμα εισδοχής για ανθρωπιστικούς λόγους. Τα κράτη μέλη της ΕΕ θα συνεισφέρουν στο πρόγραμμα εθελοντικά.

5) Η εφαρμογή του χάρτη πορείας για την ελευθέρωση του καθεστώτος θεωρήσεων θα επισπευσθεί σε όλα τα συμμετέχοντα κράτη μέλη προκειμένου να αρθούν οι υποχρεώσεις θεώρησης για τους τούρκους πολίτες το αργότερο έως τα τέλη Ιουνίου του 2016, με την προϋπόθεση ότι θα έχουν εκπληρωθεί όλα τα κριτήρια. Προς τούτο, η Τουρκία θα προβεί στις αναγκαίες ενέργειες για να ανταποκριθεί στις εναπομένουσες απαιτήσεις ούτως ώστε να μπορέσει η Επιτροπή, μετά την απαιτούμενη αξιολόγηση της συμμόρφωσης προς τα κριτήρια, να υποβάλει κατάλληλη πρόταση έως τα τέλη Απριλίου, βάσει της οποίας θα λάβουν τελική απόφαση το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο.

6) Η ΕΕ, σε στενή συνεργασία με την Τουρκία, θα επισπεύσει περαιτέρω την εκταμίευση των 3 δισεκατομμυρίων ευρώ που είχαν αρχικά εγκριθεί στο πλαίσιο της διευκόλυνσης για τους πρόσφυγες στην Τουρκία και θα εξασφαλίσει την χρηματοδότηση περαιτέρω έργων για τα πρόσωπα που τελούν υπό προσωρινή προστασία και έχουν εντοπισθεί με ταχεία συμβολή της Τουρκίας πριν από το τέλος του Μαρτίου. Ένας πρώτος κατάλογος συγκεκριμένων σχεδίων για τους πρόσφυγες, ιδίως στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης, των υποδομών, της διατροφής και άλλων εξόδων διαβίωσης, που μπορούν να χρηματοδοτηθούν ταχέως από τη διευκόλυνση, θα καταρτισθεί από κοινού, εντός μίας εβδομάδας. Όταν θα έχουν σχεδόν εξαντληθεί οι πόροι αυτοί και υπό την προϋπόθεση ότι οι ανωτέρω δεσμεύσεις έχουν εκπληρωθεί, η ΕΕ θα κινητοποιήσει συμπληρωματική χρηματοδότηση της διευκόλυνσης ύψους 3 δισεκατομμυρίων ευρώ μέχρι το τέλος του 2018.

7) Η ΕΕ και η Τουρκία σημείωσαν με ικανοποίηση τις διεξαγόμενες εργασίες για την αναβάθμιση της τελωνειακής ένωσης.

8) Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Τουρκία επιβεβαίωσαν τη δέσμευσή τους για νέα ενεργοποίηση της ενταξιακής διαδικασίας όπως ορίζεται στην κοινή τους δήλωση

της 29ης Νοεμβρίου 2015. Εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για το άνοιγμα του Κεφαλαίου 17 στις 14 Δεκεμβρίου 2015 και αποφάσισαν ως επόμενο βήμα να ανοίξουν το κεφάλαιο 33 κατά τη διάρκεια της ολλανδικής Προεδρίας. Σημείωσαν με ικανοποίηση ότι η Επιτροπή θα υποβάλει σχετική πρόταση τον Απρίλιο. Οι προπαρασκευαστικές εργασίες για το άνοιγμα άλλων κεφαλαίων θα συνεχιστούν με ταχύτερο ρυθμό, χωρίς να επηρεάζονται οι θέσεις των κρατών μελών σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες.

9) Η ΕΕ και τα κράτη μέλη της θα συνεργασθούν με την Τουρκία σε κάθε κοινή προσπάθεια βελτίωσης των ανθρωπιστικών συνθηκών στο εσωτερικό της Συρίας, ιδίως σε ορισμένες περιοχές κοντά στα τουρκικά σύνορα, η οποία θα έδινε την δυνατότητα στον τοπικό πληθυσμό και τους πρόσφυγες να ζήσουν σε ασφαλέστερες περιοχές.

II. Αποτίμηση της «Συμφωνίας».

Η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας έγινε αντικείμενο ευρείας κριτικής από ανθρωπιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, ακαδημαϊκούς, πολιτικούς και ομάδες της κοινωνίας των πολιτών. Οι αντιδράσεις για τη Κοινή Δήλωση αφορούν κυρίως στο περιεχόμενο αυτής και στο κατά πόσον αυτή η «συμφωνία» ευθυγραμμίζεται με το ευρωπαϊκό και διεθνές νομικό πλαίσιο προστασίας των προσφύγων. Το κεντρικό ζήτημα που εγείρει η «συμφωνία» είναι η νομική βάση των επαναπροωθήσεων από τα ελληνικά νησιά προς την Τουρκία και κατά πόσο η Τουρκία μπορεί να θεωρηθεί ως «ασφαλής τρίτη χώρα». Όσον αφορά την ΕΕ, νομική βάση για τις επιστροφές των αιτούντων άσυλο στην Τουρκία είναι η Οδηγία 2013/32 περί χορήγησης και ανάκλησης καθεστώτος διεθνούς προστασίας⁸². Σύμφωνα με διατάξεις της Οδηγίας, ένα κράτος-μέλος μπορεί να απορρίψει ως απαράδεκτη μια αίτηση χορήγησης διεθνούς προστασίας και να επαναπροωθήσει τον αιτούντα σε τρίτο κράτος σε δύο περιπτώσεις. Είτε αν αυτό το τρίτο κράτος είναι «πρώτη χώρα ασύλου» (δηλαδή ο αιτών απολαμβάνει εκεί μια μορφή επαρκούς προστασίας), είτε αν το τρίτο κράτος είναι «ασφαλής τρίτη χώρα», στην οποία ο αιτών θα μπορούσε να ζητήσει διεθνή προστασία αλλά δεν το έκανε. Σημειώνεται ότι σύμφωνα με την Οδηγία (άρθρο 38) οι προϋποθέσεις προκειμένου να θεωρηθεί ένα κράτος «ασφαλής τρίτη χώρα» είναι οι εξής: να μην απειλείται η ζωή και η ελευθερία λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων, να μην υπάρχει κίνδυνος σοβαρής βλάβης, να τηρείται η αρχή της μη επαναπροώθησης σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 καθώς και η απαγόρευση της απομάκρυνσης κατά παράβαση του δικαιώματος αποφυγής των βασανιστηρίων και της σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης, όπως ορίζεται στο διεθνές δίκαιο και

⁸² Για την Οδηγία του Ε.Κ και του Συμβουλίου της ΕΕ της 26ης Ιουνίου 2013 σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας βλ. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=EL>

τέλος, να υπάρχει η δυνατότητα να ζητηθεί το καθεστώς του πρόσφυγα και, στην περίπτωση που ο αιτών αναγνωρισθεί ως πρόσφυγας, να του χορηγηθεί προστασία σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης. Υπενθυμίζεται ότι η Τουρκία έχει μεν υπογράψει τη Σύμβαση της Γενεύης για τους πρόσφυγες, έχει διατυπώσει όμως έναν γεωγραφικό περιορισμό για τους αιτούντες που δεν προέρχονται από την Ευρώπη και κατ'επέκταση δεν δεσμεύεται από τις υποχρεώσεις της Σύμβασης σε ότι αφορά πρόσφυγες από μη ευρωπαϊκές χώρες.⁸³ Επομένως, βάσει των προϋποθέσεων της Οδηγίας 2013/32, του γεωγραφικού περιορισμού της Τουρκίας και δεδομένης της κατάστασης που επικρατεί στο εσωτερικό της χώρας με τις μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την υποβάθμιση του κράτους δικαίου και τις συχνές καταγγελίες για μη τήρηση των δικαιωμάτων των προσφύγων, είναι πολύ αμφίβολο το εάν η Τουρκία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ασφαλής τρίτη χώρα».⁸⁴ Στους επικριτές της «συμφωνίας» προστίθενται και ειδικοί αντιπρόσωποι του ΟΗΕ, σημειώνοντας ότι το πλαίσιο της «συμφωνίας» πρέπει να επανεξετασθεί καθόσον «*μολονότι υπάρχει σημαντική μείωση του συνολικού αριθμού των παιδιών που προσπαθούν να φτάσουν στην Ευρώπη από πέρσι τον Μάρτιο, υπήρξε μια αύξηση των απειλών και των κινδύνων για αυτά τα παιδιά πρόσφυγες*»⁸⁵

Ένα ακόμη ζήτημα που τέθηκε σχετικά με τη «συμφωνία» είναι η νομική φύση αυτής.⁸⁶ Ειδικότερα, η διαδικασία διαπραγμάτευσης και σύναψης μιας διεθνούς συμφωνίας από την ΕΕ προβλέπεται στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, δεν αποτελεί αποτέλεσμα τήρησης της διαδικασίας που προβλέπεται στο άρθρο 218 καθώς δεν υπήρξε εντολή προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για διαπραγμάτευση, ούτε έκφραση θέσης από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ούτε κύρωση από το Συμβούλιο. Για τους λόγους αυτούς, δεν αποκαλείται επισήμως Συμφωνία, αλλά Κοινή Δήλωση.⁸⁷ Ακόμη και οι όροι που χρησιμοποιούνται είναι περισσότερο πολιτικού περιεχομένου («καλωσορίζουν», «θα καταβάλουν προσπάθεια»). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι δεν πρόκειται για μια

⁸³ Σύμφωνα με διεθνείς παρατηρητές, οι τουρκικές αρχές έχουν επιστρέψει επανειλημμένα αιτούντες άσυλο σε Συρία, Ιράκ και Αφγανιστάν, παραβιάζοντας την εθιμική αρχή της μη-επαναπροώθησης (άρθρο 33 Σύμβαση Γενεύης 1951).

⁸⁴ Βλ. ειδικότερα Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας 2016- Μη Ασφαλές Καταφύγιο. Οι αιτούντες άσυλο και οι Πρόσφυγες στερούνται αποτελεσματικής προστασίας στην Τουρκία, https://www.amnesty.gr/sites/default/files/pdf/toyrkia_mi_asfales_katafygio_ekthesi_2016.pdf. Βλ. επίσης Human Rights Watch, «Say No To A Bad Deal With Turkey», 17.3.2016, <https://www.hrw.org/news/2016/03/17/say-no-bad-deal-turkey>

⁸⁵ Δήλωση του Άφσχαν Χαν, συντονιστή της μεταναστευτικής κρίσης της Unicef, CNN Greece, <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/72407/o-ohe-kataggellei-ti-symfonia-ee-toyrkias-gia-to-prosfygiko>

⁸⁶ Για διεξοδικότερη ανάλυση του θέματος (νομική φύση της «συμφωνίας»), βλ. Περράκης Μ., «Η συμφωνία της 18^{ης} Μαρτίου 2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: Μια πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση», http://www.ddikastes.gr/sites/default/files/article_files/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF%20%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf

⁸⁷ Βλ. «One year on: an assessment of the EU-Turkey statement on refugees», Insituto Affari Internazionali, σελ. 7, <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiwp1714.pdf>

νομική συμφωνία, θα ήταν εσφαλμένο να ειπωθεί ότι η Κοινή Δήλωση στερείται δεσμευτικής συνέπειας. Στην ουσία, πρόκειται για ένα μη νομικό κείμενο, ενδεικτικό προθέσεων και πολιτικής βούλησης αμφοτέρων των πλευρών.

Όσον αφορά την εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας, επιβεβαιώνεται μέσω εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ότι υπήρξε μια σταθερή επίτευξη αποτελεσμάτων παρά τις πολυάριθμες προκλήσεις, αφού ο αριθμός των παράτυπων διελεύσεων στο Αιγαίο ήταν αισθητά χαμηλότερος από ότι πριν τη Δήλωση. Η έβδομη έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόοδο της εφαρμογής της Δήλωσης⁸⁸, υπογραμμίζει ότι η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας εξακολουθεί να διαδραματίζει τον πιο καίριο ρόλο στην αντιμετώπιση της προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης στην Ανατολική Μεσόγειο. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης, για την περίοδο Ιουνίου-31 Αυγούστου, ο συνολικός αριθμός αφίξεων προσφύγων από την Τουρκία στα ελληνικά νησιά είναι 7.807, με μέσο όρο 93 άτομα τη μέρα. Ο αριθμός των Σύρων προσφύγων που επανεγκαταστάθηκαν από την Τουρκία στην ΕΕ, υπο το πρόγραμμα 1 προς 1 της Κοινής Δήλωσης, ήταν για την ίδια περίοδο 8.834, έναντι των 6.254 που επανεγκαταστάθηκαν το προηγούμενο τρίμηνο (6^η έκθεση Επιτροπής).⁸⁹ Στην έκθεση υπογραμμίζεται ακόμη η ανάγκη αύξησης του υφιστάμενου ρυθμού επανεγκαταστάσεων έτσι ώστε να καταστεί σαφές στους Σύρους πρόσφυγες ότι υπάρχει εναλλακτική, νόμιμη οδός για την ΕΕ, ενώ τονίζεται ότι 13 κράτη-μέλη δεν έχουν δεχθεί επανεγκατάσταση προσφύγων από την Τουρκία.⁹⁰ Όσον αφορά τους παράτυπους μετανάστες, σημειώνεται μείωση του ποσοστού αυτών που διασχίζουν το Αιγαίο, η οποία ωστόσο, σύμφωνα με μια άποψη, δεν οφείλεται στην ορθή λειτουργία της Κοινής Δήλωσης, αλλά στο γεγονός ότι το κλείσιμο της Βαλκανικής οδού (σύνορα Ουγγαρίας-Σερβίας-Κροατίας) από τον Σεπτέμβριο του 2015, απέτρεψε ένα σημαντικό βαθμό μεταναστών να μην διασχίσουν το Αιγαίο.⁹¹ Τέλος, παρά τα θετικά και ελπιδοφόρα ποσοστά που υπάρχουν στις εκθέσεις της Επιτροπής, πρέπει να επισημανθεί ότι ο αριθμός των νεκρών και των αγνοουμένων στη Μεσόγειο κάθε χρόνο σημειώνει σημαντική αύξηση. Έτσι, το 2014 ο αριθμός

⁸⁸ Βλ. Seventh Report on the Progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement, Brussels, 6.9.2017 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20170906_seventh_report_on_the_progress_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf. Οι εκθέσεις της Επιτροπής για την πρόοδο που σημειώνεται στην εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης είναι τριμηνιαίες. Η έβδομη έκθεση είναι ως σήμερα (αρχές Νοεμβρίου 2017) η πιο πρόσφατη.

⁸⁹ Βλ. έκτη έκθεση Επιτροπής, Στρασβούργο, 13 Ιουνίου 2017, σελ 9, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/170613_6th_report_on_the_progress_made_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf

⁹⁰ Τα κράτη αυτά είναι: Βουλγαρία, Κροατία, Τσεχική Δημοκρατία, Δανία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ηνωμένο Βασίλειο.

⁹¹ Βλ. «One year on: an assessment of the EU-Turkey statement on refugees», Istituto Affari Internazionali, σελ. 4, <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1714.pdf>

των νεκρών/αγνοούμενων ανήλθε σε 3.568, το 2015 σε 3.771, το 2016 σε 5.096 ενώ για το 2017, ως σήμερα έχουν καταμετρηθεί 3.080!!⁹²

Για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των επείγουσών αναγκών των προσφύγων και των κοινοτήτων υποδοχής στην Τουρκία, προβλέπεται η χορήγηση χρηματοδότησης στο πλαίσιο της Διευκόλυνσης για τους πρόσφυγες στην Τουρκία (The EU Facility for Refugees in Turkey). Το προβλεπόμενο ποσό της χρηματοδότησης ανέρχεται σε τρία δις. ευρώ για τα έτη 2016-2017, εκ των οποίων το ένα δις προέρχεται από τον προϋπολογισμό της ΕΕ και τα άλλα δύο από τα κράτη-μέλη.⁹³

11. Το Πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016.

Το βράδυ της 15ης Ιουλίου 2016 προστέθηκε στις ημερομηνίες ορόσημο στην πολιτική ιστορία της Τουρκίας. Ακόμη μια φορά οι ένοπλες δυνάμεις της χώρας επιχείρησαν – ανεπιτυχώς- να καταλάβουν την εξουσία στην Τουρκία. Ελικόπτερα και μαχητικά αεροσκάφη άρχισαν να πετούν χαμηλά πάνω από την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα, στρατιώτες έκλεισαν τη γέφυρα του Βοσπόρου με φορτηγά και τεθωρακισμένα, ενώ μαχητικά επιτέθηκαν στο κοινοβούλιο και στο προεδρικό μέγαρο. Την ίδια στιγμή ο πρόεδρος Ερντογάν βρισκόταν στην Μαρμαρίδα, στον τόπο διακοπών του. Με βίντεο μέσω του κινητού του κάλεσε από την τηλεόραση τους τούρκους πολίτες να αναλάβουν δράση και να μεταβούν σε δημόσιους χώρους και αερδρόμια προκειμένου να αντιταχθούν σε αυτήν τη – σύμφωνα με τον Ερντογάν- μικρή ομάδα πραξικοπηματιών. Όπως και έγινε. Χιλιάδες πολίτες ανταποκρίθηκαν στην προεδρική παραίνεση βγαίνοντας στους δρόμους. Ακολούθησαν σκηνές βίας με τη χαρακτηριστικότερη να είναι τεθωρακισμένα να συνθλίβουν στο δρόμο αυτοκίνητα μαζί με τους επιβαίνοντες. Παρ' όλα αυτά, μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες οι πραξικοπηματίες είχαν ηττηθεί.

Ο απολογισμός της απόπειρας πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου είναι 241 νεκροί (πολίτες και αστυνομικοί) και 2.196 τραυματίες. Ο αριθμός των νεκρών πραξικοπηματιών δεν ανακοινώθηκε ποτέ επίσημα. Η τουρκική ηγεσία έσπευσε να

⁹² UNHCR, Operational Portal, Refugee situations: Mediterranean Situation, βλ.

<https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean>

⁹³ Ως σήμερα η ΕΕ έχει διαθέσει 2.9 δις από το προβλεπόμενο ποσό των 3 δις, τα οποία έχουν κατανεμειθεί σε 52 projects. Η έμφαση δίνεται στην ανθρωπιστική βοήθεια και στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης, της διαχείρισης των μεταναστών, στην βελτίωση των υποδομών και στη κοινωνική και οικονομική υποστήριξη εν γένει. Τον Μάιο του 2017 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε το Σχέδιο Ανθρωπιστικής Εφαρμογής για την Τουρκία (Humanitarian Implementation Plan- HIP), το μεγαλύτερο παρόμοιο Σχέδιο που έχει σχεδιαστεί ποτέ. Βλ. The EU Facility For Refugees in Turkey, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/frit_factsheet.pdf

επιρρίψει τις ευθύνες για την ενορχήστρωση του πραξικοπήματος στο κίνημα του ιεροκήρυκα Φετουλάχ Γκιουλέν (FETO), ένα κίνημα με το οποίο είχε εργαστεί στενά επί σειρά ετών το ΑΚΡ. Τις επόμενες μέρες της απόπειρας πραξικοπήματος ξεκίνησαν πρωτοφανείς εκκαθαρίσεις. Σύμφωνα με τον Πρωθυπουργό Γιλντιρίμ, ήδη τέσσερις μέρες μετά τη 15^η Ιουλίου, 40.029 δημόσιοι υπάλληλοι τελούσαν υπό κράτηση, εκ των οποίων οι 20.355 είχαν επισήμως συλληφθεί, 2.131 δικαστές και εισαγγελείς συνελλήφθησαν με την υποψία ότι διατηρούσαν δεσμούς με το κίνημα του Γκιουλέν και 75.000 πολίτες είδαν το διαβατήριό τους να ακυρώνεται. Στις 23 Ιουλίου, ο πρόεδρος Ερντογάν υπέγραψε προεδρικό διάταγμα το οποίο επέτρεπε το κλείσιμο σχολείων και ιδρυμάτων που συνδέονται με το κίνημα του Φετουλάχ Γκιουλέν.⁹⁴ Πριν την απόπειρα πραξικοπήματος, το κίνημα του Γκιουλέν είχε χαρακτηριστεί από τις τουρκικές αρχές ως «τρομοκρατική οργάνωση» με το αιτιολογικό ότι επιχειρεί να εγκαθιδρύσει ένα «κράτος εν κράτει» εντός της Τουρκίας και ότι Γκιουλενικοί έχουν εισχωρήσει σε κρατικές δομές όπως η αστυνομία, η δικαιοσύνη, η δημόσια διοίκηση και ο στρατός.⁹⁵ Το επόμενο διάστημα της απόπειρας του πραξικοπήματος, οι τουρκικές αρχές μαζί με τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης, επιδόθηκαν σε έναν αγώνα επίρριψης ευθυνών και κατηγοριών στην οργάνωση του Γκιουλέν, ζητώντας μάλιστα από τις αμερικανικές αρχές την έκδοσή του.⁹⁶ Ο ίδιος, απαντώντας από την Πενσυλβάνια όπου και είναι εγκατεστημένος εδώ και χρόνια, κάλεσε την αμερικάνικη κυβέρνηση «να απορρίψει κάθε προσπάθεια κατάχρησης της διαδικασίας έκδοσης για να εξυπηρετηθούν πολιτικές βεντέτες»⁹⁷. Σε αυτή τη βάση, ο Υπουργός Δικαιοσύνης της Τουρκίας, Bekir Bozdag, κατηγορώντας τον Γκιουλέν ως τρομοκράτη, δήλωσε τα εξής: «ότι είναι ο Οσάμα Μπιν Λάντεν για τις ΗΠΑ και για τον λαό της Αμερικής, ακριβώς αυτό είναι ο Γκιουλέν για την Τουρκία και τους πολίτες της».⁹⁸

Η διεθνής και ευρωπαϊκή κοινότητα, αλλά και όλα τα πολιτικά κόμματα της Τουρκίας, καταδίκασαν την απόπειρα του πραξικοπήματος και εξέφρασαν την υποστήριξή τους προς τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση του Ερντογάν. Ο

⁹⁴ «Turkey's post-coup crackdown – in figures», theguardian, 19.7.2016, <https://www.theguardian.com/world/datablog/2016/aug/19/turkeys-post-coup-crackdown-in-figures>

⁹⁵ «The Strategic Consequences of Turkey's Failed Coup», Sinan Ulgen, 18.7.2016, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/2016/07/18/strategic-consequences-of-turkey-s-failed-coup-pub-64119>

⁹⁶ «Turkey requests extradition of Fethullah Gülen but not for coup attempt, says US», 24.8.2018, theguardian, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/23/turkey-fethullah-gulen-extradition-request-joe-biden-erdogan>

⁹⁷ «Ο Γκιουλέν ζητά από τις ΗΠΑ να μην τον εκδώσουν στην Τουρκία», 19.7.2016, CNN Greece, <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/39980/o-gkiouylen-zita-apo-tis-hpa-na-min-ton-ekdosoy-n-stin-toyrkia?v5>

⁹⁸ «Turkish minister: Fethullah Gulen is our bin Laden», 26.10.2017, Aljazeera, <http://www.aljazeera.com/news/2016/10/turkish-minister-fethullah-gulen-bin-laden-161028051229875.html>

πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου δήλωσε χαρακτηριστικά: «η Τουρκία είναι στρατηγικός εταίρος για την ΕΕ. Η ΕΕ υποστηρίζει στο έπακρον τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση, τους θεσμούς της χώρας και το κράτος δικαίου. Επιθυμούμε μια ομαλή επιστροφή στη συνταγματική τάξη στο εσωτερικό της χώρας». Ευρωπαίοι ηγέτες όπως η Καγκελάριος Μέρκελ, οι Υπουργοί Εξωτερικών της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Βρετανίας, ο Έλληνας Πρωθυπουργός, αλλά και ο Πρόεδρος Ομπάμα, εξέφρασαν μέσω ανακοίνωσης, την υποστήριξή τους στην κυβέρνηση Ερντογάν και καταδίκασαν οποιαδήποτε αλλαγή κυβέρνησης με τη χρήση βίας, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω αποσταθεροποίηση της ευρύτερης περιοχής. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και η αντιπολίτευση της Τουρκίας, με τον αχρηγό του ΑΡΚ να δηλώνει ότι στο παρελθόν η χώρα υπέφερε αρκετά από αντίστοιχες σαρτιωτικές επεμβάσεις. Ο πρώην Τούρκος πρόεδρος Αμπντουλάχ Γκιούλ δήλωσε ότι «η Τουρκία δεν είναι μια χώρα της Λατινικής Αμερικής. Καλώ τους πραξικοπηματίες να πάνε πίσω στους στρατώνες τους». Παρόμοια ήταν και η αντίδραση του πρώην Πρωθυπουργού και στενού συνεργάτη του Ερντογάν, Νταβούτογλου.⁹⁹

Στις 20 Ιουλίου η Τουρκία κηρύχθηκε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης για τρεις μήνες η οποία εξακολουθεί να ισχύει ως και σήμερα. Υπο το καθεστώς έκτακτης κατάστασης, ο πρόεδρος Ερντογάν ανακοίνωσε την αναστολή της εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁰⁰ και επικαλούμενος το άρθρο 15 της εν λόγω Σύμβασης¹⁰¹, ενημέρωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης ότι θα απέχει από την υποχρέωσή της να διασφαλίζει ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα που προβλέπει η Σύμβαση. Οι επιτροπές που είχαν θεσπισθεί για την έρευνα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εναρμόνιση με το ευρωπαϊκό κεκτημένο έχουν σε μεγάλο βαθμό αποδυναμωθεί.¹⁰² Υπό το καθεστώς έκτακτης ανάγκης η κυβέρνηση μπορεί να κυβερνά με διατάγματα, χωρίς τον απαραίτητο έλεγχο του κοινοβουλίου.

⁹⁹ «Turkey coup attempt: Reaction from around the world», 16.7.2016, Aljazeera, <http://www.aljazeera.com/news/2016/07/turkey-coup-attempt-reaction-world-160715215141043.html>

¹⁰⁰ Βλ. έκθεση Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία, Brussels, 9.11.2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf. Βλ. επίσης και «Turkey suspends European Convention on Human Rights in wake of attempted coup», 21.7.2016, INDEPENDENT, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-coup-attempt-human-rights-president-erdogan-purge-turkish-military-a7148166.html>

¹⁰¹ Σύμφωνα με το άρθρο 15 (Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης), «Εν περιπτώσει πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωή του έθνους, έκαστον υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος δύναται να λάβη μέτρα κατά παράβασιν των υπό της παρούσης Συμβάσεως προβλεπομένων υποχρεώσεων, εν τω απαιτούμένω υπό της καταστάσεως απολύτως αναγκαίω ορίω και υπό τον όρον όπως τα μέτρα ταύτα μη αντιτίθενται εις τας άλλας υποχρεώσεις τας απορρεούσας εκ του διεθνούς δικαίου.»

¹⁰² Βλ. έκθεση Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία, Brussels, 9.11.2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf, σελ 10.

Έκτοτε, σημειώνεται στην Τουρκία όλο και μεγαλύτερη υποβάθμιση των δημοκρατικών θεσμών, του κράτους δικαίου και καταπάτηση θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων. Τα μέτρα που έχουν ληφθεί μετά την κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης δεν πληρούν την αρχή αναλογικότητας, ενώ είναι συχνές οι καταγγελίες για παραβίαση της αρχής απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της εξευτελιστικής μεταχείρισης. Τα μέτρα της κυβέρνησης δεν έχουν στο στόχαστρο μόνο τα χιλιάδες φερόμενα μέλη του κινήματος Γκιουλέν, αλλά και αντιφρονούντες γενικότερα, καθώς και πολιτικά κόμματα της αντιπολίτευσης. Χαρακτηριστική είναι η φυλάκιση έντεκα βουλευτών του Λαϊκού Δημοκρατικού Κόμματος, ενός βουλευτή του ΑΡΚ και 85 Κούρδων δημάρχων ενώ παράλληλα παρατηρείται ότι οι πολίτες που συλλαμβάνονται δεν έχουν δικαίωμα σε νομική σύνδρομή τις πέντε πρώτες ημέρες της κράτησής τους. Σημαντική οπισθοδρόμηση έχει σημειωθεί σε ότι αφορά την ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης. Περίπου 170 μέσα ενημέρωσης έχουν κλείσει, συμπεριλαμβανομένων σχεδόν όλων των μέσων ενημέρωσης στην κουρδική γλώσσα, περισσότεροι από 150 δημοσιογράφοι έχουν φυλακιστεί, 2.500 έχουν χάσει τη δουλειά τους ως σήμερα και η πρόσβαση στη Wikipedia έχει απαγορευτεί. Η κατάσταση αυτή έχει οδηγήσει στην υποβάθμιση της Τουρκίας στον Παγκόσμιο Δείκτη Ελευθερίας του Τύπου των Δημοσιογράφων Χωρίς Σύνορα στην 155^η θέση μεταξύ 180 χωρών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το 2016, ως τον Σεπτέμβριο, 40.000 τούρκοι πολίτες παρέμεναν φυλακισμένοι, 129.000 δημόσιοι υπάλληλοι απολύθηκαν ή είναι σε διαθεσιμότητα, 4.000 ιδιωτικές επιχειρήσεις έκλεισαν και είδαν τα περιουσιακά τους στοιχεία να «παγώνουν».¹⁰³ Επιπλέον, δικαστές και εισαγγελείς υφίστανται ισχυρές πολιτικές πιέσεις, ενώ 4.000 εξ' αυτών έχουν απολυθεί ή συλληφθεί και σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν δημευτεί οι περιουσίες τους. Τέλος, σημαντικό δημοκρατικό έλλειμμα σημειώνεται σε ότι αφορά την προστασία των μειονοτήτων και των ευάλωτων ομάδων, το σεβασμό της θρησκευτικής ελευθερίας και την ισότητα των φύλλων.¹⁰⁴ Υπό το φως των εξελίξεων αυτών, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με Ψήφισμά του τον Νοέμβριο του 2016 κάλεσε την Επιτροπή και τα κράτη-μέλη να θέσουν τέλος στις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία και να σταματήσει η χρηματοδότηση που παρέχεται στα πλαίσια του Μηχανισμού Προενταξιακής Βοήθειας¹⁰⁵. Στις βραχυπρόθεσμες οικονομικές επιπτώσεις της απόπειρας πραξικοπήματος συγκαταλέγονται η υποτίμηση της τουρκικής λίρας σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα (3,0973 δολάρια/λίρα) ύστερα από την πιστοληπτική υποβάθμιση της χώρας από τον οίκο Standard and Poor's και η μείωση των τουριστικών εισροών. Ως μεσο-πρόθεσμες συνέπειες μπορούν να αναφερθούν τα εξής: οι εκκαθαρίσεις του

¹⁰³ Βλ. έκθεση Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία, Brussels, 9.11.2016, σελ 9.

¹⁰⁴ Βλ. Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την έκθεση της Επιτροπής του 2016 για την Τουρκία, Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων, Εισηγήτρια: Kati Piri, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0234+0+DOC+XML+V0//EL>

¹⁰⁵ Βλ. Πρόταση Ψηφίσματος Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 22.11.2016, σημεία 1 και 2 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B8-2016-1279+0+DOC+XML+V0//EL>

Ερντογάν στο σύνολο του δημοσίου τομέα ενδέχεται να αποδυναμώσει την τουρκική οικονομία από στελέχη που διαθέτουν ικανότητες και κυρίως να δημιουργηθεί μια ικανή μάζα αντικαθεστωτικών στοιχείων που μελλοντικά θα αποτελέσουν εστία κοινωνικών αναταραχών.

Η αποτυχία του πραξικοπήματος απέδειξε ωστόσο ότι ο Ερντογάν διατηρεί –επί του παρόντος– ισχυρά ερείσματα στην τουρκική κοινωνία. Εκ των βασικών αιτιών που συνέβαλαν στην αποτυχία του πραξικοπήματος ήταν ακριβώς αυτή η άμεση ανταπόκριση του τουρκικού λαού στο κάλεσμα του Ερντογάν. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα πραξικοπήματα, αυτή τη φορά όλα τα κόμματα της αντιπολίτευσης, οι πολίτες αλλά και τα μέσα ενημέρωσης πήραν ξεκάθαρη θέση υπέρ του ΑΚΡ, μιας δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης¹⁰⁶. Ταυτόχρονα όμως η αποτυχία συνδέεται και με άλλους παράγοντες που έχουν να κάνουν με τον σχεδιασμό του πραξικοπήματος και συγκεκριμένα με το γεγονός ότι οι πραξικοπηματίες δεν κατάφεραν να ελέγξουν τα μίντια και τις τηλεπικοινωνίες που αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχία ενός πραξικοπήματος. Τέλος, η επιλογή της ώρας και της μέρας (Παρασκευή, 9 μμ) ήταν σαφέστατα λανθασμένη και αποδεικνύει ότι οι πραξικοπηματίες έδρασαν βεβιασμένα. Πράγματι, υπάρχει η άποψη ότι το πραξικόπημα είχε σχεδιαστεί να γίνει δύο ημέρες αργότερα (Κυριακή, 17 Ιουλίου), εκδηλώθηκε όμως νωρίτερα διότι υπήρχαν πληροφορίες ότι ο Ερντογάν σκόπευε να προβεί πολύ σύντομα σε εκκαθαρίσεις Γκιουλενικών από τις δημόσιες υπηρεσίες.

Εν κατακλείδι, έναν και πλέον χρόνο μετά την αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος, αυτό που αναμφισβήτητα συμπεραίνουμε είναι ότι ο μεγάλος κερδισμένος της όλης ιστορίας είναι ο ίδιος ο Ερντογάν. Το πραξικόπημα του έδωσε το έναυσμα αφενός για μαζικές συλλήψεις και εκκαθαρίσεις, και αφετέρου για μια εκστρατεία ελέγχου των ΜΜΕ, είτε με την επιβολή κρατικού ελέγχου στη δημοσιευμένη ύλη, είτε με τη διακοπή της λειτουργίας τους. Το σημαντικότερο στοιχείο όμως, είναι το ότι αυτή η προσπάθεια ανατροπής μιας δημοκρατικά εκλεγμένης και επιτυχημένης –σύμφωνα με το κυβερνών κόμμα– κυβέρνησης, έδωσε την ευκαιρία στον Ερντογάν να βάλει μπρος στα σχέδιά του για μετατροπή του πολιτεύματος από προεδρευόμενη σε προεδρική δημοκρατία και κατ' επέκταση να προωθήσει μια άκρως θρησκευτική και συντηρητική πολιτική ατζέντα,¹⁰⁷ η εφαρμογή της οποίας θα παίξει ουσιαστικό ρόλο στις σχέσεις της Τουρκίας τόσο με την ΕΕ, όσο και με τον υπόλοιπο κόσμο. Συνεπώς, εύλογα μπορεί να πει κανείς ότι οι πολιτικές επιλογές της Άγκυρας μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα είναι αυτές που θέτουν την χώρα σε κίνδυνο και υποβαθμίζουν τη δημοκρατία, παρά η ίδια η

¹⁰⁶ Βλ. «The Anatomy of Turkey's Botched Coup», 19.6.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/64117>

¹⁰⁷ Στα σχέδια αυτά συγκαταλέγονται η κατασκευή τζαμιού σε κάθε δημόσιο εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας, η απαγόρευση διδασκαλίας της θεωρίας του Δαρβίνου, η άδεια που δίνεται πλέον στους απόφοιτους θρησκευτικών σχολείων να φοιτούν στις στρατιωτικές ακαδημίες και η απόσυρση της τουρκικής κρατικής τηλεόρασης από το Euronews. Βλ. «Turkey One Year After the Failed Coup», 11.7.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/71486>

απόπειρα πραξικοπήματος. Σημειώνεται μάλιστα η 15^η Ιουλίου ανακηρύχθηκε από φέτος εθνική εορτή «για τη δημοκρατίας και την ενότητα της Τουρκίας».

Στις 13 Δεκεμβρίου 2016 πραγματοποιήθηκε συνάντηση του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων.¹⁰⁸ Στα συμπεράσματα του ΣΓΥ επαναλαμβάνεται η σημασία της Τουρκίας ως στρατηγικού εταίρου και η δέσμευση της ΕΕ για διατήρηση του πολιτικού διαλόγου για αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων. Ταυτόχρονα αναφέρεται ότι η ΕΕ πρέπει να παραμείνει ο βασικός παράγοντας για την προώθηση πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό της Τουρκίας, επισημαίνεται ωστόσο η ανησυχία της ΕΕ για τα δυσανάλογα μέτρα καταστολής που επιβλήθηκαν μετά την 15η Ιουλίου. Υπενθυμίζοντας εν συνεχεία ότι η απερίφραστη απόρριψη της θανατικής ποινής συνιστά ουσιαστικό προαπαιτούμενο για την ένταξη, επανέλαβε ότι η ενταξιακή διαδικασία για την Τουρκία είναι ανοικτού τέλους (open-ended) και συνεπώς η πλήρης προσχώρηση δεν είναι και δεν πρέπει να λαμβάνεται ως δεδομένη. Τέλος, σημείωσε ότι υπό τις παρούσες συνθήκες, δεν προβλέπεται το άνοιγμα νέων κεφαλαίων.

12. Το Δημοψήφισμα για τις Συνταγματικές Μεταρρυθμίσεις.

Στις 16 Απριλίου 2017, έπειτα από τέσσερις εκλογικές αναμετρήσεις την τελευταία τριετία, οι πολίτες της Τουρκίας κλήθηκαν στην κάλπη ακόμη μια φορά. Αιτία υπήρξε το δημοψήφισμα για τη συνταγματική αναθεώρηση και τη μετατροπή του πολιτεύματος από προεδρευόμενη σε προεδρική δημοκρατία. Η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος σε μια περίοδο έντονης πολιτικής αστάθειας και μάλιστα σε μια χώρα που έχει κηρυχθεί εδώ και έναν χρόνο σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, είναι φανερό ότι θα συνέβαλε σε περαιτέρω πόλωση της κοινωνίας και του πολιτικού κόσμου. Η απόφαση του κυβερνώντος κόμματος για τη διεξαγωγή ενός τέτοιου δημοψηφίσματος ωστόσο, δεν ήταν απρόσμενη. Ήδη από το 2011, τα τέσσερα κόμματα του τουρκικού κοινοβουλίου είχαν προχωρήσει στον σχηματισμό μιας συνταγματικής επιτροπής με σκοπό την τροποποίηση του Συντάγματος του 1982 και είχαν συμφωνήσει σε ένα προσχέδιο εξήντα άρθρων.¹⁰⁹ Η εν λόγω επιτροπή συνέχισε το έργο της και μετά τις γενικές εκλογές του 2015, η λειτουργία της

¹⁰⁸ Βλ. Συμπεράσματα Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων, 3511η Σύνοδος, 13.12.2016, <http://www.consilium.europa.eu/media/21524/st15536en16.pdf>

¹⁰⁹ Για την περίοδο πριν το δημοψήφισμα καθώς και το περιεχόμενο αυτού, βλ. Esen B. και Gumuscu S., «A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017», 11 Oct. 2017, South European Society and Politics, 2017, Vol 22, NO 3, σελ. 303-306, Routledge, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2017.1384341?needAccess=true>. Βλ. επίσης και «The Debate over Presidentialism during and before the AKP», από Celep O. «Perspectives on Turkey's 2017 Presidential Referendum», June 14, 2017, Rubin Center, Research in International Affairs, <http://www.rubincenter.org/2017/06/perspectives-on-turkeys-2017-presidential-referendum/>

ωστόσο διεκόπη απότομα έπειτα από την άρνηση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος να στηρίξει την πρόταση του ΑΚΡ περί εγκαθίδρυσης προεδρικού συστήματος. Το ΑΚΡ συνεχίζοντας την προσπάθεια επίτευξης του στόχου του, συνέταξε ένα προσχέδιο νέου Συντάγματος, δεν διέθετε όμως την απαραίτητη πλειοψηφία των δύο τρίτων του κοινοβουλίου προκειμένου να προχωρήσει στην υιοθέτησή του. Η έλλειψη υποστήριξης από 330 μέλη του κοινοβουλίου (σε σύνολο 550) προκειμένου να υποβάλει τις νέες συνταγματικές προτάσεις σε δημοψήφισμα, ήταν ένα ακόμη εμπόδιο στην πολιτική του Ερντογάν. Καταλαμβάνοντας 316 έδρες, η υποστήριξη της αντιπολίτευσης ήταν αναγκαία. Η κατάσταση παρέμεινε στάσιμη και η διαδικασία τροποποίησης του Συντάγματος δεν σημείωσε καμία πρόοδο ως και την 15^η Ιουλίου 2016, ημέρα που πραγματοποιήθηκε η απόπειρα του πραξικοπήματος. Έχοντας κηρύξει την χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αυτό που πέτυχε ο Ερντογάν είναι να αποσπάσει την συναίνεση του Μπαχτσελί, ηγέτη του ultra-nationalist κόμματος, για την ενίσχυση των εξουσιών του Προέδρου και τη διεξαγωγή συνεπώς του πολυπόθητου δημοψηφίσματος.

Βασικός στόχος του νέου προτεινόμενου Συντάγματος του ΑΚΡ ήταν η ενίσχυση της θέσης του Προέδρου. Αποτελούμενο από δεκαοκτώ τροποποιήσεις που επηρέαζαν εβδομήντα-δύο συνολικά άρθρα, το προτεινόμενο πακέτο προέβλεπε τις εξής αλλαγές του πολιτικού συστήματος:

- Ο Πρόεδρος του κράτους είναι ο αρχηγός του κράτους και ασκεί όλες τις εκτελεστικές εξουσίες, ενώ ο θεσμός του πρωθυπουργού καταργείται.
- Απευθείας εκλογή του Προέδρου από τον λαό. Ο Πρόεδρος μπορεί να επανεκλεγεί δύο φορές, προβλέπεται ωστόσο η δυνατότητα και τρίτης θητείας.
- Δίνεται η δυνατότητα στον Πρόεδρο να διορίζει ή να απολύει υπουργούς και υψηλόβαθμους κυβερνητικούς αξιωματούχους χωρίς την επίβλεψη ή έγκριση του κοινοβουλίου.
- Έκδοση προεδρικών διαταγμάτων σχετικά με πληθώρα θεμάτων, όπως δημιουργία νέων Υπουργείων, οργάνωση της τοπικής διακυβέρνησης και κήρυξη καταστάσεων έκτακτης ανάγκης.
- Το κοινοβούλιο διατηρεί την αρμοδιότητά του να νομοθετεί, μειώνεται ωστόσο ο βαθμός ελέγχου που μπορεί να ασκήσει στην εκτελεστική εξουσία. Η ελεγκτική του αρμοδιότητα περιορίζεται στην υποβολή γραπτών ερωτήσεων προς τους Υπουργούς και αξιωματούχους της κυβέρνησης, όχι όμως στον ίδιο τον Πρόεδρο.
- Ο αριθμός των μελών του κοινοβουλίου αυξάνεται από τους 550 στους 600 ενώ η έναρξη έρευνας για τον Πρόεδρο και το Υπουργικό Συμβούλιο προϋποθέτει πλειοψηφία των τριών πέμπτων.
- Ο αριθμός των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου μειώνεται στους 15 ενώ του Ανώτατου Συμβουλίου Δικαστών και Εισαγγελέων στους 13, εκ των οποίων πέντε διορίζονται απευθείας από τον Πρόεδρο, πέντε από το κοινοβούλιο ενώ ο Υπουργός Δικαιοσύνης είναι *ex officio* μέλος του.
- Κατάργηση των στρατιωτικών δικαστηρίων και του στρατιωτικού νόμου.

Έχοντας επομένως εξασφαλίσει την πολιτική στήριξη του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (MHP) και άρα 339 μέλη του κοινοβουλίου, ο δρόμος για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος άνοιξε. Τόσο το κυβερνών κόμμα, όσο και η αξιωματική αντιπολίτευση επιδόθηκαν σε έναν αγώνα επικράτησης, γρήγορα ωστόσο έγιναν εμφανείς οι άνισοι όροι του μεταξύ τους ανταγωνισμού. Η εκστρατεία που προηγήθηκε του δημοψηφίσματος ήταν μονομερής και άδικη. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της Elif Shafak¹¹⁰, δημοφιλούς συγγραφέως της Τουρκίας, «δεν υπήρξε καμιά ισοτιμία στην προεκλογική εκστρατεία. Τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης, οι εφημερίδες και τα κανάλια, προπαγάνδιζαν μέρα νύχτα το ΝΑΙ. Το μέτωπο του ΟΧΙ δεν είχε τον ίδιο χώρο, ούτε ένα βήμα για να εκφράσει τις ανησυχίες του. Όποιος τολμούσε να πει δημοσίως ότι θα ψήφιζε ΟΧΙ, δεχόταν απειλές. Πολλοί έχασαν τη δουλειά τους. Καθηγητές πανεπιστημίου έχασαν τη δουλειά τους επειδή υπέγραψαν μια διακήρυξη υπέρ της ειρήνης. Ηγέτες του κουρδικού κόμματος και δήμαρχοι της περιοχής συνελλήφθησαν και φυλακίστηκαν. Σε ένα τέτοιο κλίμα τρομοκρατίας πώς μπορεί να διεξαχθεί ένα δίκαιο και τίμιο δημοψήφισμα;» και συνεχίζει «όσοι υπερασπίζονται το προεδρικό σύστημα προσπαθούν να υποβαθμίσουν τη σημασία του λέγοντας ότι το ίδιο ισχύει στη Γαλλία ή στις ΗΠΑ. Αλλά δεν είναι έτσι. Διότι εμείς από τη δημοκρατία έχουμε μόνο την εξωτερική μορφή, όχι την κουλτούρα. Η ελίτ που κυβερνά την Τουρκία δεν καταλαβαίνει ότι για μια αυθεντική και πλουραλιστική δημοκρατία δεν αρκούν οι κάλπες». Σημειώνεται επιπλέον ότι, κατά την προεκλογική περίοδο, ο χρόνος που αφιερώθηκε στους υποστηρικτές του ΟΧΙ ανέρχεται σε ποσοστό 23.5% έναντι του 76% για τους υποστηρικτές του ΝΑΙ¹¹¹. Στο πρόβλημα της αποσιώπησης των θέσεων του ΟΧΙ από τα τηλεοπτικά μέσα προστέθηκε και η δυσκολία της αντιπολίτευσης να πραγματοποιεί συγκεντρώσεις και ομιλίες. Αντιθέτως, τόσο ο Ερντογάν όσο και ο πρωθυπουργός Γιλντιρίμ πραγματοποίησαν σειρά συγκεντρώσεων σε πολλές πόλεις οι οποίες καλύφθηκαν οικονομικά από τον κρατικό προϋπολογισμό¹¹².

Σημαντικότερο πρόσωπο της εκστρατείας υπέρ του ΝΑΙ στο δημοψήφισμα ήταν αναμφισβήτητα ο Ερντογάν. Στα επιχειρήματά του συμπεριελήφθησαν, μεταξύ άλλων, ότι ένας ισχυρός Πρόεδρος θα συμβάλει στην πολιτική σταθερότητα και στην αποτελεσματική διακυβέρνηση της χώρας, αποφεύγοντας τις κυβερνήσεις συνασπισμού της δεκαετίας του 1990 που οδήγησαν στην απαξίωση του πολιτικού συστήματος και στην πτώση της οικονομίας. Σύμφωνα με τον ίδιο, το προεδρικό σύστημα, περιορίζει την ηγεμονία καταπιεστικών δυνάμεων, όπως είναι ο στρατός

¹¹⁰ Για ολόκληρο το άρθρο της Elif Shafak βλ. <http://www.iefimerida.gr/news/331794/toyrkala-syggrafeas-grafei-stin-ee-meta-dimopsifisma-eimai-thlimmeni-kai-anisyhi>

¹¹¹ Esen B. και Gumuscu S., «A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017», σελ. 314, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2017.1384341?needAccess=true>

¹¹² Esen B. και Gumuscu S., «A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017», σελ. 313.

και τα media και διασφαλίζει τη συνοχή της κοινωνίας. Μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία, έχει την ικανότητα να μετουσιώνει τη βούληση του λαού απευθείας σε προεδρική αρμοδιότητα και συνεπώς ενισχύεται η δημοκρατική νομιμότητα. Η οικονομική ανάπτυξη, η μείωση της ανεργίας, η προσέλκυση επενδύσεων και η καταπολέμηση της τρομοκρατίας χρησιμοποιήθηκαν από τον Ερντογάν ως επιχειρήματα υπέρ του ΝΑΙ. Η ρητορική του Ερντογάν ωστόσο δεν περιορίστηκε μόνο σε επιχειρήματα οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα. Αντιθέτως, παρατηρήθηκε η επίκληση του θρησκευτικού συναισθήματος καθώς και η συνεχόμενη αναφορά στην απόπειρα πραξικοπήματος, με τον ίδιο να διακηρύσσει ότι όσοι τάσσονται υπέρ του ΟΧΙ, στην ουσία τάσσονται υπέρ των πραξικοπηματιών και του ΡΚΚ¹¹³. Στα «εργαλεία» του ο Ερντογάν συμπεριέλαβε και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, καταγγέλλοντάς τη ότι πλέον δεν αποτελεί το κέντρο της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων και της ελευθερίας, αλλά της καταπίεσης.¹¹⁴

Η ρητορική του Ερντογάν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα από άποψη ποσοστού, δεν ήταν όμως αυτά που ανέμεναν οι κυβερνητικοί κύκλοι. Το ποσοστό που τάχθηκε υπέρ του ΝΑΙ ανήλθε στο 51.2%, έναντι 48.8% των υποστηρικτών του ΟΧΙ. Σε πραγματικούς αριθμούς το ποσοστό του ΝΑΙ είναι 24.3 εκατομμύρια, ενώ του ΟΧΙ 23.1 εκατ.¹¹⁵ Η αριθμητική διαφορά μεταξύ των δύο πλευρών είναι πολύ μικρή (για τα πληθυσμιακά δεδομένα της Τουρκίας)- περίπου 1.250.000 ψήφοι, ενώ η συμμετοχή ξεπέρασε το 84%.¹¹⁶ Σε ομιλία του μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων ο Ερντογάν δήλωσε «με τη θέληση του Αλλάχ, τα αποτελέσματα αυτά είναι η αρχή μιας νέας εποχής για την Τουρκία»¹¹⁷. Την αντίληψη αυτή φαίνεται να συμμαρμύζει και μια μερίδα υποστηρικτών του ΝΑΙ, με χαρακτηριστικά παραδείγματα δηλώσεις όπως «η ψήφος στο ΝΑΙ αντιπροσωπεύει μια νέα ελπίδα να ξεφορτωθούμε τις ξένες δυνάμεις, το δημοψήφισμα θα είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο στην αναβίωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας» και «το αποτέλεσμα είναι ένα μήνυμα προς τον υπόλοιπο κόσμο. Η Τουρκία γίνεται ισχυρότερη. Η Αμερική πρέπει να το ξέρει. Εμείς είμαστε η φωνή, τα αυτιά, τα πάντα

¹¹³ Για ανάλυση της ρητορικής Ερντογάν και το ΑΚΡ εν γένει την περίοδο πριν το δημοψήφισμα βλ. Esen B. και Gumuscu S., «A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017», σελ. 307-308.

¹¹⁴ Βλ. «Ο θάνατος της Τουρκικής Δημοκρατίας», 17.7.2017, DW, <http://www.dw.com/el/%CE%BF-%CE%B8%CE%AC%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CF%82/a-38450148>

¹¹⁵ Esen B. και Gumuscu S., «A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017», σελ. 315

<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2017.1384341?needAccess=true>

¹¹⁶ «Μετά το δημοψήφισμα στην Τουρκία: Μια διχασμένη χώρα», 17.4.2017, tvxs, <http://tvxs.gr/news/kosmos/meta-dimopsifisma-stin-toyrkia-mia-bathia-dixasmeni-xora>

¹¹⁷ «Turkey referendum: Erdogan declares victory»

By Kara Fox, Elliott C. McLaughlin and James Masters, CNN,

<http://edition.cnn.com/2017/04/16/europe/turkey-referendum-results-erdogan/index.html>

στη Μέση Ανατολή».¹¹⁸ Ο πρωθυπουργός Γιλντιρίμ σε δήλωσή του είπε τα εξής: «η τελευταία λέξη ανήκει στο έθνος. Και το έθνος είπε ναι. Το ναι αυτό είναι η καλύτερη απάντηση σε όσους κρύβονται πίσω από την απόπειρα του πραξικοπήματος, τους Κούρδους και όλες τις ξένες δυνάμεις που εχθρεύονται την Τουρκία.»¹¹⁹

Τα αποτελέσματα τέθηκαν εν αμφιβόλω από την αντιπολίτευση και προκάλεσαν την έντονη αντίδρασή της ζητώντας την επανακαταμέτρηση του 60% των ψήφων. Ταυτόχρονα υπήρξαν καταγγελίες για νοθεία τόσο κατά την εκλογική διαδικασία, όσο και κατά την καταμέτρηση των ψήφων. Η απόφαση της εφορευτικής επιτροπής να κάνει δεκτά και να προσμετρήσει ως ΝΑΙ ασφράγιστα ψηφοδέλτια, εγείρει, σύμφωνα με την αντιπολίτευση, σοβαρό πρόβλημα νομιμότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι σε 961 εκλογικά τμήματα, το 100% των ψήφων ήταν ΝΑΙ και 0% ΟΧΙ. Οι αμφιβολίες για την αξιοπιστία της καταμέτρησης ενισχύονται, τη στιγμή μάλιστα που σε αυτά τα 961 κέντρα, στις προηγούμενες εκλογές του 2015, υπήρξε αξιοσημείωτος αριθμός ψηφοφόρων της αντιπολίτευσης.¹²⁰ Το κλίμα αμφιβολίας ενισχύθηκε και την ίδια στιγμή, διεθνείς και ευρωπαϊκοί παρατηρητές προέβλεψαν σε δηλώσεις εκφράζοντας την δυσανεμία τους για το αποτέλεσμα¹²¹.

Όσον αφορά την επόμενη μέρα του δημοψηφίσματος, αυτό που σίγουρα δεν μπορεί να μην επισημανθεί, είναι το οριακό και ασαφές αποτέλεσμα που προέκυψε. Η ισχνή διαφορά μεταξύ του ΝΑΙ και του ΟΧΙ, η «πύρρειος νίκη», όπως έχει αλλιώς χαρακτηριστεί, του Ερντογάν, επιβεβαιώνει τη διάσπαση της κοινωνίας και συνεπώς, σύμφωνα με πολλούς, δεν αποτελεί εντολή για εκ βάθρων αναδιαμόρφωση της χώρας. Επί της ουσίας, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος σηματοδοτεί τη τριχοτόμηση της χώρας¹²² μεταξύ των κεμαλικών-φιλοευρωπαϊκών Τούρκων πολιτών, των συντηρητικών υποστηρικτών του Ερντογάν και τέλος, των Κούρδων. Η ιδεολογικοπολιτική πόλωση της τουρκικής κοινωνίας απεικονίζεται

¹¹⁸ Βλ. «Turkey referendum: Erdogan declares victory»

By Kara Fox, Elliott C. McLaughlin and James Masters, CNN,

<http://edition.cnn.com/2017/04/16/europe/turkey-referendum-results-erdogan/index.html>

¹¹⁹ «Μετά το δημοψήφισμα στην Τουρκία: Μια διχασμένη χώρα», 17.4.2017, tvxs,

<http://tvxs.gr/news/kosmos/meta-dimopsifisma-stin-toyrkia-mia-bathia-dixasmeni-xora>

¹²⁰ 27.4.2017 / ΤΟ ΠΟΝΤΙΚΙ WEB

«Έκθεση κόλαφος για το τουρκικό δημοψήφισμα - Ψήφισαν μέχρι και οι νεκροί!»,

<http://www.topontiki.gr/article/218383/ekthesi-kolafos-gia-toyrkiko-dimopsifisma-psifisan-mehri-kai-oi-nekroi>

¹²¹ Ο Σέζαρ Φλορίν Πρέντα, επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης που επιτήρησε την ψηφοφορία, δήλωσε τα εξής σε συνέντευξη Τύπου στην Άγκυρα: «γενικά το δημοψήφισμα δεν ανταποκρίθηκε στα κριτήρια του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το νομικό πλαίσιο ήταν ανεπαρκές για τη διεξαγωγή μιας γνήσιας δημοκρατικής διαδικασίας», [economy365.gr](http://www.economy365.gr), <http://www.economy365.gr/article/34963/kolafos-gia-erntogan-i-ekthesi-ton-diethnon-paratiriton-gia-dimopsifisma>

¹²² Η έκφραση αποτελεί δάνειο από τον Κ.Φίλη και το άρθρο του «Βαθιά διχασμένη η Τουρκία την επόμενη του δημοψηφίσματος- Το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων», Το Ποντίκι, 18.4.2017, <http://www.topontiki.gr/article/216985/vathia-dixasmeni-i-toyrkia-tin-epomeni-toy-dimopsifismatos-mellon-ton-ellinotoyrkikon>

ξεκάθαρα στα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος. Ο χάρτης της κατανομής των ψήφων εμφανίζει ουσιαστικά μια Τουρκία με διαφορετικά πρόσωπα. Έτσι, από τη μια είναι η Τουρκία που αντιτίθεται στην ισχυροποίηση του Ερντογάν και η οποία περιλαμβάνει τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αγκυρα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αττάλεια, Άδανα), τα Μικρασιατικά παράλια, τις παραλίες της Μεσογείου και την περιοχή των Κούρδων στην ΝΑ Τουρκία, και από την άλλη, το συντηρητικό κομμάτι της Τουρκίας, οι κάτοικοι της κεντρικής Ανατολίας, από την οποία αντλεί κυρίως τη δύναμή του το ΑΚΡ. Σημειώνεται ότι, οι περιοχές που κατεγράφησαν τα μικρότερα ποσοστά του ΟΧΙ είναι τα παράλια του Αιγαίου (μόνο 39.8%) και της Μεσογείου (46%).¹²³ ¹²⁴ Εν ολίγοις, ο αστικός πληθυσμός αρνήθηκε να ακολουθήσει τον Ερντογάν. Συνεπώς, από τη στιγμή που τα 2/3 της οικονομικά πιο αναπτυγμένης και δυναμικής Τουρκίας, αυτής δηλαδή που σημειώνει πρόοδο στους τομείς του τουρισμού, της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της βιομηχανίας, τάχθηκαν κατά του Ερντογάν, αυτό σημαίνει ότι ο Τούρκος πρόεδρος, κατά τις προσπάθειές του στο προσεχές διάστημα να αναδιατάξει τις δυνάμεις του και να επαναφέρει τη χώρα σε συνθήκες ομαλότητας, πρέπει να διατηρήσει στο πλευρό του τις οπισθοδρομικές δυνάμεις της κοινωνίας. Η τουρκική κοινωνία είναι έντονα πολωμένη όσον αφορά το πρόσωπο του Ερντογάν. Ο ίδιος, «*μπορεί να κερδίζει τις εκλογικές αναμετρήσεις, όμως τελικά η μισή χώρα τον απεχθάνεται*»¹²⁵ και αυτό είναι κάτι που φαίνεται να γνωρίζει και ο ίδιος. Άλλωστε, η συμμαχία που έκανε με το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης για να κερδίσει το δημοψήφισμα, δείχνει ότι έχει αποκτήσει περισσότερο ρεαλισμό σε σχέση με το παρελθόν.

Στα αξιοσημείωτα του δημοψηφίσματος καταγράφεται και η σιωπή που κράτησαν καθόλη την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου παραδοσιακοί σύμμαχοι και συνεργάτες του Ερντογάν, όπως ο πρώην πρόεδρος Αμπντουλάχ Γκιούλ και ο πρώην πρωθυπουργός Αχμέτ Νταβούτογλου. Επιπλέον, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στην επικράτηση του ΝΑΙ συνέβαλε σημαντικά το κλίμα τρομοκρατίας που έχει εγκαθιδρυθεί μετά την απόπειρα πραξικοπήματος. Ο Ερντογάν δεν θα είχε κερδίσει το δημοψήφισμα υπό κανονικές συνθήκες. Το δημοψήφισμα διεξήχθη σε μια χώρα που βρίσκεται, ακόμα και μέχρι σήμερα, σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, με χιλιάδες φυλακίσεις και απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων, καταστολή των

¹²³ Αντιθέτως, τα υψηλότερα ποσοστά υπέρ του ΝΑΙ σημειώθηκαν στα παραδοσιακά «φρούρια» του ΑΚΡ, στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας (62.6%), Κεντρική Ανατολία (58.5%). Βλ. Esen B. και Gumuscu S., «*A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017*», σελ. 316, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2017.1384341?needAccess=true>

¹²⁴ Όσον αφορά τους Τούρκους που ζουν σε κράτη-μέλη της ΕΕ και συμμετείχαν στο δημοψήφισμα, σημειώνονται τα εξής: το κράτος με τους περισσότερους Τούρκους είναι σήμερα η Γερμανία (2.9 εκατ. πολίτες τουρκικής καταγωγής). Σχεδόν 700.000 εξ' αυτών ψήφισαν. Από αυτούς, το 63% , δηλαδή οι 450.000 ψήφισαν ΝΑΙ. Η πλειοψηφία αυτών ήταν άντρες, κυρίως μεγαλύτερης ηλικίας οι οποίοι στο πρόσωπο του Ερντογάν είδαν κάποιον που αντιστέκεται στη Δύση. Επομένως, το ΝΑΙ στο δημοψήφισμα ήταν για αυτούς ένα ΝΑΙ στην εθνική υπερηφάνεια, στην τουρκική ταυτότητα και στο τουρκικό έθνος εν γένει.

¹²⁵ Βλ. «Ποιες οι επιπτώσεις του «ναι» στο δημοψήφισμα της Τουρκίας. Πώς θα επηρεαστούν οι σχέσεις με την Ε.Ε. και πώς θα εξελιχθεί το κουρδικό ζήτημα», 17.4.2017, <https://www.newsbeast.gr/world/arthro/2658982/pies-i-epiptosis-tou-ne-sto-dimopsifisma-tis-tourkias>

αντιπολιτευτικών ΜΜΕ, φίμωση ακαδημαϊκών, οργανώσεων της κοινωνίας, ΜΚΟ, καθώς και του Τύπου.

Παρόλα αυτά όμως, παρά τον προβληματικό χαρακτήρα του δημοψηφίσματος, τις καταγγελίες για νοθεία, τις αντιδημοκρατικές συμπεριφορές μετά την απόπειρα πραξικοπήματος και τις διεθνείς αντιδράσεις που ήγειρε η στάση της τουρκικής ηγεσίας, η αναθεώρηση του Συντάγματος και το νέο προεδρικό σύστημα στην Τουρκία είναι πλέον γεγονός. Η δομή του συστήματος και της εξουσίας όπως διαμορφώνεται σήμερα, δείχνει ότι δεν υπάρχει ένα θεσμικό αντίβαρο έναντι του Ερντογάν. Το πολιτικό σύστημα που ξεκίνησε το 1946 με την καθιέρωση του πολυκομματισμού, είχε το εξής χαρακτηριστικό¹²⁶: οι κυβερνήσεις πολλές φορές ήταν αδύναμες και είχαν ως θεσμικό αντίβαρο τον στρατό. Η δύναμη του στρατού βασιζόταν στο άρθρο 34 του κανονισμού εσωτερικής λειτουργίας του 1935 και έδινε στους στρατιωτικούς το δικαίωμα να παρεμβαίνουν όποτε κρίνουν ότι οι πολιτικές συνθήκες λειτουργούν αποσταθεροποιητικά. Το εν λόγω άρθρο καταργήθηκε το 2013. Με το νέο Σύνταγμα, ο Ερντογάν θα αποκτήσει υπερενισχυμένες εξουσίες, η εκτελεστική εξουσία θα είναι συγκεντρωμένη στα χέρια του και θεωρητικά μπορεί να παραμείνει στην προεδρία ως το 2029. Το νέο Σύνταγμα απομακρύνει το ενδεχόμενο άσκησης δίωξης εις βάρος του καθώς του παρέχει σημαντική πολιτική ασυλία¹²⁷ και ταυτόχρονα τον καθιστά τον απόλυτο κυρίαρχο του κράτους.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, έχει εκφραστεί η άποψη ότι η Τουρκία μετασχηματίζεται σε ένα «προεδρικό Ερντογανιστάν μέσα στο οποίο θα νιώθουν δυσάρεστα όσοι δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως Ερντογανιστές».¹²⁸ Δεδομένης της νέας κατάστασης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, τον Ιούλιο του 2017 προέβη σε νέο Ψήφισμα με το οποίο ζήτησε την επίσημη αναστολή των ενταξιακών διαπραγματεύσεων σε περίπτωση που οι μεταρρυθμίσεις εφαρμοστούν ως έχουν. Ειδικότερα, στην έκθεσή της η Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων¹²⁹, αφού καταδίκασε εκ νέου την απόπειρα πραξικοπήματος και εξέφρασε την αλληλεγγύη της στον τουρκικό λαό, τόνισε ότι τα μέτρα που ελήφθησαν είχαν εκτεταμένες και δυσανάλογες επιπτώσεις σε μεγάλο αριθμό πολιτών καθώς και στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επιπλέον, υπενθύμισε ότι ενδεχόμενη επαναφορά της θανατικής ποινής θα έθετε υπό αμφισβήτηση την ιδιότητα της Τουρκίας ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και θα οδηγούσε σε άμεσο τερματισμό των

¹²⁶ Βλ. άρθρο Α.Συρίγου, «Επτά σημεία για το τουρκικό δημοψήφισμα», 26.4.2017. *Η Καθημερινή*, <http://www.kathimerini.gr/906393/article/epikairothta/kosmos/epta-shmeia-gia-to-toyrkiko-dhmoyhfisma>

¹²⁷ «Erdogan declares victory in Turkey referendum», 17.4.2017, Financial Times, <https://www.ft.com/content/d6917446-22b8-11e7-8691-d5f7e0cd0a16>

¹²⁸ Βλ. «Ο θάνατος της Τουρκικής Δημοκρατίας», 17.7.2017, DW, <http://www.dw.com/el/%CE%BF-%CE%B8%CE%AC%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CF%82/a-38450148>

¹²⁹ Για την έκθεση της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου βλ. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0234+0+DOC+XML+V0//EL#title1>

ενταξιακών συνομιλιών με την ΕΕ. Στις 19-20 Οκτωβρίου 2017 πραγματοποιήθηκε Σύνοδος Κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Στα Συμπεράσματα της Συνόδου η μόνη αναφορά που έγινε στην Τουρκία ήταν ότι το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο διεξήγαγε συζήτηση για τις σχέσεις με την Τουρκία (σημείο 17) και ότι δεσμεύεται πλήρως για την συνέχιση της συνεργασίας με την Τουρκία όσον αφορά την μετανάστευση (σημείο 3).¹³⁰

13. Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν: Ο ισχυρός άντρας της Τουρκίας.

Κυριαρχεί στο πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας εδώ και χρόνια, οι δηλώσεις του αποτελούν πηγές εντάσεων ενώ όλο και πιο συχνές είναι οι αντιπαραθέσεις του με ηγέτες της Δύσης. Για τους υποστηρικτές του είναι δυναμικός, έξυπνος, ανεξάρτητος και δεν διστάζει να τα βάζει ούτε με τους ισχυρότερους. Για τους αντιπάλους του είναι ένας συγκεντρωτικός, αυταρχικός και απειλητικός. Το μόνο σίγουρο είναι ότι έχει ταράξει τα λιμνάζοντα ύδατα της πολιτικής. Ο λόγος για τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Το 2014 εξελέγη πρόεδρος για μια πενταετία αφού προηγουμένως είχε ασκήσει καθήκοντα πρωθυπουργού για έντεκα χρόνια. Πριν ακόμα τελειώσει η πρώτη θητεία του ως πρόεδρος (το 2019) θα έχει κυβερνήσει την Τουρκία περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο. Εκτός αυτού, η διαφορά του έγκειται επίσης και στο προφίλ του, καθόσον δεν είναι μέρος της στρατιωτικής ελίτ, δεν προέρχεται από πλούσια οικογένεια, δεν έχει σπουδάσει σε ονομαστό πανεπιστήμιο και δεν κατείχε ποτέ υψηλόβαθμες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Αντιθέτως, από νεαρή ηλικία αναγκάστηκε να εργαστεί πουλώντας λεμονάδα και κουλούρια προκειμένου να ενισχύσει οικονομικά την οικογένειά του, ασχολήθηκε με το ποδόσφαιρο και φοίτησε σε θρησκευτικό σχολείο Ιμάμ Χατίπ στην Κωνσταντινούπολη¹³¹.

Το προφίλ του Ερντογάν ταιριάζει απόλυτα με εκείνο του θρησκευόμενου λαού που νιώθει απώθηση προς τους εκφραστές του εκδυτικισμού και προς τις ελίτ, που είναι βαθιά θρησκευόμενος και συντηρητικός. Ο λαός αυτός αποτελείται κυρίως από εμπόρους, χαμηλόβαθμους δημόσιους υπαλλήλους, μικροβιοτέχνες και εργάτες που έχουν ως πολιτισμικά εφόδια θρησκευτικές και εθνικιστικές αφηγήσεις. Ταυτίζονται μαζί του διότι μιλάει τη γλώσσα τους, μεγάλωσε σε μια λαϊκή συνοικία της Κωνσταντινούπολης, δεν μιλάει καμία ξένη γλώσσα και είναι ένας άντρας γενναίος που τολμά και «σηκώνει κεφάλι» στους «μεγάλους του κόσμου». Ο Ερντογάν είχε από μικρός το μικρόβιο της πολιτικής. Σε ηλικία δεκαπέντε ετών εντάχθηκε στην αντικομμουνιστική Εθνική Ένωση Τούρκων Φοιτητών, η οποία θεωρείται φυτώριο των ισλαμοεθνικιστικών οργανώσεων,

¹³⁰ Για τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, 19 και 20 Οκτωβρίου 2017, βλ. <http://www.consilium.europa.eu/media/21603/19-euco-final-conclusions-el.pdf>

¹³¹ Για την πορεία, τη στρατηγική και την προσωπικότητα του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, βλ. ειδικότερα Ινσέλ Α. «Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή», σελ. 203-240.

μεταπήδησε στο νεοσύστατο Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας και στην ηλικία των είκοσι τριών ήταν πλέον πολιτικό στέλεχος του Millî Görüş. Η υποψηφιότητά του στις βουλευτικές εκλογές του 1987 τον έκανε ευρύτερα γνωστό και ήταν κατά κάποιο τρόπο η έναρξη της πολιτικής του καριέρας. Το 1994 έγινε δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης και υλοποίησε έργα που έμειναν στην ιστορία, όπως έργα υδροδότησης, ρύπανσης, γέφυρες και καινούριους δρόμους. Αυτή η τετραετία της δημοτικής διαχείρισης του χάρισε τη φήμη του καλού διαχειριστή, αυξάνοντας τη δημοτικότητά του.

Η στρατηγική του Ερντογάν βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στον συντηρητικό και λαϊκιστικό λόγο και στον συστηματικό τρόπο με τον οποίο υποδεικνύει εχθρούς τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό. Η ρητορική του περιλαμβάνει πολύ συχνά το στοιχείο της θυματοποίησης, την οποία υπενθυμίζει σε κάθε ευκαιρία έτσι ώστε να μεγενθύνει την πόλωση ανάμεσα στο μουσουλμανικό έθνος και τους υποστηρικτές της κοσμικότητας. Σε αυτό συνέβαλαν και οι απόπειρες της παλιάς κεμαλικής φρουράς να απαγορεύσουν την πολιτική του δραστηριότητα. Στην ουσία, καταφέρνει και αντλεί την πολιτική του ενέργεια από αυτούς που πιστεύουν ότι είναι τα αιώνια θύματα της εκμοντερνιστικής ολιγαρχικής ελίτ. Για τον Ερντογάν, το «εμείς» βρίσκεται πάντα σε κίνδυνο. Η απειλή αυτή μπορεί να προέρχεται είτε από τη Δύση, είτε από τους Κούρδους, είτε από τους κοσμικούς που περιφρονούν την εικόνα του Ανατολίτη. Επιδιώκοντας την αναστήλωση και αποκατάσταση της περιφρονημένης ταυτότητας των θρησκευόμενων μουσουλμάνων, η στρατηγική του ΑΚΡ και του ίδιου του Ερντογάν ήταν να εδραιώσει το πολιτικό Ισλάμ στην πολιτικοκοινωνική σκηνή της χώρας. Κυριότερες εκφάνσεις αυτής της προσπάθειας είναι η μάχη κατά της κατανάλωσης αλκόολ, το δικαίωμα στην μαντήλα χωρίς κανέναν περιορισμό, η ξεχωριστή θέση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στα σχολικά προγράμματα, η επαναλειτουργία των σχολών για ιμάμηδες που έκλεισαν υπό την πίεση του μεταμοντέρνου πραξικοπήματος το 1998, η ενισχυμένη αστυνόμευση των ηθών και ο διαχωρισμός των δύο φύλων στα σχολεία. Στα πλαίσια του κόμματος, θεωρείται ο ακρογωνιαίος λίθος του οικοδομήματος του ΑΚΡ. Ως πρωθυπουργός, επέβαλλε σταδιακά έναν προσωποπαγή συγκεντρωτισμό της εξουσίας και παράλληλα, όλος ο μηχανισμός του ΑΚΡ, από βουλευτές μέχρι δημάρχους, μετατράπηκε σε προσωπικό του Ερντογάν. Βέβαια και οι ίδιοι γνώριζαν καλά ότι οι εκλογικές επιτυχίες του κόμματος οφείλονταν προσωπικά στον Ερντογάν. Αυτός ο προσωποπαγής συγκεντρωτισμός προβλέπεται να συνεχιστεί και το επόμενο διάστημα και κυρίως να ενταθεί μετά την εφαρμογή των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που εγκρίθηκαν με το τουρκικό δημοψήφισμα. Συνεπώς, εύλογα μπορεί να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα ότι ο Ερντογάν, δεν είναι απλός ο ηγέτης της Τουρκίας, αλλά τρόπον τινά ο νέος μονάρχης της!

14.ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εν κατακλείδι, όπως έγινε αντιληπτό οι σχέσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας πέρασαν -και συνεχίζουν να περνούν- από διάφορα στάδια. Σήμερα οι ισορροπίες στις ευρωτουρκικές σχέσεις είναι ιδιαίτερα εύθραυστες δεδομένων των μέτρων που εφαρμόζει η κυβέρνηση Ερντογάν, τα οποία όπως έγινε φανερό συχνά αντιβαίνουν στις θεμελιώδεις αρχές της ΕΕ και την ίδια την δημοκρατία. Παρά τις μεταξύ τους εντάσεις ωστόσο, καμία από τις δύο πλευρές δεν είναι πραγματικά διατεθειμένη να διακόψει τις σχέσεις και να αποφασίσει την επίσημη αναστολή των ενταξιακών συνομιλιών. Από την πλευρά της η Τουρκία, δηλαδή ο Ερντογάν, ενδιαφέρεται κυρίως για τις οικονομικές επιπτώσεις που θα επιφέρει μια πιθανή διακοπή των επαφών ΕΕ-Τουρκίας. Παρατηρώντας τα οικονομικά και γεωπολιτικά δεδομένα, τα περιθώρια για πλήρη ρήξη είναι μηδενικά. Ο όγκος των ετήσιων εμπορικών τους συναλλαγών προσεγγίζει τα 130 δις ευρώ, με την ΕΕ να αποτελεί τον νούμερο ένα εμπορικό εταίρο της Τουρκίας και αυτή τον πέμπτο μεγαλύτερο εξαγωγικό προορισμό για τα ευρωπαϊκά προϊόντα. Από αυτή την άποψη ο Ερντογάν δεν θα ρισκάρει περαιτέρω αναταράξεις οικονομικής φύσεως. Αντίστοιχα, η ΕΕ αναγνωρίζοντας τη σημασία της Τουρκίας ως στρατηγικού εταίρου σε πληθώρα τομέων, τη χρειάζεται προκειμένου να διασφαλίσει τα βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αμυντικά και στρατηγικά της συμφέροντα.

Ειδικότερα, στις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συγκαταλέγονται η συνέχιση της εφαρμογής της «συμφωνίας» για το Προσφυγικό του 2016 και η από κοινού αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Παρά τις εντάσεις που έχουν κατά καιρούς εμφανισθεί μεταξύ των δύο πλευρών, παρά τις ευρωπαϊκές απειλές περί «παγώματος» των ενταξιακών διαπραγματεύσεων και παρά τις απειλές Ερντογάν για αναστολή της εφαρμογής της, το μόνο σίγουρο είναι ότι η «συμφωνία» κρίνεται ως αναγκαία και για τις δύο πλευρές. Ο λόγος είναι απλός. Ενδεχόμενη κατάρρευση της «συμφωνίας» θα αποδειχτεί επιζήμια τόσο για την ΕΕ, όσο και για την ίδια την Τουρκία. Συγκεκριμένα, η Τουρκία θα χάσει την οικονομική στήριξη που της παρέχει η «συμφωνία» για την κάλυψη των αναγκών των προσφύγων, καθώς και οποιαδήποτε προοπτική μελλοντικής ένταξης στην ΕΕ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση από την πλευρά της, θα έρθει αντιμέτωπη με νέα, μη διαχειρίσιμα προσφυγικά και μεταναστευτικά κύματα, σε μια περίοδο μάλιστα που οι «ισχυροί» της Ευρώπης, αντιμετωπίζουν εσωτερικές δυσκολίες (βλ. αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης στη Γερμανία, δρομολόγηση Brexit) και επομένως δεν μπορούν να αντέξουν. Σημειώνεται ότι ο πρωτεργάτης της εν λόγω «συμφωνίας», Αχμέτ Νταβούτογλου, αναγκάστηκε σε παραίτηση δύο μήνες μετά την υπογραφή της «συμφωνίας». Η παραίτηση Νταβούτογλου θεωρήθηκε ως κακός οίωνός για τις ευρωτουρκικές σχέσεις εν γένει και δημιούργησε ανησυχίες για το κατά πόσο η «συμφωνία» θα συνεχίσει να εφαρμόζεται καθώς λίγο μετά την παραίτηση, ο Ερντογάν άρχισε να

την αμφισβητεί ανοιχτά.¹³² Το βασικό σημείο διαφωνίας είναι τα 72 κριτήρια που καλείται να εκπληρώσει η Τουρκία προκειμένου να αποφασισθεί η απελευθέρωση θεωρήσεων (visa) για τους Τούρκους πολίτες.¹³³ Η Τουρκία, έχει εκπληρώσει τις περισσότερες προϋποθέσεις, ανθίσταται όμως σθεναρά σε μια: την τροποποίηση του νόμου κατά της τρομοκρατίας. Η τουρκική ηγεσία ισχυρίζεται ότι δεν μπορεί να αλλάξει τον συγκεκριμένο νόμο λόγω της τρομοκρατικής απειλής που αντιμετωπίζει η χώρα στο εσωτερικό (PKK και κίνημα του Fethulah Gulen). Η ΕΕ από την πλευρά της, τονίζοντας σε όλα της τα κείμενα ότι αναγνωρίζει το δικαίωμα της Τουρκίας να λαμβάνει μέτρα για την προστασία του λαού της, ζητά από την Άγκυρα να αλλάξει την νομοθεσία της για την τρομοκρατία έτσι ώστε να ευθυγραμμιστεί με το κοινοτικό κεκτημένο. Παρ'όλα αυτά, ακόμα και μετά την παραίτηση Νταβούτογλου, και παρά το γεγονός ότι η απελευθέρωση θεωρήσεων δεν έχει πραγματοποιηθεί, η «συμφωνία» εξακολουθεί να είναι σε ισχύ. Στο ερώτημα επομένως «αν θα αντέξει η συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας για το προσφυγικό», η απάντηση είναι μάλλον θετική. Η ρητορική αντιπαράθεσης μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας ενδέχεται να συνεχιστεί, εξυπηρετώντας εσωτερικές πολιτικές σκοπιμότητες κάθε πλευράς, το ίδιο όμως θα κάνει και η «συμφωνία».

Ερχόμενοι τώρα στο ενδεχόμενο της πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ, αυτό που πρέπει να συγκρατήσει κανείς, είναι το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή

¹³² Ο πρώην πρωθυπουργός και στενός συνεργάτης του Ερντογάν, Νταβούτογλου, ήταν ανέκαθεν από τους πολιτικούς που επιδίωκαν να φέρουν την Τουρκία προς την Ευρώπη. Μετά την παραίτησή του άρχισε να γίνεται λόγος ότι ο ίδιος είχε αναπτύξει πολύ μεγάλη ανεξαρτησία στις δράσεις του ως πρωθυπουργός, κάτι που δεν άρεσε στον πρόεδρο Ερντογάν, ο οποίος ήθελε για τη θέση αυτή κάποιον πιο "πιστό" στο κόμμα, δηλαδή σε αυτόν. Η παραίτηση Νταβούτογλου επίσης ενίσχυσε την ανησυχία ότι «νίκη» του Ερντογάν στη μάχη αυτή, είναι ταυτόχρονα και ένα μήνυμα για τον περιορισμό της δημοκρατίας στην Τουρκία. Ο εξαναγκασμός σε παραίτηση, οδήγησε πολλούς να κάνουν λόγο για «πραξικόπημα του παλατιού». Τον Νταβούτογλου σιασέχθηκε στην πρωθυπουργία ο Μπιναλί Γιλντιρίμ. Βλ. «Turkey Power Shift Upends EU Refugee Deal», 5.5.2016, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/2016/05/05/turkey-power-shift-upends-eu-refugee-deal-pub-6352> βλέπε επίσης «Turkish PM Davutoğlu resigns as President Erdoğan tightens grip», 5.6.2016, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/05/ahmet-davutoglus-future-turkish-prime-minister-balance>

¹³³ Η Ευρωπαϊκή Ένωση ξεκίνησε έναν Διάλογο Απελευθέρωσης των Θεωρήσεων με την Τουρκία στις 16 Δεκεμβρίου 2013. Ο συγκεκριμένος Διάλογος βασίζεται σε έναν Χάρτη Πορείας (Roadmap), δηλαδή σε ένα «έγγραφο» το οποίο θέτει ορισμένα κριτήρια που πρέπει να εκπληρώσει η Τουρκία προκειμένου οι πολίτες της να μπορούν να ταξιδεύουν εντός της ΕΕ χωρίς Visa για μια περίοδο 90 ημερών. Τα κριτήρια είναι 72 και είναι κατηγοριοποιημένα σε πέντε θεματικές ομάδες: ασφάλεια εγγράφων, διαχείριση μετανάστευσης, δημόσια τάξη και σφάλεια, θεμελιώδη δικαιώματα, επανεισδοχή παράτυπων μεταναστών. Προς το παρόν η Άγκυρα έχει εκπληρώσει τα 67 από τα 72 κριτήρια. Στα πέντε κριτήρια που απομένουν, το σημαντικότερο είναι η τροποποίηση του αντι-τρομοκρατικού νόμου της Τουρκίας. Σύμφωνα με την ΕΕ, ο νόμος αυτός είναι υπερβολικά ευρύς στο περιεχόμενό του καθώς και στον ορισμό του «τρομοκράτη», με αποτέλεσμα να κινδυνεύει ένας τεράστιος αριθμός πολιτών με φυλάκιση. Ο πρόεδρος Ερντογάν είναι απολύτως αντίθετος με οποιαδήποτε κατάργηση ή τροποποίηση του νόμου, ειδικά μάλιστα μετά τη απόπειρα πραξικοπήματος, με αποτέλεσμα η απελευθέρωση των θεωρήσεων να παραμένει στάσιμη, χωρίς καμιά πρόοδο. Για τα 72 κριτήρια για την απελευθέρωση των θεωρήσεων βλ. «Turkey's progress on the visa liberalisation roadmap» 4 May 2016, European Commission, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf

προοπτική της Τουρκίας έχει πλέον άτυπα υποκατασταθεί από συνεργασίες και πολιτικούς διαλόγους σε θέματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος. Συνεπώς, η επίσημη διακοπή των ενταξιακών συνομιλιών θα είχε μόνο συμβολική σημασία διότι ουσιαστικά οι διαπραγματεύσεις έχουν de facto παγώσει προ πολλού και αυτό είναι κάτι που το γνωρίζουν και οι δύο πλευρές. Στην πραγματικότητα, υπάρχει μια αμοιβαία αποδοχή του υφιστάμενου status quo, το οποίο βολεύει και τους δύο. Την Ευρωπαϊκή Ένωση από την μια που δεν θέλει και δεν μπορεί να αντέξει μια ακόμη διεύρυνση, και την Άγκυρα από την άλλη που ουδεμία πρόθεση έχει να κάνει πραγματικές προσπάθειες ως υποψήφια χώρα. Ταυτόχρονα, είναι φανερό ότι οι τουρκικές προσδοκίες για την ΕΕ έχουν αλλάξει σε σχέση με το παρελθόν. Η «κόπωση διεύρυνσης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η οικονομική κρίση της Ευρωζώνης σε αντίθεση με την οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε η Τουρκία την προηγούμενη δεκαετία, η ισχυροποίηση του Ερντογάν στο εσωτερικό και κυρίως το γεγονός ότι η Τουρκία περιμένει στην πόρτα της ΕΕ σχεδόν 55 χρόνια, συνέβαλαν στο να αναπτυχθεί στην τουρκική κοινωνία αλλά και στους πολιτικούς κύκλους το αίσθημα ότι «εξαπατήθηκαν» από την ΕΕ. Η ακύρωση της ευρωπαϊκής προοπτικής για τη χώρα, μετά το «πάγωμα» των κεφαλαίων από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 2006, τη Γαλλία το 2007 και την Κύπρο το 2009, μετέτρεψε βαθμιαία τον Ερντογάν σε ένα αυταρχικό, απρόβλεπτο ηγέτη με εντονότερη απόκλιση προς την ισλαμοποίηση του κοσμικού κράτους εις βάρος της κεμαλικής παράδοσης. Όλα τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με την καινούρια κατάσταση που παγιώνεται στο εσωτερικό της Τουρκίας λόγω της συνεχούς διολίσθησης της χώρας στον προσωποκεντρικό αυταρχισμό του Ερντογάν και της υποβάθμισης του κράτους δικαίου, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η προοπτική πλήρους ένταξης είναι εξαιρετικά ισχνή.

Σε αυτό το πλαίσιο, η τουρκική πλευρά επιδιώκει κυρίως την επαναδιαμόρφωση των σχέσεων με την ΕΕ στη βάση της εμπορικής και οικονομικής συνεργασίας. Απώτερος στόχος του Ερντογάν είναι η αποσύνδεση των πολιτικών κριτηρίων από τις σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας και κατ' επέκταση η αναβάθμιση της Τελωνειακής Ένωσης ΕΕ-Τουρκίας του 1995. Σημειώνεται ότι σήμερα η Τελωνειακή Ένωση περιορίζεται στα βιομηχανικά προϊόντα και στα μεταποιημένα αγροτικά προϊόντα, ενώ στόχος της Άγκυρας είναι η επέκτασή της και στις υπηρεσίες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση από την πλευρά της ενδιαφέρεται κυρίως για την επέκταση της Τελωνειακής Ένωσης στις δημόσιες συμβάσεις. Παρ' όλα αυτά, δεν φαίνεται διατεθειμένη να παραμερίσει τα δημοκρατικά και πολιτικά κριτήρια που η ίδια πρεσβεύει προκειμένου να ενισχύσει τις εμπορικές συναλλαγές της με την Τουρκία.¹³⁴ Το ίδιο ισχύει και για την απελευθέρωση του καθεστώτος των θεωρήσεων για τους Τούρκους πολίτες.

¹³⁴ Βλ. «Turkey Needs a Soft Exit From the EU», 22.11.2016, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/2016/11/22/turkey-needs-soft-exit-from-eu-pub-66228> και «Letter From Ankara», 23.6.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategiceurope/71339> καθώς και «A Faint Opportunity to Mend EU-Turkey Ties», 22.5.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategiceurope/70038>

Στη βάση των ανωτέρω παρατηρήσεων, συμπεραίνουμε τα εξής: η προοπτική πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν υπάρχει. Αντιθέτως, προκρίνεται μια ειδική σχέση, με γνώμονα τη συνεργασία σε τομείς όπου υφίσταται μεγαλύτερη σύγκλιση μεταξύ των δύο πλευρών. Αυτοί οι τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος είναι κυρίως η διαχείριση μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών, η αντιμετώπιση του δικτύου διακίνησης προσφύγων και εμπορίας ανθρώπων, η ασφάλεια και η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, η ενέργεια και το εμπόριο. Αυτή η ειδική σχέση θα ικανοποιήσει αφενός την Τουρκία που θέλει να πάρει από την ΕΕ ότι μπορεί, χωρίς όμως η ίδια να αναγκαστεί να αλλάξει, και αφετέρου την ίδια την ΕΕ η οποία στην ουσία, ουδέποτε ήθελε να δει την Τουρκία στους κόλπους της.¹³⁵ Πράγματι, η αρνητική θέση της κοινής γνώμης για την τουρκική προσχώρηση και η αυξανόμενη στροφή των κοινωνικών στρωμάτων προς την ακροδεξιά, καθιστούσαν και πολύ περισσότερο καθιστούν σήμερα τους ευρωπαίους ηγέτες επιφυλακτικούς απέναντι στην Τουρκία. Στα αίτια για τον σκεπτικισμό που επικρατεί έναντι της Τουρκίας, προστίθενται και οι ανησυχίες για την κατάργηση των συνόρων μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας και το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας που θα δοθεί στους Τούρκους πολίτες. Επιπλέον, ενδεχόμενη ένταξη θα επιφέρει αλλαγή συσχετισμών ισχύος λόγω του μεγέθους της Τουρκίας, και μάλιστα δεδομένης της αρχής της φθίνουσας αναλογικότητας που ισχύει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η Τουρκία θα αποτελέσει μια από τις αριθμητικά ισχυρότερες χώρες της Ένωσης. Τέλος, υπάρχει και μια άλλη διάσταση στις σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας, τα λεγόμενα «αόρατα εμπόδια», ένα σύνολο δηλαδή από αμοιβαίες προκαταλήψεις και στερεότυπα που απορρέουν από τις ιστορικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές διαφορές μεταξύ των δύο μερών. Αν και για μια περίοδο τα εμπόδια αυτά θεωρήθηκαν από πολλούς ως τα «χρώματα» που θα προσέθετε στην Ένωση η ένταξη της Τουρκίας (με την έννοια της συμπόρευσης των δύο πολιτισμών, τη γέφυρα μεταξύ Χριστιανισμού-Ισλάμ, Ανατολής-Δύσης), η πολιτική πραγματικότητα μάλλον το αντίθετο δείχνει και η ιδέα της ένταξης όλο και απομακρύνεται.

Αυτό που πρέπει σίγουρα να συγκρατηθεί για τη μετέπειτα πορεία των ευρωτουρκικών σχέσεων, είναι ότι ενόψει των πολλαπλών εκλογικών αναμετρήσεων στην Τουρκία το 2019 (βουλευτικές, προεδρικές και τοπικές), η τωρινή ηγεσία δεν πρόκειται να αλλάξει την προσέγγισή της στην εξωτερική πολιτική. Σήμερα, η Τουρκία του Ερντογάν έχει μετατραπεί σε ένα αυταρχικό σύστημα, ενώ ο ίδιος, χρησιμοποιώντας έναν λαϊκίστικο λόγο, επιβάλλει έναν συγκεντρωτισμό της εξουσίας και υποδεικνύει εχθρούς τόσο στο εξωτερικό (ΕΕ, Κούρδοι του Ιράκ, ΗΠΑ), όσο και στο εσωτερικό (PKK, Κούρδοι, αντιπολίτευση, Γκιουλενιστές) με σκοπό την πόλωση της κοινωνίας προς όφελός του. Η βασική προτεραιότητα του Ερντογάν είναι να παραμείνει στην εξουσία και οι προκλητικές δηλώσεις προς το εξωτερικό, είτε προς την ΕΕ ως σύνολο είτε προς κράτη-μέλη, εξυπηρετούν σκοπιμότητες της εγχώριας πολιτικής.

¹³⁵ Βλ. άρθρο «Επτά σημεία για το τουρκικό δημοψήφισμα», Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 24.4.2017, <http://www.kathimerini.gr/906393/article/epikairothta/kosmos/epta-shmeia-gia-to-toyrkiko-dhmoyhfisma>

Η Ευρωπαϊκή Ένωση επομένως, πρέπει να αναζητήσει ευκαιρίες εποικοδομητικής συμφωνίας με τη σημερινή Τουρκία του Ερντογάν, οι οποίες θα αποβούν αμοιβαία επωφελείς και θα συμβάλουν στην εκτόνωση των μεταξύ τους εντάσεων. Επιπλέον, εκτός από τους προαναφερόμενους τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος, η ΕΕ οφείλει να στηρίξει πιο ενεργά την κοινωνία των πολιτών και την ελευθερία του τύπου στην Τουρκία. Η Τουρκία δεν είναι μόνο η κυβέρνηση Ερντογάν. Αντιθέτως, περιλαμβάνει και μια πολύ δυναμική κοινωνία. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το 49% του τουρκικού πληθυσμού καταψήφισε τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του Ερντογάν. Η ΕΕ καλείται να κρατήσει μια δύσκολη ισορροπία. Από τη μια πλευρά, θέλει να «τρίξει τα δόντια» στον Ερντογάν, από την άλλη όμως δεν θέλει και δεν πρέπει να απαξιώσει εκείνο το κομμάτι της Τουρκίας που αναζητεί στην Ευρώπη στήριγμα για τον εκδημοκρατισμό και την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων.¹³⁶

Σε κάθε περίπτωση πάντως και ανεξάρτητα από την πιθανότητα ένταξης στην ΕΕ, η Τουρκία οφείλει να δείχνει διαρκή προσήλωση στις ευρωπαϊκές αρχές και τα κριτήρια της Κοπεγχάγης αλλά και στη διατήρηση των σχέσεων καλής γειτονίας, εντός της οποίας περιλαμβάνεται η άρση του *casus belli* κατά της Ελλάδας αλλά και ο σεβασμός των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία. Στο ίδιο πλαίσιο, οφείλει να εντείνει τις προσπάθειές της για την επίλυση των διμερών διαφορών που εκκρεμούν, να κυρώσει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 (UNCLOS) και να επιδείξει ενεργό στήριξη για την ταχεία και επιτυχή ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για την επίλυση του Κυπριακού. Επιπλέον, οφείλει να σέβεται πλήρως τα κυριαρχικά δικαιώματα όλων των κρατών-μελών, περιλαμβανομένων των δικαιωμάτων που αφορούν στην εξερεύνηση και εκμετάλλευση φυσικών πόρων, σύμφωνα με το κοινοτικό κεκτημένο και το διεθνές δίκαιο. Οφείλει ακόμη να συμβάλει στην αντιμετώπιση της εξ' ανατολών λαθρομετανάστευσης και να καταβάλει προσπάθειες για την ειρηνική διευθέτηση του Κουρδικού ζητήματος στο εσωτερικό της. Τέλος, στις υποχρεώσεις της Τουρκίας, ιδιαίτερο ρόλο έχει η υποχρέωση για πλήρη και χωρίς διακρίσεις εφαρμογή του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας Σύνδεσης. Το τουρκικό εμπάργκο διαστρεβλώνει τις αρχές του διεθνούς δικαίου και του ελεύθερου εμπορίου με την ΕΕ, ενώ παράλληλα επηρεάζει τα ναυτιλιακά συμφέροντα της διευρυμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Τουρκία οφείλει συνεπώς να ανοίξει τα λιμάνια και τα αεροδρόμιά της και στα Κυπριακά πλοία και αεροπλάνα και να άρει όλους τους περιορισμούς στη διακίνηση προϊόντων. Η τελευταία αυτή υποχρέωση θα επηρεάσει καθοριστικά την πρόοδο των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Μέχρι την εκπλήρωση της συγκεκριμένης προϋπόθεσης ωστόσο, αυτό που φαίνεται να διαμορφώνεται μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και

¹³⁶ Βλ. Nathalie Tocci, «Turkey's European Future at a Crossroad: Where do we go from here?», The Future of EU-Turkey Relations, June 2017, http://www.feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/pdf/FEUTURE_Voices_Nathalie_Tocci_June_2017.pdf και «Βαρύ κλίμα για Τουρκία στην Ευρωβουλή», 5.7.2017, DW, <http://www.dw.com/el/%CE%B2%CE%B1%CF%81%CF%8D-%CE%BA%CE%BB%CE%AF%CE%BC%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AE/a-39548390>

Τουρκίας, είναι μια ειδική σχέση, επικεντρωμένη κυρίως στην οικονομία, το εμπόριο, την από κοινού διαχείριση του προσφυγικού και της τρομοκρατίας, τομείς δηλαδή που αφενός εξυπηρετούν τα συμφέροντα και των δύο πλευρών, αφετέρου δεν αποτελούν σημείο τριβής ανάμεσά τους.

15.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Τριανταφύλλου Δ.-Φωτίου Ε. (2010), «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική την εποχή του ΑΚΡ. Προς μια Pax Ottomana?*», εκδ. Παπαζήση
- Hale W., (2016) «*Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*», εκδ. Πεδίο, Επιστημονική επιμέλεια: Αντώνης Δερζιώτης
- Σονμέζογλου Φ., (2001), «*Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής: Μύθοι και Πραγματικότητα. 22 Τούρκοι ακαδημαϊκοί αναλύουν την εξωτερική πολιτική*», Β' Τόμος, εκδ. Ινφογνώμων.
- Συρίγος Α., (2015), «*Ελληνοτουρκικές σχέσεις*», εκδ. Πατάκη
- Μαριάς Ε. (2005), «*Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελληνοτουρκική Προσέγγιση*», εκδ. Σάκκουλα
- . Ινσέλ Αχμέτ, (2017), «*Η νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*», εκδ. Διάμετρος, Μετάφραση Ρίτα Κολαϊτή.
- Arvanitopoulos C., Tzifakis N., «*Enlargement Governance and the Union's Integration Capacity*», σελ 9-17, στο «*Turkey's accession to the European Union. An unusual candidacy*», Series Editors: Constantine Arvanitopoulos, Nikolaos Tzifakis, The Constantinos Karamanlis Institute for Democracy Series on European and International Affairs.
- Nugent N., (2012), «*Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ιστορία, Θεσμοί, Πολιτικές*», Επιμέλεια-επίμετρο Μαρία Μενδρινού, Γ' πλήρως Αναθεωρημένη Έκδοση, εκδ. Σαββάλας

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Basturk M. (2013), «The Issue of Cyprus in the EU Accession of Turkey», Claremont- UC Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol. 2011, Article 4., <http://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1050&context=urceu>
- IdizS.,(2010),«*Turkey's“FrenchProblem”*», <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/notefrancoturque3idiz1.pdf>
- Dan Bilefsky, “Sarkozy blocks key part of EU entry talks on Turkey”, June 25, 2007, *The New York Times* <http://www.nytimes.com/2007/06/25/world/europe/25iht-union.5.6325879.html>
- «Ερντογάν εναντίον Ατατούρκ», 16.4.2017, DW, <http://www.dw.com/el/e%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BD-%CE%B5%CE%BD%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BF%CE%BD-%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%BA/a-38405065>
- Για την Συμφωνία της Άγκυρας του 1963, βλέπε http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/december/tradoc_115266.pdf

- Για την Συμφωνία για την Τελωνειακή Ένωση βλ. επίσης European Commission, Trade Policy, Countries and regions, Turkey, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-09/Custom_Union_des_ENG_0.pdf
- Συμπεράσματα Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λουξεμβούργου, σημείο 28. Βλ. <http://www2.consilium.europa.eu/media/21107/91413.pdf>
- Συμπεράσματα Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι, βλ. http://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/hel1_el.pdf
- Για τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών (Δεκέμβριος 2004) βλ. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-INIT/el/pdf>
- Για τη δήλωση της ΕΕ στις 21.9.2005 βλ. http://europa.eu/rapid/press-release PRES-05-243_el.htm
- Για την 2771η σύνοδο του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων και Εξωτερικών Σχέσεων , Εξωτερικές Σχέσεις, Βρυξέλλες, 11-12 Δεκεμβρίου 2006, βλ. http://europa.eu/rapid/press-release PRES-06-352_en.htm?locale=en
- Για την «Θετική Ατζέντα» («Positive Agenda») του 2012 βλ. http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-12-359_en.htm
- Για το Ψήφισμα του Ε.Κ βλ. European Parliament resolution on the situation in Turkey, June 13, 2013 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0277+0+DOC+XML+V0//EN>
- . «Η «νέα ημέρα» μετά τις προεδρικές εκλογές», 11.8.2014, DW, <http://www.dw.com/el/η-νέα-ημέρα-μετά-τις-προεδρικές-εκλογές/a-17845574>
- OnAlert, Προεδρικές εκλογές , 2014, βλ <http://www.onalert.gr/stories/erdogan-proedros-me-52-i-proti-dilos-i-tou>
- Για το Συμβούλιο Σύνδεσης Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας, 18 Μαΐου 2015 βλ. ειδικότερα <http://www2.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2015/05/18/eu-turkey-association-council/>
- Ιστοσελίδα Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, «Εξωτερικές Σχέσεις-Διεύρυνση ΕΕ: μια επιτυχημένη πολιτική, Τουρκία», <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-sheseis-dievrinsi.html>
- Για το Κοινό Σχέδιο Δράσης ΕΕ-Τουρκίας, 2015, βλ. ειδικότερα <http://www.consilium.europa.eu/el/meetings/international-summit/2015/11/29/>
- Θεματολογικό δελτίο για την ΕΕ 2017, Η διεύρυνση της ΕΕ, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_6.5.1.pdf
- 2016 Communication on EU Enlargement Policy, European Commission, 9.11.2016, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions"., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20161109_strategy_paper_en.pdf

- «Understanding Enlargement, The European Union's enlargement policy», 2011, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/publication/20110725_understanding_enlargement_en.pdf
- European Commission—Neighbourhood -Enlargement- Steps towards joining https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en
- Για τα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (17 και 18 Μαρτίου 2016), βλ. <http://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/european-council-conclusions/>
-
- Για τη Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για το προσφυγικό της 18^{ης} Μαρτίου 2016, βλ. <http://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>
- Για την Οδηγία του Ε.Κ και του Συμβουλίου της ΕΕ της 26ης Ιουνίου 2013 σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας βλ. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=EL>
- Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας 2016- Μη Ασφαλές Καταφύγιο. Οι αιτούντες άσυλο και οι Πρόσφυγες στερούνται αποτελεσματικής προστασίας στην Τουρκία, https://www.amnesty.gr/sites/default/files/pdf/toyrkia_mi_asfales_katafygio_ekthesi_2016.pdf
- Human Rights Watch, «Say No To A Bad Deal With Turkey», 17.3.2016, <https://www.hrw.org/news/2016/03/17/say-no-bad-deal-turkey>
- Δήλωση του Άφσχαν Χαν, συντονιστή της μεταναστευτικής κρίσης της Unicef, CNN Greece, <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/72407/o-ohe-kataggellei-ti-symfonia-ee-toyrkias-gia-to-prosfygiko>
- Για ανάλυση της νομικής φύσης της «συμφωνίας» ή αλλιώς της Κοινής Δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας, βλ. Περράκης Μ., «Η συμφωνία της 18^{ης} Μαρτίου 2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: Μια πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση». http://www.ddikastes.gr/sites/default/files/article_files/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF%20%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf
- «One year on: an assessment of the EU-Turkey statement on refugees», Insituto Affari Internazionali, <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1714.pdf>
- Seventh Report on the Progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement , Brussels, 6.9.2017 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20170906_seventh_report_on_the_progress_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf
- Έκτη έκθεση Επιτροπής, Στρασβούργο, 13 Ιουνίου 2017, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/170613_6th_report_on_the_progress_made_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf
- UNHCR, Operational Portal, Refugee situations: Mediterranean Situation, βλ. <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean>

- The EU Facility For Refugees in Turkey, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/frit_factsheet.pdf
- «Turkey's post-coup crackdown – in figures», theguardian, 19.7.2016, <https://www.theguardian.com/world/datablog/2016/aug/19/turkeys-post-coup-crackdown-in-figures>
- «The Strategic Consequences of Turkey's Failed Coup», Sinan Ulgen, 18.7.2016, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/2016/07/18/strategic-consequences-of-turkey-s-failed-coup-pub-64119>
- «Turkey requests extradition of Fethullah Gülen but not for coup attempt, says US», 24.8.2018, theguardian, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/23/turkey-fethullah-gulen-extradition-request-joe-biden-ergodan>
- «Ο Γκιουλέν ζητά από τις ΗΠΑ να μην τον εκδώσουν στην Τουρκία», 19.7.2016, CNN Greece, <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/39980/o-gkioulen-zita-apo-tis-hpa-na-min-ton-ekdosoy-n-stin-toyrkia?v5>
- «Turkish minister: Fethullah Gulen is our bin Laden», 26.10.2017, Aljazeera, <http://www.aljazeera.com/news/2016/10/turkish-minister-fethullah-gulen-bin-laden-161028051229875.html>
- «Turkey coup attempt: Reaction from around the world», 16.7.2016, Aljazeera, <http://www.aljazeera.com/news/2016/07/turkey-coup-attempt-reaction-world-160715215141043.html>
- έκθεση Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία, Brussels, 9.11.2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf
- «Turkey suspends European Convention on Human Rights in wake of attempted coup», 21.7.2016, INDEPENDENT, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-coup-attempt-human-rights-president-erdogan-purge-turkish-military-a7148166.html>
- Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την έκθεση της Επιτροπής του 2016 για την Τουρκία, Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων, Εισηγήτρια: Kati Piri, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0234+0+DOC+XML+V0//EL>
- «The Anatomy of Turkey's Botched Coup», 19.6.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/64117>
- «Turkey One Year After the Failed Coup», 11.7.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/71486>
- Πρόταση Ψηφίσματος Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 22.11.2016 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B8-2016-1279+0+DOC+XML+V0//EL>
- Συμπεράσματα Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων, 3511η Σύνοδος, 13.12.2016, <http://www.consilium.europa.eu/media/21524/st15536en16.pdf>

- Για την έκθεση της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου βλ. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0234+0+DOC+XML+V0//EL#title1>
- Για τα Συμπεράσματα της Συνόδου Κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (19,20 Οκτωβρίου) βλ. <http://www.consilium.europa.eu/media/21603/19-euco-final-conclusions-el.pdf>
- Για το δημοψήφισμα το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα αυτού, βλ. Esen B. και Gumuscu S., «A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017», 11 Oct. 2017, South European Society and Politics, 2017, Vol 22, NO 3, Routledge, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2017.1384341?needAccess=true>
- Για το δημοψήφισμα βλ. «The Debate over Presidentialism during and before the AKP», από Celep O. «Perspectives on Turkey's 2017 Presidential Referendum», June 14, 2017, Rubin Center, Research in International Affairs, <http://www.rubincenter.org/2017/06/perspectives-on-turkeys-2017-presidential-referendum/>
- Για ολόκληρο το άρθρο της Elif Shafak βλ. <http://www.iefimerida.gr/news/331794/toyrkala-syggrafeas-grafei-stin-ee-meta-dimopsifisma-eimai-thlimmeni-kai-anisyhi>
- «Μετά το δημοψήφισμα στην Τουρκία: Μια διχασμένη χώρα», 17.4.2017, tvxs, <http://tvxs.gr/news/kosmos/meta-dimopsifisma-stin-toyrkia-mia-bathia-dixasmeni-xora>
- «Turkey referendum: Erdogan declares victory», CNN, <http://edition.cnn.com/2017/04/16/europe/turkey-referendum-results-erdogan/index.html>
- «Ποιες οι επιπτώσεις του «ναι» στο δημοψήφισμα της Τουρκίας. Πώς θα επηρεαστούν οι σχέσεις με την Ε.Ε. και πώς θα εξελιχθεί το κουρδικό ζήτημα», 17.4.2017, <https://www.newsbeast.gr/world/arthro/2658982/pies-i-eptosis-tou-ne-sto-dimopsifisma-tis-tourkias>
- «Erdogan declares victory in Turkey referendum», 17.4.2017, Financial Times, <https://www.ft.com/content/d6917446-22b8-11e7-8691-d5f7e0cd0a16>
- «Ο θάνατος της Τουρκικής Δημοκρατίας», 17.7.2017, DW, <http://www.dw.com/el/%CE%BF-%CE%B8%CE%AC%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CF%82/a-38450148>
- «Έκθεση κόλαφος για το τουρκικό δημοψήφισμα - Ψήφισαν μέχρι και οι νεκροί!», Το Ποντίκι, 27.4.2017, <http://www.topontiki.gr/article/218383/ekthesi-kolafos-gia-toyrkiko-dimopsifisma-psifisan-mehri-kai-oi-nekroi>

- Για το άρθρο του Α.Συρίγου, «Επτά σημεία για το τουρκικό δημοψήφισμα», 26.4.2017. *Η Καθημερινή*, βλ. <http://www.kathimerini.gr/906393/article/epikairothta/kosmos/epta-shmeia-gia-to-toyrkiko-dhmoyhfisma>
- «Turkey Power Shift Upends EU Refugee Deal», 5.5.2016, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/2016/05/05/turkey-power-shift-upends-eu-refugee-deal-pub-6352>
- «Turkish PM Davutoğlu resigns as President Erdoğan tightens grip», 5.6.2016, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2016/may/05/ahmet-davutoglus-future-turkish-prime-minister-balance>
- «Turkey's progress on the visa liberalisation roadmap» 4 May 2016, European Commission, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf
- «Turkey Needs a Soft Exit From the EU», 22.11.2016, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/2016/11/22/turkey-needs-soft-exit-from-eu-pub-66228>
- «Letter From Ankara», 23.6.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/71339>
- «A Faint Opportunity to Mend EU-Turkey Ties», 22.5.2017, Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/70038>
- Nathalie Tocci, «Turkey's European Future at a Crossroad: Where do we go from here?», The Future of EU-Turkey Relations, June 2017, http://www.feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/pdf/FEUTURE_Voices_Nathalie_Tocci_June_2017.pdf
- «Βαρύ κλίμα για Τουρκία στην Ευρωβουλή», 5.7.2017, DW, <http://www.dw.com/el/%CE%B2%CE%B1%CF%81%CF%8D-%CE%BA%CE%BB%CE%AF%CE%BC%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AE/a-39548390>